

SOTSIAALMINISTEERIUM

SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

ENNE VANADUSPENSIONIIGA PENSIONILE JÄÄMISE VALIKUTE NÜGIMINE

Lõpparuanne

2021

Detsember

TARTU ÜLIKOOL
RAKE

ENNE VANADUSPENSIONIIGA PENSIONILE JÄÄMISE VALIKUTE NÜGIMINE

Lõpparuanne

Tellinud Sotsiaalministeerium

Uuringu tellis Sotsiaalministeerium ja see on tehtud projektikonkursi „Paindliku vanaduspensionide ja tööturuaktiivsuse müksamisuuring“ raames. Uuringu tegi Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE.

UURINGU AUTORID:

Leonore Riitsalu
Andres Võrk
Kristjan Pulk
Marvi Remmik
Kristiina Vain

Projektijuht: Siim Espenberg

Täname välisekspert [David Comerfordi](#) (Stirlingi ülikool) nõu ja tagasiside eest kirjanduse ülevaate koostamisel, sekkumise disainimisel ja tulemuste tõlgendamisel ning tellija esindajat Elis Kaljuveed Sotsiaalministeeriumist, Laurits Leimat Sotsiaalkindlustusametist ja teisi uuringusse panustanud eksperte pühendatud aja ja soovitude eest.

RAKE

RAKE on võrgustikutüüpi rakendusuuringute keskus. Meie missioon on edendada teadmisel põhinevat otsustamist Eesti ühiskonnas. Lisaks RAKE meeskonnale kaasame kõrgeima kvaliteedi tagamiseks oma uuringutesse valdkondlikke eksperte nii Tartu Ülikoolist kui vajadusel ka väljastpoolt. RAKE võrgustikust leiab nii sotsiaalteadlasi kui meditsiini-, loodus-, tehnika- ja humanitaarteaduste valdkonna esindajaid.

KONTAKTANDMED:

Lossi 36-303, 51003, Tartu
+372 51 699 33
<http://skytte.ut.ee/et/rake>

ISBN: 978-9985-4-1324-1 (pdf)

SISUKORD

I. SISSEJUHATUS	7
I.1. UURIMISÜLESANDED.....	8
I.2. SIHTRÜHM.....	9
II. TEOREETILINE RAAMISTIK	10
II.1. KÄITUMUSLIK POLIITIKAKUJUNDAMINE.....	10
II.2. KÄITUMISE SUUNAMISE RAAMISTIKUD	12
II.2.1. FORGOOD RAAMISTIK.....	12
II.2.2. BASIC RAAMISTIK.....	12
II.2.3. COM-B RAAMISTIK.....	13
II.2.4. (F)EAST RAAMISTIK.....	14
II.3. PENSIONIVALIKUTE NÜGIMINE.....	15
II.3.1. MILLAL PENSIONILE JÄÄDA?	17
II.3.2. KAS JÄTKATA TÖÖTAMIST?	18
II.3.3. KUIDAS NÜGIDA TEADLIKKE PENSIONIVALIKUID TEGEMA?	18
II.3.4. MILLISEST INFOST ON ABI JA KUIDAS SEDA RAAMISTADA?	19
II.4. MAJANDUSTEADUSLIK VAADE PENSIONI- JA TÖÖTURUKÄITUMISE SEOSTELE JA EESTI VARASEMAD UURINGUD	21
III. KVALITATIIVNE ANALÜÜS	23
III.1. METOODIKA	23
III.2. TULEMUSED.....	25
III.2.1. VÕIMEKUS	25
III.2.2. VÕIMALUSED.....	26
III.2.3. MOTIVATSIOON.....	26
III.2.4. KÄITUMINE	28
III.2.5. RAHALINE TOIMETULEK.....	29
III.2.6. RAHATARKUS.....	30
III.2.7. RAHALINE HEAOLU	31
III.3. JÄRELDUSED	31
IV. REGISTRIANDMETE ANALÜÜS.....	32
IV.1. METOODIKA	32
IV.2. TULEMUSED.....	34
IV.2.1. PENSIONILE JÄÄMISE AEG JA EELNEV TÖÖTURUSEISUND.....	34

IV.2.2. PENSIONILE JÄÄNUD INIMESTE EELNEV TERVISESEISUND.....	43
IV.2.3. PENSIONILE JÄÄNUD INIMESTE EELNEV TÖÖTURUTEENUSTE KASUTAMINE	46
IV.2.4. ENNETÄHTAEGSET VANADUSPENSIONI KASUTAVATE INIMESTE KLASTRID.....	48
IV.3. JÄRELDUSED	54
<u>V. RAHATARKUSE ANALÜÜS.....</u>	<u>55</u>
V.1. METOODIKA	55
V.2. FINANTSKIRJAOSKUS SIHTRÜHMAS.....	55
V.2.1. TEADMISED RAHAASJUS.....	56
V.2.2. HOIAKUD	57
V.2.3. FINANTSKÄITUMINE.....	58
V.3. JÄRELDUSED	60
<u>VI. EKSPERIMENT VALIKUTE NÜGIMISEKS</u>	<u>60</u>
VI.1. METOODIKA	60
VI.2. TULEMUSED.....	63
VI.3. JÄRELDUSED JA SOOVITUSED.....	72
VI.3.1. JÄRELDUSED PILOTEERITUD SEKKUMISTEST	72
VI.3.2. SOOVITUSED TULEVASTEKS SEKKUMISTEKS	73
<u>KOKKUVÖTE</u>	<u>80</u>
<u>SUMMARY</u>	<u>83</u>
<u>KASUTATUD KIRJANDUS.....</u>	<u>88</u>
<u>LISAD.....</u>	<u>96</u>
LISA 1. VARASEMAID EESTI UURINGUID PENSIONIEAS TÖÖTAMIST MÕJUTAVATE TEGURITE KOHTA.....	97
LISA 2. PENSIONILE JÄÄMISELE AASTALE EELNEVAL KOLMEL KALENDRIAASTAL VÄHEMALT KORRA KASUTATUD TÖÖTURUTEENUSED	99
LISA 3. EKSPERIMENDI ANKEEDID	102
LISA 4. INTERVJUEERITAVAD	105
LISA 5. INTERVJUUKAVA	106

I. SISSEJUHATUS

Vanaduspensionieale lähenedes saavad inimesed otsustada, millal töötamine lõpetada või töökoormust vähendada. Seni oli kuni kolm aastat enne vanaduspensioniiikka jõudmist võimalik jääda ennetähtaegsele vanaduspensionile, mille üheks tingimuseks on töötamise lõpetamine¹. 2021. aastast lisandunud paindliku vanaduspensionii² valik võimaldab inimestel ise otsustada, kas jääda pensionile enne või pärast vanaduspensioniiiga ning jätkata töötamisega võttes välja pool pensionist ja teise poole kasvama jätta (Leppik, 2021). Paindlikule vanaduspensionile³ enne vanaduspensioniiiga saavad jääda need, kel on pensionieani jäänud kuni viis aastat ja kel on vähemalt 40 aastat pensionistaaži. Lühema staaži puhul tekib õigus paindlikule pensionile hiljem. Pärast vanaduspensioniiiga paindlikule pensionile jääjail piisab 15 aasta pikkusest pensionistaažist. Erinevalt ennetähtaegsest vanaduspensionist saab paindlikku vanaduspensionii töötamisega ühildada (*ibid.*).

Aastatel 2021–2025 toimub üleminek ennetähtaegselt vanaduspensionilt paindlikule vanaduspensionile (Sotsiaalkindlustusamet, 2021). See tähendab, et vastavas eas elanikud saavad enne pensioniiikka jõudmist piisava pensionistaaži olemasolul lähiaastail valida, kas:

- A)** valida paindlik vanaduspension ja soovi korral jätkata töötamist vähemalt vanaduspensioniiikka jõudmiseni,
- B)** jääda ennetähtaegsele vanaduspensionile ja töötamine lõpetada,
- C)** mitte jääda enne vanaduspensioniiiga pensionile.

See, milline variant neist kolmest on inimesele kõige sobivam, sõltub tema soovist ja suutlikkusest töötamist jätkata enne ja pärast vanaduspensioniiiga ning tema hinnangust oma oodatavale elueale. 2021. aastal oli tööturult täielikult lahkuva vanaduspensionäri jaoks ennetähtaegne pension näiteks soodsam kui uus paindlik pension. Samas on inimeste teadlikkus erinevatest võimalustest napp. Põhjuseid võib siin olla mitmeid. Esiteks ei pruugita teada muutunud regulatsiooni ja uusi võimalusi. Teiseks ei pruugita mõista, mida need valikud konkreetse inimese jaoks tähendavad. Kolmandaks ei pruugita omada motivatsiooni või kindlust nõu küsida või infot otsida. Motivatsiooni ja kindlust loetakse olulisteks rahatarkuse osadeks, lisaks teadmistele ja oskustele, hoiakutele ning käitumisele (Aarna et al., 2021; Riitsalu, 2020a). Finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse arendamisel keskenduvad nii poliitikakujundajad kui finantshariduse pakkujad peamiselt noorematele segmentidele (Riitsalu, 2019a). Seetõttu võib sihtrühmal rahatarkust nappida keeruka ühekordse finantsotsuse tegemiseks, või puudu tulla hoopis motivatsioonist üldse teadlikku valikut teha.

¹ Täpsemad tingimused leiab sotsiaalkindlustusameti lehelt: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/pension/pension-liigid-ja-soodustused#Ennet%C3%A4htaegne%20vanaduspension>.

² Täpsemad tingimused leiab sotsiaalkindlustusameti lehelt: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/pension/pension-liigid-ja-soodustused#paindlik>.

³ Paindlikule vanaduspensionile saab jääda nii enne pensioniea saabumist kui ka pensioniea saabumisel, siinses uurimuses on aga fookuses enne vanaduspensioniiikka jõudmist tehtavad valikud. Seetõttu nimetatakse siinses raportis edaspidi paindlikuks vanaduspensioniks seda kui inimene soovib jääda sellele enne vanaduspensioniea saabumist.

Suurbritannias anti inimestele vanuses 55+ suurem vabadus valida pensionile jäämise ja pensioniraha välja võtmise võimaluste vahel. Viis aastat pärast reformi jõustumist tehtud analüüs sihtrühma pensionivalikutest näitab murettekitavaid tulemusi (Ignition House, 2021). Käitumuslike tegurite ajal on inimestel raske pensionivalikuile üldse tähelepanu pöörata. Sihtrühma esindajad on kulgenud pensionipõlve ilma teadvustamata, kas neil on selleks piisavalt raha. Analüüs näitab, et enamik ei kaalunud mingeid valikuid enne otsustamist, vähesed kaalulejad tegid seda liiga hilja või vaid pinnapealselt. Peamiselt keskenduti toredatele asjadele, mis pensionile jäämisega kaasnevad, näiteks kuidas nad oma aega sisustama saavad hakata, kalkuleerimata selle elustiili rahastamise võimalusi. Isegi kui mingeid valikuid kaaluti, ei arvestatud sugugi laia ringi riskidega, mis nende rahalist heaolu ohustada võiksid.

Seega ei tasu alahinnata käitumuslike tegurite mõju ja võib ka Eestis vaja olla inimesi nügida ehk müksata oma tulevase rahalise heaolu kindlustamise suunas (Riitsalu, 2019b).

Uuringu läbiviimisel lähtusime käitumusliku poliitikakujundamise eetiliste printsiipide raamistikust FORGOOD, käitumise suunamise raamistikust BASIC ja sekkumiste disaini mudelist (F)EAST. Need on lahti seletatud peatükis 2.2.

Uurisime esmalt kvalitatiivsete poolstruktureeritud intervjuudega pensionile jäämise valikuid mõjutavad tegureid, sealhulgas võimekust, võimalusi ja motivatsiooni kaalutletud otsus langetada. Samuti uurisime, kuidas sihtrühma esindajad rahalist heaolu ja oma rahatarkuse taset hindavad. Mõistmaks sihtrühma finantskirjaoskuse taset, arvutasime nende keskmised teadmiste, hoiakute ja käitumise skoorid OECD metodoloogia alusel 2019. aastal kogutud andmetes. Seejärel analüüsisime registriandmeid ja tõime välja klastrid, mis iseloomustavad ennetähtaegse või paindliku pensioni valinuid. Kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete andmete analüüsimise tulemuste, teaduskirjanduse ja teiste riikide kogemuste toel ning väliseksperdi abiga kavandasime võimalikud nügivad sekkumised ja testisime neist esimesi. Kõige eelnimetatu põhjal pakume välja võimalikke sekkumisi, kuidas tõhusamalt aidata inimestel enne vanaduspensioniiikka infot leida ja teha kaalutletud otsus, kas jääda ennetähtaegsele või paindlikule vanaduspensionile või jätkata töötamist vähemalt vanaduspensioniiikka jõudmiseni.

I.1. Uurimisülesanded

Selle uuringu peamised uurimisülesanded on:

- 1) selgitada välja, millised tegurid sihtrühma esindajate valikuid mõjutavad;
- 2) hinnata, millised on olnud ennetähtaegse vanaduspensioniga saajate peamised profiilid ning kas ja kuivõrd erinevad need paindliku vanaduspensioniga valinud inimeste profiilist;
- 3) luua nendele profiilidele vastavalt ja registriandmete toel inimeste rühmad, millest sekkumiste kavandamisel edaspidi lähtuda;
- 4) kaardistada võimalikud käitumuslikud sekkumised enne vanaduspensioniga tehtavate valikute suunamiseks;
- 5) neist mõningaid sihtrühmas piloteerida;
- 6) analüüsida pilootuuringu tulemusi ja anda soovitusi tulevasteks sekkumisteks ning vajadustest lähtuvate, lihtsate ja mõjusate teenuste arendamiseks.

Nendele lahenduste leidmiseks kasutatavatest meetoditest ja andmetest annab ülevaate tabel 1.

TABEL 1. Uuringu plaan ja metoodika etappide kaupa

Projekti etapp	BASIC raamistik	Teoreetiline alus	Uurimismeetod	Peamised andmed
I	B	COM-B raamistik	Lauaanalüüs	Teemakohane teaduskirjandus, poliitikakujundajate soovitusel ja kogemused
	A		Kvalitatiivne ja kvantitatiivne andmeanalüüs	Intervjuud; registriandmed (sotsiaalkindlustusamet, töötukassa, haigekassa); Finantskirjaoskuse uuringu andmed (2019, Turu-uuringute AS ja OECD).
	S	(F)EAST raamistik	(F)EAST mudelil tuginev sekkumise disain	Teaduskirjandus, käitumise suunamise üksuste (nn <i>nudge units</i>) raportid ja ülevaated. Väliseksperdi teadmised ja kogemused.
II	I		RCT	Eksperimendi käigus kogutavad andmed.
	C	FORGOOD raamistik	Järelduste ja soovitude esitamine	Kõigist eelnevaist etappidest pärinevad tulemused ja teadmised. Väliseksperdi teadmised ja kogemused.

I.2. Sihtrühm

Uuringu sihtrühma kuuluvad ennetähtaegse ja paindliku vanaduspensionivõimalikud valijad ja saajad, kes pole veel jõudnud ametliku vanaduspensionivõimalikutele. Kuigi uurimisobjektiks oleval valikut saavad enne vanaduspensionivõimalikutele jõudmist täielikult kõigi kolme variandi vahel teha vaid need, kes on 60–64 aasta vanused ja kel on vähemalt 40 aastat pensionistatust, oleme tellijaga kokku leppinud sihtrühma laiendamise kõigile **55–64-aastastele Eesti elanikele**.

Esmalt pragmaatilistel kaalutlustel – üksnes paindlikule vanaduspensionivõimalikutele kvalifitseerunud on väga kitsas ja võrdlemisi raskelt tabatav sihtrühm. Veelgi kitsamale sihtrühmale fookuseerudes jääksid eksperimendi sekkumise ja kontrollrühmad liialt tillukeseks ning meil ei pruugiks õnnestuda lühikese aja jooksul usaldusväärsete tulemusteni jõuda.

Teiseks ei tohiks pensionivõimalikutele sünnida üleöö ja peaks olema hoolikalt kaalutletud. Uurimise intervjuude käigus, millal ja mis asjaoludel inimesed oma pensionivalikutele mõtlema hakkavad. Usume, et vanuses 55+ võiksid inimesed juba pensionile jäämise valikuid kaaluda. Samuti on selles vanuses inimestel võimalik lähiaastail veel ennetähtaegset vanaduspensionivõimalikutele valida, nooremate puhul seda valikuvõimalust enam ei teki (2026. aastast see võimalus kaob).

Kolmandaks, 55+ vanuserühma pensioniteadlikkuse tõstmiseks ja valikute nügimiseks on tähelepanuväärseid eeskujusid leida mitmetest riikidest, näiteks Hollandist ja Suurbritanniast.

II. TEOREETILINE RAAMISTIK

II.1. Käitumuslik poliitikakujundamine

Käitumusliku poliitikakujundamise (*behavioural insights in policymaking, behavioural public policy*; Ruggeri, 2019; Sunstein, 2020) all mõeldakse käitumisteaduste rakendamist inimeste käitumise suunamisel neile endile ja ühiskonnale kasulikumas suunas. Seda on kasutatud paljude nn nurjatute probleemide⁴ lahendamisel, näiteks suunamaks suitsetamisest loobuma, tervislikumalt toituma või pensioniks enam raha koguma (OECD, 2017). **Poliitika** (*policy*) all peetakse siin silmas tervele populatsioonile rakendatavat sekkumist, mille eesmärk on suunata käitumist optimaalse tulemuse suunas kõige tõhusamal moel kõigis vastava käitumise etappides (Ruggeri, 2019, lk 7).

Sekkumine on ükskõik milline tegevus, mis püüab muuta olemasolevaid protsesse ja / või tulemusi (Ruggeri, 2019). Näiteks võib see olla rahatarkuse koolitus, mobiiliekraanile kuvatav teavitus, arukama käitumise suunas nügimine vaikimisi seatud valikute abil või postiga koju saadetav kiri, mis aitab võrrelda sarnaste inimeste finantskäitumisega (Beshears *et al.*, 2015; Greenberg & Hershfield, 2019; Money Advice Service *et al.*, 2018; Riitsalu, 2019b).

Käitumuslik vaade seob teadmisi psühholoogiast, majandusteadusest, antropoloogiast, sotsioloogiast ja poliitikateadusest ning lähtub tõsiasiast, et inimesed ei tee alati üdini ratsionaalseid valikuid, nende otsused võivad olla kallutatud ja tulemused pole mitte alati nende endi pikaajalisemates huvides. Seepärast testitakse viise, kuidas neid neile endile ja ühiskonnale kasulikumas suunas käituma suunata. Selleks disainitakse tõenduspõhist valikute arhitektuuri ehk kõike seda, mis valiku tegemist ümbritseb ja kuidas see esitatud on. Sellist tegevust nimetatakse **nügimiseks ehk müksamiseks** (Thaler & Sunstein, 2018):

Nügimine, nagu me seda mõistet kasutame, tähendab valikuarhitektuuri ükskõik millist külge, mis juhib inimeste käitumist soovitud suunas, keelamata talle samas muid võimalusi ning muutmata oluliselt majanduslikke stiimuleid.

⁴ Nurjatuteks probleemideks nimetatakse lahendamatu ja kontrollimatuid ühiskondlikke probleeme, mille tähenduse ega lahenduste osas pole osapoolte seas üksmeelt (Selg, 2016).

Et sekkumist pidada vaid nügimiseks, peaks seda olema lihtne ja odav vältida. Nügimine ei ole võimu kasutamine. Puuvilja asetamine pilgu tasandile läheb kirja nügimisena, rämpstoidu keelamine aga mitte.

Käitumuslik poliitikakujundamine on populaarsust kogunud eelkõige viimase kümnendi jooksul. Nügimise ehk müksamise tüvitekst – Richard Thaleri ja Cass Sunsteini raamat „Nügimine. Viis toetada valikud, mis viivad tervise, jõukuse ja õnneni“ (*Nudge. Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*) anti esmakordselt välja 2008. aastal, eesti keeles ilmus see kirjastuselt Tänapäev kümme aastat hiljem ehk aastal 2018. Hiljuti värskendasid autorid originaalteksti ja andsid välja väidetavalt viimase versiooni nügimise rajanud raamatust, pealkirjaga „Nudge: The Final Edition“.

Tuntuim nn nügimise üksus (nudge unit) – Ühendkuningriigi valitsuskabineti loodud Behavioural Insights Team – asutati 2010. aastal ja tähistas hiljuti oma kümnendat sünnipäeva. Sarnaseid üksusi on erinevas mahus ja vormis maailmas tegutsemas juba sadu (OECD, 2017; Sunstein, 2020b). Eestis kasutatakse käitumisökonoomika valdkonna teadmisi veel üsna vähe. Sotsiaalministeerium on ses osas viimastel aastatel teed näidanud ning tellinud mitmeid käitumuslikke lahendusi testivaid uurimusi: „Klaasseinad ja klaaslagi Eesti IKT-s: müksud naiste osakaalu suurendamiseks IKT valdkonnas hariduses ja tööturul“, „Nügimismeetodite kasutamine soostereotüübivabade karjäärivalikute ja töötingimuste toetamiseks“, „Isikukaitsevahendite müksamine ehitussektoris“ ja „Isapuhkuse ja -hüvitise müksamisprojekt“. Maksu- ja Tolliamet (EMTA) on käitumuslikku vaadet rakendanud ehitussektori tööandjate laekumise parandamiseks (Vainre *et al.*, 2020). Viimane sai teadusajakirja *Journal of Behavioral Public Administration* 2020. aasta parima artikli auhinna.

Hiljuti jõustunud pensionireformi rakendamisel on käitumuslikke tegureid arvestades jäetud vaikimisi (*default*) inimesed kohustusliku pensionifondi, nad peavad aktiivselt tahet üles näitama sealt lahkumiseks (*opt out*), mitte seal püsimiseks. Vaikimisi seatud valikud on säästmis- ja pensionikäitumise suunamisel tõhusaks osutunud (Cronqvist *et al.*, 2018; Madrian & Shea, 2001). Pangad katsetavad nügivaid finantsteenuseid (Riitsalu & Uusberg, 2021), aga need on alles esimesed sammud.

Nügimise kuldreegel on, et sekkumine peab suurima tõenäosusega olema inimestele kasulik ja vähima tõenäosusega kahjulik (Thaler & Sunstein, 2009). Esmalt peame analüüsima, kas saame kindlad olla, et paindliku vanaduspensioniga suunas nügimine on kõigile nügitavaile kasulik lahendus. See tähendab, peame veendunud olema, et kogemata kasulikus suunas nügimise asemel kahjulikus suunas ei kalluta (*nudge vs sludge*; nügimine vs nülginine; Thaler, 2018; Sunstein, 2020a; Shahab & Lades, 2021). Sekkumist peab olema võimalik märgata ja peab olema võimalik teisiti käituda, sel juhul on tegemist eetilisel kavandatud nügimisega. Kui aga ühte neist tingimustest pole täidetud (osalejad ei saa teada, et neid nügatakse või neil pole võimalik teisiti käituda), siis on tegemist manipuleerimisega, mitte nügimisega.

Nügimise kriitikud heidavad ette, et niisugused lahendused parandavad käitumist vaid vähesel määral. See tähendab, et sekkumine võib tuua kaasa vaid väikese muutuse. Olukorras, kus regulatsioonid ja veebiinfo inimesi oma harjumusi muutma ei pane, on ka väikesed edusammud siiski suur asi. Veelgi enam, sellised lahendused on märkimisväärselt kuluefektiivsemad kui teavituskampaaniad või muu sekkumine (Benartzi *et al.*, 2017). Pensioniea rahalise kindlustamise suunas nügimise kohta on Cronqvist jt (2018) humoorikalt öelnud:

Näib tõenäolise pakkumisena, et nügimine on pikaajalisema mõjuga olukordades, kus inimesed on autopiloodil. Avakosmoses liigub nügitud objekt edasi samas suunas seni, kuni teda uuesti nügitakse. Pensioniks raha kogumine näib sarnanevat sellise objektiga.

II.2. Käitumise suunamise raamistikud

Poliitikakujundajad ja teadurid on loonud mitmeid käitumise suunamise raamistikke, hõlbustamaks sekkumiste kavandamist ja kindlustamaks kõigile olulistele aspektidele piisava tähelepanu pööramist. Kirjeldame siin üksnes neid, millest uuringus lähtume.

II.2.1. FORGOOD raamistik

Käesoleva uuringu osaks oleva nügimise eksperimendi kavandamisel ja sekkumise läbiviimisel lähtume käitumusliku poliitikakujundamise eetilistest printsiipidest FORGOOD (Lades & Delaney, 2020) raamistiku alusel. See koondab aspekte, millele enne käitumusliku poliitika kavandamist ja rakendamist mõtlema peaks, need on: **õiglus, avatus, austus, eesmärgid, arvamused, võimalused ja delegeerimine** (*Fairness, Openness, Respect, Goals, Opinions, Options, Delegation*). Lühidalt tähendab see vastamist järgmistele küsimustele:

1. Kas sel käitumuslikul poliitikal võib olla soovimatuid ümberjaotamise tagajärgi, võib see ebavõrdsust juurde tekitada?
2. On see poliitika avatud või varjatud ja manipuleeriv?
3. Kas see austab inimeste autonoomiat, väärikust, valikuvabadust ja privaatsust?
4. On sel head ja seaduslikud eesmärgid?
5. Kas inimesed kiidavad heaks käitumusliku poliitika vahendid ja tulemid?
6. Kas on olemas paremaid poliitikaid ja on need õigustatud?
7. On poliitikakujundajal õigus ja võime oma võimu kasutada selliseks nügimiseks?

Analüüsime nende kriteeriumite alusel võimalikke sekkumiste ideid ja valime selle põhjal välja sekkumised, mida soovitame piloteerida ja/või edaspidi rakendada.

II.2.2. BASIC raamistik

Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) soovitab käitumuslikul poliitikakujundamisel lähtuda BASIC raamistikust, selle elemendid on: **käitumine, analüüs, strateegia, sekkumine ja muutus** (*Behaviour, Analysis, Strategy, Intervention, Change*; OECD, 2019; joonis 1). Mudeli rakendamiseks vajalikud sammud:

1. määratleda konkreetne käitumine, mida on vaja muuta;

2. analüüsida olemasolevate andmete põhjal, mis seda käitumist põhjustab ja mõjutab;
3. kavandada analüüsi tulemuste põhjal strateegiad antud käitumise muutmiseks;
4. disainida nende strateegiade põhjal sekkumised ja testida neid väiksemal skaalal;
5. laiendada ja rakendada edukaks osutunud strateegia kogu sihtrühmale.

JONIS 1. BASIC raamistik

Allikas: OECD, 2019b

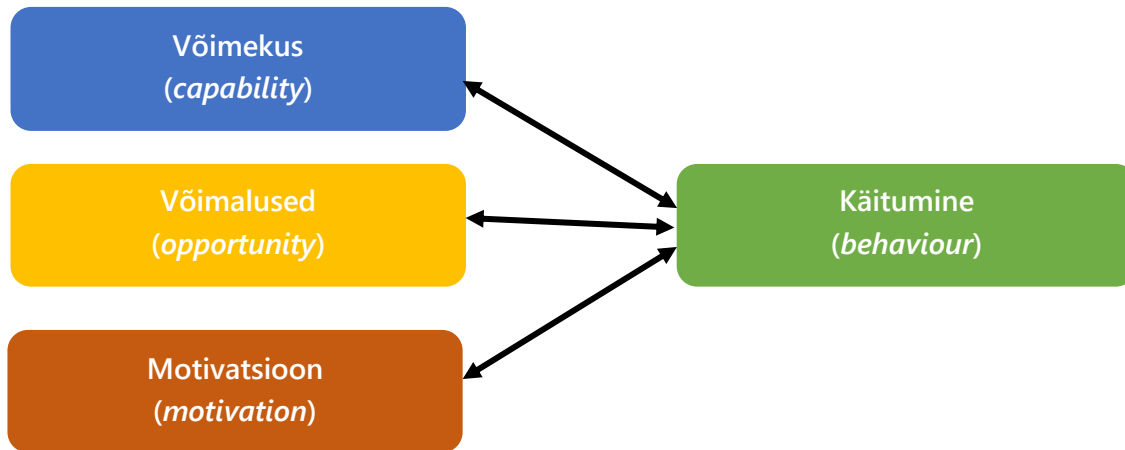
Raamistiku loomisel on selle autorid eelkõige silmas pidanud käitumusliku poliitikakujundamise eetilisi printsiipe ja rõhutavad kõigi sekkumiste testimise vajadust enne nende kogu populatsioonile rakendamist (OECD, 2019a).

Kasutame seda käesoleva uuringu kavandamisel ja läbiviimisel. Sihtrühma käitumise määratlemisel ja analüüsimisel (BASIC raamistiku kaks esimest etappi) lähtume COM-B raamistikust (Vlaev et al., 2015). BASIC raamistiku kolmandas, strateegia kavandamise etapis keskendume EAST mudelile (Service et al., 2014). BASIC mudeli neljandas etapis tugineme käitumuslike sekkumiste uurimise kullastandardile ehk **randomiseeritud kontrollitud katsele** (RCT – *randomised controlled trial*). Viimases etapis analüüsime uuringu tulemusi ja esitame soovitusi nügimise või teiste käitumise suunamise viiside kasutamiseks uuritava käitumise suunamiseks kogu populatsioonis.

II.2.3. COM-B raamistik

Finantskäitumise uurimisel ja suunamisel on leitud, et selle eelduseks on nii asjakohase võimekuse (*financial capability*, IpsosMORI et al., 2013), võimaluste kui motivatsiooni olemasolu. Seega on COM-B mudeli elemendid **võimekus, võimalused ja motivatsioon ning käitumine** (*Capability, Opportunity, Motivation ja Behaviour*, joonis 2).

Kui inimesel on piisavalt kõrge finantskirjaoskuse tase ning piisavad rahalised vahendid, ligipääs finantsteenustele ja infole ning motivatsioon kaalutletud valikuid rahaasjus langetada, käitub ta ka suurema tõenäosusega rahaasjus arukalt. Kui aga üks neist on puudu, näiteks ta küll teab rahaasjade korraldamise põhitõdesid ning omab piisavaid rahalisi vahendeid, kuid ei ole motiveeritud valikuid läbi mõtlema, pole pikaajalises vaates ratsionaalsed valikud tõenäolised sündima. Võib olla, et inimesed teadlikult valivad pensioniküsimustes teadmatuse (Hertwig & Engel, 2021), valikute tegemata jätmise (Sunstein, 2014) ja on finantsasjus ignorantsed (Barrafrem et al., 2020). Sel juhul puudub neil COM-B mudeli element M – motivatsioon, mistõttu soovitud käitumiseni ei jõuta, ka nutikalt disainitud sekkumistest hoolimata.

JOONIS 2. COM-B mudel

Allikad: Michie & West, 2013; Vlaev et al., 2015

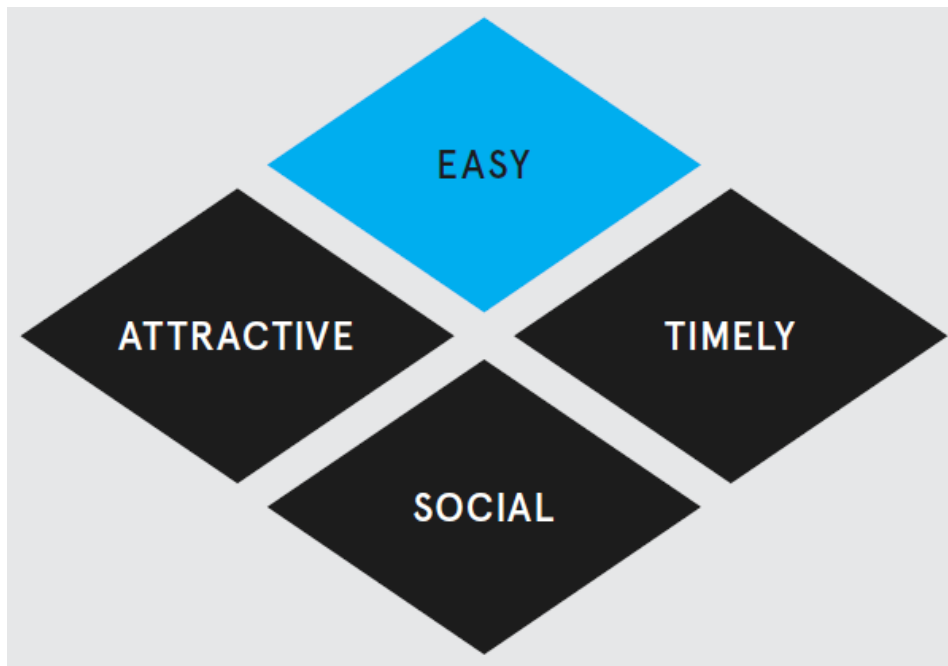
Kasutage COM-B raamistikku eelkõige intervjuude kavandamisel ja nii kvantitatiivsete kui kvalitatiivsete andmete analüüsimisel, aga ka sekkumiste soovituste andmisel.

II.2.4. (F)EAST raamistik

Tõenäoliselt tuntuima käitumise suunamise raamistiku EAST – *lihtne, ahvatlev, sotsiaalne ja ajakohane* (Easy, Attractive, Social and Timely; joonis 3) – lõi Suurbritannia valitsust nõustanud nügimise üksus Behavioural Insights Team 2012. aastal (Service et al., 2014). Tänapäevaks on seda rakendatud väga paljudes valdkondades. Erinevalt keerukamate käitumusliku poliitikakujundamise raamistikest (nt. MINDSPACE (Dolan et al., 2012), SIMPLER (Richburg-Hayes et al., 2017)) on see lihtsasti rakendatav peaaegu kõikjal.

EAST raamistiku põhisõnum on, et saavutamaks soovitud käitumise muutust, peab see käitumine olema:

1. lihtne – näiteks saab kasutada vaikimisi seatud valikuid, lihtsustada ja lühendada esitatavat infot või täidetavaid vorme, vähendada samme, mis otsuse tegemisel ette tuleb võtta.
2. ahvatlev – tähelepanu köitev ja isiklikult oluline info motiveerib suurema tõenäosusega tegutsema. Näiteks saab kasutada loteriid, mis kõigi „õigesti“ käitujate vahel midagi ahvatlevat välja loosib.
3. sotsiaalne – sarnaste inimeste käitumine ja sotsiaalsed normid motiveerivad käitumist muutma, näiteks saab paluda avalikult lubada kindla eesmärgi nimel tegutseda või aidata võrrelda oma käitumist teiste inimeste käitumisega.
4. ajakohane – sekkumistel on suurema tõenäosusega mõju, kui nad tabavad inimest ajal, mil ta on vastavale teemale avatud, näiteks võiks proovida pensioniks säästmisest rääkida siis, kui täidetakse tuludeklaratsiooni ja niigi rahaasjadele mõeldakse.

JOONIS 3. EAST raamistik

Allikas: Service et al., 2014

Nügimise üks autoreid Cass Sunstein soovib EAST mudelile lisada veel ühe elemendi – **F nagu fun**, tuju tõstmine (Sunstein, 2020b). Ta soovib sekkumiste kavandamisel mõelda ka sellele, kuidas saaks sihtrühma tuju tõsta, samal ajal kui neid „arukamalt“ käituma suunata. Näitena toob ta Uus-Meremaal COVID-19 pandeemia ajal piirangute kommunikatsioonis hambahaldja ja lihavõttejänese kasutamise.

Kasutame FEAST raamistikku eelkõige sekkumiste ideede väljatöötamisel.

II.3. Pensionivalikute nügimine

Selgitamaks inimestele, millised valikud neil on pensionile jäämisel ja pensioniea rahalisel kindlustamisel, on korraldatud teavituskampaaniaid, loodud veebilehti (Eestis nt pensionikeskus.ee, pensioniplaan.ee) ja mobiilirakendusi (Eestis nt Minu pension), pakutud finantsharidust ja nõustamist. Paraku on vähe tõendusmaterjali nende mõju kohta pensioniotsustele. Isegi need, kel on piisavad teadmised pensioniküsimustes, ei pruugi teha kaalutletud valikuid (Riitsalu, 2018b). Tuntud käitumisteadlane Dan Ariely kirjutab (Ariely & Kreisler, 2017, lk. 185):

46% finantsnõustajatest pole oma pensionipõlveks rahaasju planeerinud. Just nii: need, kelle töö on aidata pensioniks raha koguda, ei tee seda ise. Palju õnne, maailm.

Finantshariduse tõhususe suhtes on vastakaid arvamusi ja artikleid⁵. Mitmed uurimused on näidanud, et traditsioonilisel rahatarkuse koolitusel on kasin või sootuks olematu mõju tegelikule finantskäitumisele (Fernandes *et al.*, 2014; Miller *et al.*, 2015; Kaiser & Menkhoff, 2017). Teised on aga optimistlikumad ja leiavad, et käitumuslikult disainitud (Riitsalu, 2018a), kohapeal kohest otsust nõudvad (Clark *et al.*, 2017) või rusikareegleile keskenduvad (Drexler *et al.*, 2014) finantshariduse koolitused on siiski mõjusad. Hiljuti avaldatud metaanalüüs näitab, et randomiseeritud kontrollitud katsetena (*randomized controlled trial*, RCT) korraldatud finantshariduse sekkumised omavad positiivset mõju finantskäitumisele (Kaiser *et al.*, 2020). Siinkohal on aga oluline rõhutada, et enamikke rahatarkuse koolitusi ei ole võimalik RCTna korraldada. Esiteks on väiksemate rühmade omakorda sekkumise ja kontrollrühmade vahel jaotamine ning paralleelselt erinevate kursuste pakkumine keerukas ja kulukas. Teiseks poleks eetilise poolte vabatahtlike osalejate määramine kontrollrühma, kus neile pakutakse rahaasjus neutraalset koolitust (Willis, 2009). Kolmandaks, isegi kui õnnestub osalejad mitmesse rühma randomiseerida ja neile erinevat finantsharidust pakkuda, võivad nad koolitusevälisel ajal omavahel suhelda ja seeläbi siiski üksteise käitumist mõjutada (*spill-over effects*), mis rikub tulemuste usaldusväärsuse (Edovald & Firpo, 2016). Seepärast on RCTd võrdlemisi vähe finantshariduse disainimisel ja mõju hindamisel kasutatud. Nii ei saa ka mainitud metaanalüüsi põhjal finantshariduse tõhususe kohta tugevaid järeldusi teha.

Käitumisteadlased on enam uurimusi avaldanud nügimisest, mille eesmärgiks on suunata pensioniks säästma ja pensionifondi valima (nt Bateman *et al.*, 2014; Benartzi & Thaler, 2007; Beshears *et al.*, 2015) ning uurinud **arukate valikute tegemata jätmist** (Barrafrem *et al.*, 2020; Choi *et al.*, 2002; Riitsalu, 2018b). Siinkohal ei saa mainimata jätta tuntuimat pensionivalikute nügimise skeemi *Save More Tomorrow* (Thaler & Benartzi, 2004), kus osalejad lubavad tulevikus kasvava sissetuleku puhul ka pensionisääste suurendada. Sama tuntud viis enam pensioniks raha koguma nügida on vaikimisi seatud valikute (*default option*) kasutamine (Cronqvist *et al.*, 2018; Cronqvist & Thaler, 2004). **Vähem on uuritud pensionile jäämise ja pensioniraha välja võtmise otsuseid.** Viimase osas on peamiselt vaadeldud, mis mõjutab annuiteedi valimist (Beshears *et al.*, 2014; Robinson & Comerford, 2019) selle asemel, et koheselt osa või terve summa välja võtta. Meie uurimisteamale täpselt vastavaid uurimusi ei õnnestunud leida.

Psühholoogilised omadused, millel on leitud olevat oluline seos finantskäitumisega, on näiteks kohusetundlikkus, impulsiivsus, optimism, orienteeritus tulevikku, enesekontroll, kontrollikese ja enesetõhusus (Bastounis *et al.*, 2004; Farrell *et al.*, 2016; Kempson *et al.*, 2013, 2017; Shephard *et al.*, 2017; Tang *et al.*, 2015; Thaler & Shefrin, 1981). Kohusetundlikud inimesed planeerivad oma tulusid ja kulusid, teevad kaalutletud ostuotsuseid ning koguvad raha tulevaste eesmärkide jaoks. Impulsiivsed inimesed seevastu elavad pigem tänases ega kindlusta oma tuleviku rahalist heaolu. Enesetõhusus on hinnang oma suutlikkusele tegutseda soovitud eesmärgi nimel. Mida kõrgem see hinnang on, seda suurema tõenäosusega investeeritakse ega olda võlgades. Kontrollikese tähendab lihtsustatult seda, kas inimene usub pigem, et tema edu on tema enda või teiste teha. Psühholoogilisele profiilile vastavalt raamistatud sõnumitel on leitud olevat positiivne mõju pensionivalikutes info otsimisele (Efendić *et al.*, 2021) ja seeläbi loodetavasti ka teadlikumate valikute tegemisele. Järgnevalt analüüsimine teaduskirjandust nende valikute lõikes, mis on meie uurimiseesmärgi saavutamiseks olulised.

⁵ Sel teemal tegi Tim Kaiser 3. juunil 2021. aastal Tallinnas EBSis põhjalikuma ettekande, mille salvestust saab järelvaadata siit: <https://youtu.be/Dwgl2eMcJIQ>.

II.3.1. Millal pensionile jääda?

Arenenud riikides on keskmine eluiga pikenenud, see toob kaasa pikaealisuse riski (*longevity risk*) – see tähendab, et elatakse pensionieas kauem kui selleks pensionirahast jätkub. On uuritud, kas inimesed sellele „ohule“ mõtlevad, ja leitud, et neil võib küll olla tegelike terviseandmetega üsna mõistlikult seotud ettekujutus oma pensionipõlve pikkusest, kuid see teadmine ei pane neid veel piisavalt säästma ja investeerima pensioniea rahalise kindlustamise nimel (Post & Hanewald, 2013). Seega pikaealisuse riskist võidakse olla küll teadlikud, aga sellega ei kaasne vajalikku finantskäitumist.

Ameerika Ühendriikides on olnud probleemiks, et meie mõistes riiklikule pensionile jäädakse liiga varajases eas. Selle otsuse uurimiseks korraldati eksperiment, milles kasutati veebipõhises uuringus *vinjette* hüpoteetiliste inimeste otsustest meie uuringu mõistes varakult riiklikule pensionile või paindlikule pensionile (seal annuiteetgraafiku alusel pensionisääste kasutama hakata ilma sotsiaalkindlustust enneaegselt kasutamata) jääda. Eksperimendi sekkumiserühmadesse sattunud vastajatel paluti pärast vinjети nägemist nõu anda, millal tasuks pensionile jääda. Võrreldes kontrollrühmaga, kus vinjette ei näidatud, soovitasid nemad riiklikule pensionile jääda hiljem ning arvestasid enam ka hüpoteetilise nõustatava terviseseisundiga (Samek *et al.*, 2021). Vinjettidega tutvumine tõstis sekkumise rühma rahatarkuse taset pensioniküsimustes.

Teine samuti Ameerikas riiklikule pensionile jäämise aja otsuse mõjutamist uurinud artikkel (Greenberg *et al.*, 2018) testis mitmete erinevate sõnumite ja pensionile jäämise ea seost. Autorid leidsid, et pensionile jäämise iga tõstsid sõnumid, mis:

- tõid selgelt välja hilisemas eas pensionile jäämise rahalise kasu,
- tõid välja tulevikus kahetsetava otsuse,
- kutsusid mõtlema tuleviku-minu vajadustele ja tulule,
- panid mõtlema pikaealisuse riskidele,
- esitasid ettekirjutavaid (*injunctive*) sotsiaalseid norme, mis teiste meelest oleks õige pensionile jäämise vanus,
- rääkisid teiste, juba pensionile jäänute kahetsusest, et seda liiga varakult tegid,
- palusid välja tuua põhjuseid, miks tasuks hiljem pensionile jääda.

Kolmas Ameerikas sama valikut eksperimentaalselt uurinud artikkel (Liebman & Luttmer, 2012) kinnitab, et info raamistamisel on oluline mõju pensionile jäämise ea valimisel. Nii hilisema pensionile jäämise rahalist tulu kui varem pensionile jäämise rahalist kulu rõhutav info tõstsid pensionile jäämise iga oluliselt võrreldes neutraalse tasakaalupunkti infoga, mida seal seni nõustamisel laialt kasutatud oli. Oluline on siiski lisada, et mõlemas uurimuses uuriti hüpoteetilist otsust, soovitusi hüpoteetilisele isikule, millal tal oleks mõistlik pensionile jääda, mitte vastaja enda tegelikku otsust.

Hollandis uuriti vinjettide abil sotsiaalse võrgustiku mõju pensionile jäämise ea otsustamisel (Vermeer *et al.*, 2019) ja leiti, et sõprade, lähedaste ja kolleegide soovitusel ning nende tehtud valikud avaldavad sellele pensioniotsusele olulist mõju. Seega on sotsiaalsetel normidel ehk kirjutamata reeglitel, kuidas on antud rühmas õige käituda, ja sarnaste inimeste mõjul (*peer effects*) oluline roll ka pensionile jäämise ea otsustamisel. Kui sotsiaalse võrgustiku liikmed eelistavad pigem hilisemas eas pensionile jääda, peab seda mõistlikuks ka uuritav indiviid.

II.3.2. Kas jätkata töötamist?

Paindlik vanaduspension võimaldab töötamise jätkamist. Seni on vähe uurimusi, mis testiks käitumuslikke sekkumisi töötamisega jätkama nügimiseks. Pigem on uuritud pensionieas töötamisega jätkamise seoseid sotsiaalmajandusliku tausta, hoiakute, tervisliku seisundi, tööturu võimaluste ja tööga rahuloluga. Näiteks Austraalias on uuritud, mis mõjutab otsust pensionile jäämise järel edasi töötada (Kalokerinos *et al.*, 2015). Seal räägitakse kahest edasi töötamise viisist:

- a) sildtöökoha leidmine senise töötamise ja täielikult tööturult tagasi tõmbumise vahel peale pensionit saama hakkamist (*bridge employment*), mis tähendab tavaliselt osalise koormusega või lühiajalist tööd sama tööandja juures või hoopis teises valdkonnas,
- b) etapiviisiline pensionile jäämine (*phased retirement*), mis tähendab tasapisi töötundide vähendamist.

Mainitud Austraalia uuring vaatles muuhulgas hoiakute ja töötamisega jätkamise seoseid. Autorid leidsid, et kaasatuse tajumine soodustas töötamisega jätkamist, madal tööga rahulolu aga viis etapiviisilise pensionile jäämise valimiseni. Kanadas läbi viidud intervjuud näitasid, et töötamisega jätkama viivad eelkõige sisemised motivaatorid – autonoomia, eneseteostus ja kohanemine muutuvate vajadustega (Mazumdar *et al.*, 2021). Välised tegurid (nt töötasu) mängisid ses otsuses väiksemat rolli.

II.3.3. Kuidas nügida teadlikke pensionivalikuid tegema?

Inimesed eelistavad keerukaid finantsotsuseid mitte teha ja valivad parem vähima vastupanu tee (Choi *et al.*, 2002). Pensionivalikud on keerulised, otsustele ei saa kiiret tagasisidet ja neid võib tulla tulevikus kahetseda (Riitsalu, 2019b). Seepärast on lihtsam mitte valida, infot otsida ega aktiivseid otsuseid teha (Park & Sela, 2018). Rootsi teadlased nimetavad seda nähtust *Financial Homo Ignorans* (Barrafrem *et al.*, 2020). Poliitikakujundajad on kõikjal selle probleemiga silmitsi ja püüavad leida viise, kuidas inimesi suunata teadlikke valikuid tegema.

Suurbritannias said 2015. aastal jõustunud pensionireformiga inimesed vanuses 55+ pensioni küsimustes suurema valikuvabaduse (Glazebrook *et al.*, 2017). Abistamiseks neil keerukaid otsuseid teha, loodi pensioninõustamise üksus *Pension Wise*⁶. Sealt saavad 50-aastased ja vanemad Suurbritannia elanikud pensioniasjus tasuta nõu nii telefoni teel, veebis kui silmast silma kohtudes. Reformi rakendumisel saadeti kõigile vastavas eas elanikele mahukas trükis (50–100 lk), mis muuhulgas kutsus nõustamisele aega broneerima. See aga ei olnud piisav, et tagada teadlikke kaalutletud valikuid (Ignition House, 2017). Käitumisteadlased testisid viise, kuidas inimesi enam infot otsima ja nõu küsima nügida. Heaks lahenduseks leiti olevat lühike, ühe A4 lehekülje pikkune võtmeinfo koos selgete edasiste sammudega (Glazebrook *et al.*, 2017) paksu teatmiku asemel.

⁶ Koduleht: <https://www.moneyhelper.org.uk/en/pensions-and-retirement/pension-wise>.

Samuti osutus kasulikuks lihtne kontrollnimekirja, millele enne otsustamist mõelda (Ignition House, 2017).

Hollandis toimuvad iga-aastased **Pension kolm päeva** (*Pension3days*⁷), mille eesmärk on panna inimesed oma tulevasele pensionile mõtlema ja astuma ka konkreetseid samme selle kindlustamiseks. Nende peamiseks sihtrühmaks on inimesed vanuses 55+ (nagu meie uurimuseski), 2020. aastal võttis selle kampaania käigus ligi 45% sihtrühmast ette mõne sammu oma pensionivalikute uurimiseks. Muuhulgas oli suurimas päevalehes avatud pensioni infopunkt (*pension help desk*), kuhu inimesed said postiga küsimusi saata. Oma küsimusele sai vastuse enam kui kaks tuhat Hollandi elanikku, kümme enim küsitud küsimust avaldati koos ekspertide vastustega ses samas päevalehes. Tihedat koostööd tehakse ka tööandjatega. Nii oli võimalik töökohale kutsuda rahandusministeeriumi juhitud rahatarkuse keskuse *Wijzer in Geldzaken* töötajaid lühikest lõunakoolitust tegema (*pension lunch*) ja osaleda kümne minuti pikkustes veebiseminarides. Viimase toetamiseks oli mitmeid infomaterjale ja mobiilirakendus, mis aitab ühel ekraanil saada ülevaate oma pensioni suurusest pensionile jäämise ajal. Olulisel kohal selles iga-aastases ettevõtmises on pensioninõustamisele kutsumine.

Veebipõhised pensioniplaneerijad, kalkulaatorid ja tööriistad aitavad pensionivalikuid paremini läbi mõelda, kui need on käitumuslikult disainitud ja testitud. Hollandis uuriti eksperimentaalselt, kui palju interaktiivsust (st kui palju kasutaja tehtavad valikud muudavad kuvatava vormi ja sisu) sellised pensionivalikute abivahendid sisaldama peaks (Brüggen *et al.*, 2019). Leiti, et mehed asuvad enam tegutsema kõrge interaktiivsusega lahenduses, naised aga eelistavad mõõdukat interaktiivsust. Passiivse info esitamisega võrreldes kasutatakse mõlemal tingimusel (keskmine ja suurem interaktiivsus) pensioniplaneerijat enam.

II.3.4. Millisest infost on abi ja kuidas seda raamistada?

Poliitikakujundajad on püüdnud nügida inimesi mõtlema sellele, kui kaua meil pensionärina elada tuleb. Eksperimendid on näidanud, et viimane küsimus provotseerib inimesi pigem tulevikule käega lööma ja enam olevikku kallutatud valikuid tegema (Robinson & Comerford, 2019). Küll aga on leitud mõjus olevat tuleviku-minu silme ette manamine ja tema vajadustele mõtlema sundimine (Fertig *et al.*, 2015; Hershfield, 2011). Seda kasutab näiteks ka eelmainitud Hollandi *Pension kolm päeva* kampaania. Pensioniotsuse tegemise eel tasub paluda esmalt mõelda tuleviku-minu vajadustele ning alles seejärel arvutada, mis selline elustiil maksab ja mida on selleks täna vaja teha (Fertig *et al.*, 2015; Hershfield, 2011).

Samuti tasub testida erinevaid info esitamise viise ja raamistamist. Pika ja põhjaliku pensioniinfo asemel on lühike (üks-kaks lehekülge) ülevaade tõhusam, samuti peaks see olema võimalikult palju personaliseeritud (Money Advice Service *et al.*, 2018). Pensioninõustamise osana tasub kasutada lühikest kontrollnimekirja küsimustest, millele enne otsustamist mõelda tuleks (Ignition House, 2017; Vlaev *et al.*, 2015).

⁷ Täpsem info: <https://www.wijzeringeldzaken.nl/pensioen3daagse/>.

Oluline on ka see, **millises järjekorras** inimene pensioniküsimustele mõtleb. Kui esmalt mõeldakse enne vanaduspensioniga pensionile jäämise plussidele ja alles seejärel kaalutakse põhjuseid, miks hilisem pensionile jäämine mõistlikum oleks, siis suurema tõenäosusega langetatakse otsus varasema kasuks. Inimesed kipuvad esmalt mõtlema põhjustele, miks oleks hea kohe pensionile jääda. Kui aga panna nad esmalt mõtlema põhjustele, miks pensionile jääda hilisemas eas, tõuseb keskmine riiklikule vanaduspensionile jäämise iga (*query theory*, Knoll *et al.*, 2015). Seepärast tasub kontrollnimekirja alustada küsimustega sellest, miks hiljem pensionile jäämine oleks kasulik, ja alles hiljem paluda mõelda ennetähtaegse pensionile jäämise võimalusele (Johnson *et al.*, 2016). Veelgi enam, samas uuringus toodi välja, et riiklikule pensionile jäämise aja otsustamisele avaldas valikute arhitektuur ehk valikute esitamise viis suuremat mõju kui sotsiaalmajanduslik taust, tajutud pikaajalise risk, hinnang oma tervisele ja kindlus töö leidmisel või hoidmisel.

Raamistamise mõju pensionivalikutele ja kaalutletumate otsuste tegemisele uuriti eksperimentaalselt Hollandis (van Putten *et al.*, 2018). Täpsemalt uuriti seal, kuidas nügida inimesi jätkama investeerimisega ka pensionile jäämise järel, ja testiti selleks kolme erinevat sõnumit:

1. tulu raam – investeerimisega jätkamine võib viia kasvavate tulude ja suurema pensionini,
2. kaotuse raam – investeerimisega mitte jätkamine võib kaasa tuua kahjusid,
3. sotsiaalse normi raam – võrdlus teiste samaealiste käitumisega.

Kaotuse raam pani ülejäanud kahe sõnumiga võrreldes inimesi enam tegutsema ja oma pensionikontoga põhjalikumalt tutvuma ning oma valikuid läbi mõtlema.

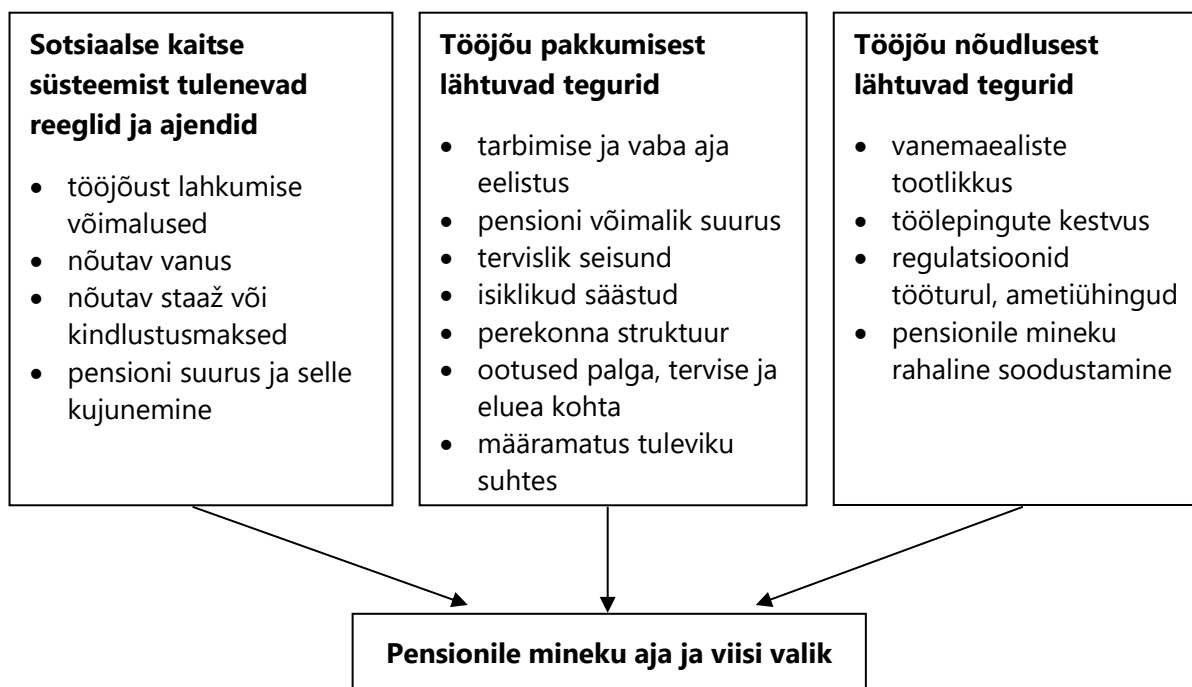
Ameerikas uuriti isiksuse ja raamistamise mõju finantsotsuste vältimisele (Park & Sela, 2018) ja leiti, et pigem emotsionaalsemad, nii-öelda kõhutunde pealt otsustajad väldivad keerukaid pensionivalikuid enam kui ratsionaalsemad otsustajad. Isiksusest lähtuv erisus aga kadus, kui pensionivalikute puhul räägiti **tulevasest elustiilist** pensioniinvesteeringu asemel.

Sarnaste inimeste käitumise mõju (*peer effects*) on uuritud paljudes valdkondades. Teadlike pensionivalikute kontekstis on leitud, et uuele infole enam avatud ja eesmärkide nimel tegutsevad inimesed asuvad teiste inimeste arukast käitumisest lugedes enam pensioniks säästma, teiste pensionikäitumisele sarnaste inimeste otsustest kuulmine märkimisväärset mõju ei avalda (Winterich & Nenkov, 2015). Seega sõltub sekkumiste tõhusus muuhulgas osalejate isiksuse tüübist.

Sarnaste inimeste käitumisega võrdlemine ei pruugi alati positiivse tulemuseni viia. Ameerikas püüti veenda inimesi liituma pensionifondiga ja hakkama oma pensionieaks raha koguma, informeerides eksperimendis osalejaid, kui palju teised samaealised töötajad pensioniks raha kõrvale panevad. Üllatuslikult vähenes selle info nägemise järel seni mitteliitunute (ja eelkõige madalama sissetulekuga inimeste) hulgas säästma asumise kavatsus (Beshears *et al.*, 2015). Seega on oluline kõiki nügivaid lahendusi esmalt testida, isegi kui võiks arvata, et need suunavad mõistlikumalt tegutsema.

II.4. Majandusteaduslik vaade pensioni- ja tööturukäitumise seostele ja Eesti varasemad uuringud

Inimeste tööjõust lahkumist mõjutavad tegurid võib üldjoontes jagada kolme teineteisega tihedalt seotud gruppi (vt ka joonis 4): 1) tööjõu pakkumisest lähtuvad tegurid; 2) tööjõu nõudlusest lähtuvad tegurid; 3) sotsiaalse kaitse süsteemist (sotsiaalkindlustussüsteemist ja hoolekandest) lähtuvad tegurid.⁸

JOONIS 4. Pensionile mineku viisi ja aega mõjutavad tegurid

Allikas: Leetmaa et al., 2004

Tööjõu pakkumisega seotud pensionikäitumise tegurite puhul lähtutakse seisukohast, et inimene püüab pensionile mineku ea ja viisi valikuga suurendada oma isiklikku heaolu, mis tavaliselt sõltub tarbimisest (ehk sissetulekust) ja vabast ajast. Ühest küljest, mida hiljem inimene tööjõust tagasi tõmbub, seda suuremad on tema summaarsed tõised sissetulekud ja üldjuhul ka tulevased pensionisummad. Teisest küljest aga mida vanemaks inimene jääb ja mida kehvemaks muutub tema tervis, seda vähem aega jääb tal kasutada pensionihüvitiisi. Vananedes ja tervise halvenedes hakkab inimene enam väärtustama vaba aega, et kasutada seda kas puhkamiseks või kodusteks

⁸ Järgnev lühikokkuvõtte teguritest on võetud varasemast raportist Leetmaa et al., 2004.

toimetamiseks. Mida enam inimene väärtustab vaba aega või mida suurem on inimese pension pensionile jäämise korral võrreldes töötasuga (nn asendusmäär), seda tõenäolisemalt eelistab inimene kohest pensionile jäämist.

Pensionile mineku aja valikul on olulisel kohal see, kuivõrd inimesed on nõus ohverdama osa oma praegusest heaolust (mis saadakse tarbimisest või vabast ajast) suurema heaolu nimel tulevikus. Samuti on tähtsad inimese ootused tuleviku suhtes, sh tulevase töötasu, tervise (eeldatava eluea) ja ka pensionikindlustussummade osas. Mida väiksem on oodatav töötasu tulevikus või mida lühem on oodatav eluiga, seda kasulikum on varem pensionile minna. Ootused on tähtsamad juhul, kui inimesel ei ole võimalik kord juba pensionile läinuna katkestada pensionil olekut ja tagasi tööle minna või karistatakse niisugust käitumist jäädavalt madalama pensioniga, nt Eestis ennetähtaegsete pensionide puhul.

Inimese pensionile mineku otsust võivad mõjutada ka pereliikmed. Näiteks kui meeste ja naiste vanaduspensioniga on erinev, või saab üks kasutada laste kasvatamise eest varasemat pensionile mineku võimalust, võib üks abikaasadest valida ennetähtaegselt pensionile jäämise, et alustada pensionipõlve koos. Lisaks võib vajadus hoolitseda ühe haige pereliikme eest sundida teist pereliiget ennetähtaegselt pensionile minema või vajadus hoolitseda lastelaste eest motiveerida tööturult lahkuma. Samuti on tähtis perekonna rikkus – abikaasa vara või laste materiaalne toetus võimaldab inimesel tööturult tagasi tõmbuda varem.

Tööjõu nõudlus vanemaealiste töötajate järele ning erinevused eakate oskustes võrreldes ettevõtete vajadustega mõjutab samuti eakate tööhõivet. Sõltuvalt majandusharust ja tegevusvaldkonnast võib töötajate produktiivsus langeda vanuse kasvades (nt Skirbekk, 2004, Van Ours, 2009, Børing, 2021) ja kui tööturu regulatsioonid ei võimalda töötasu langetada, siis võib inimestele tööea lõpuperioodil makstav töötasu ületada nende produktiivsuse ja vähendada seega ettevõtete motivatsiooni vanemaealisi töötajaid tööle võtta.

Sotsiaalkindlustussüsteemist tulenevad institutsionaalsed ja rahalised tegurid on peamiseks teguriks tööjõust jäädavalt lahkumise aja ja viisi valikul. Sotsiaalkindlustussüsteem määrab ära:

- 1) millises vanuses on missugused võimalused tööjõust lahkuda, nt vanaduspensionisüsteem, soodustingimustel pensionid, töövõimetuskindlustus, töötuskindlustus;
- 2) mis tingimused on sotsiaalkindlustushüvitise saamisega seotud (nt vajalik staaž, tervislik seisund, kindlustusmaksed);
- 3) millist rahalist sissetulekut inimene saab pensionile jäädes (milline on asendusmäär) ja kuidas see sõltub pensionile mineku east ja viisist ning edasisest töötamisest.

Seega inimese tööjõupakkumisest lähtuv pensionile mineku selgitus on otseselt seotud sotsiaalkindlustussüsteemiga, sest süsteem määrab ära potentsiaalse pensioni suuruse. Üldiselt on nii, et mida rohkem on võimalusi erinevate hüvitiste saamiseks ja mida suuremad nad on võrreldes inimese töötasuga, seda tõenäolisem on, et inimene läheb pensionile niipea kui võimalik.

Samas sõltub ka sotsiaalkindlustussüsteemist tulenevate piirangute mõju inimese töötamisele eelnevalt käsitletud teguritest, nagu indiviidide vaba aja eelistused, tervislik seisund, sissetulekud, tööandjate käitumine jmt. Lõpptulemus sõltub iga teguri mõjujõust ja olulisusest indiviidi jaoks. Majandusteadlaste läbi viidud rohkete empiiriliste uuringute tulemusena on pensionikäitumises

leitud olulisi mõjusid kõikide nende tegurite osas. Siiski on leitud, et kõige olulisemat rolli mängib sotsiaalkindlustussüsteem ise.

Eesti kohta on läbi viidud palju empiirilisi uuringuid pensioniea lähedases eas inimeste töötamise kohta, kasutades selleks nii küsitlusuuringute andmeid (Eesti Tööjõu-uuring, Leibkonna eelarve uuring, SHARE jm) kui ka registriandmed (ühendatud pensioniregistri ja EMTA andmed) (vt lisa 1).

Pensioniregistri andmete analüüs (Soosaar *et al.*, 2021, Puur *et al.*, 2015) on näidanud, et pensionile siirdumist ja töötamise jätkamist on mõjutanud otseselt pensioniea tõus, ehkki oodatust vähem. Kõrgema haridusega pensionäride töötamist mõjutab pensionieatõus vähem, sest üldjuhul on neil kõrgem töötasu, paindlikum töökoht ja parem tervis, mis võimaldab suuremat paindlikkust pensionieas. Küsitlusuuringud näitavad kõik selgesti, et peamine töölt lahkumise põhjus lisaks pensioniea saabumisele on inimeste kehv tervislik seisund, koondamine või töökohast tingitud põhjused.

III. KVALITATIIVNE ANALÜÜS

III.1. Metoodika

Kuna kvalitatiivse lähenemise põhiline eesmärk on mõista, kuidas sotsiaalne tegelikkus on loodud ning kuidas sotsiaalne elu toimib, võimaldas uuringu kvalitatiivne osa saada informatsiooni uuringu esimese uurimisülesande kohta, milleks oli välja selgitada, millised tegurid mõjutavad sihtrühma esindajate pensionivalikuid. Strömpl'i (2020) järgi võimaldab kvalitatiivne uurimisviis leida vastuseid küsimustele, millele kvantitatiivse metodoloogia kaudu vastust leida ei saa, nt kuidas inimesed mõnda sotsiaalset fenomeni kogevad, kuidas nad oma igapäevastes interaktsioonides teatud nähtusi või sündmusi tõlgendavad ja neile tähendusi omistavad. Nii on kvalitatiivuuringu keskmes väheste juhtumite süvitsi uurimine, mis võimaldab uurida juhtumit mitmekülgset ja sügavuti kontekstist lähtuvalt, millel omakorda võib olla oluline roll uuritava fenomeni mõistmisel.

Võrreldes statistilise ja kvantitatiivse analüüsiga aitavad intervjuud paremini mõista ennetähtaegse või paindliku vanaduspensioni valimise põhjusi. Intervjuud viisime läbi poolstruktureeritud meetodil, sest see võimaldas sihtrühmast lähtuvalt intervjuusid paindlikult kohandada, võimaldas muuta intervjuude käigus sõnastust ja selgitada intervjueeritavale küsimuse sisu. Intervjuud olid vajalikud vastamiseks esimesele uurimisküsimusele, olid sisendiks nii profiilide loomisel, kvantitatiivsete registriandmete analüüsil kui sekkumiste kavandamisel.

Intervjueeritavate kontaktid saime sotsiaalkindlustusameti kaudu. Sotsiaalkindlustusameti klienditeenindajad pakkusid uuringus osalemise võimalust nendele sihtrühma kuuluvatele inimestele, kes tulid teenindusse kohale dokumentide vormistamiseks või pensionialase nõu küsimiseks⁹. Kui inimene andis oma nõusoleku uuringus osalemiseks, pani sotsiaalkindlustusamet

⁹ Uuringus osalemise võimalust pakuti 2021. aasta juuli lõpust septembri keskpaigani.

kirja tema kontaktandmed ning edastas need Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskusele. Mõned intervjueeritavad kaasasime uuringusse isiklike kontaktide kaudu.

Intervjueeritavatega võtsime intervjuu kokkuleppimiseks ühendust telefoni teel. Intervjuud viisime läbi perioodil 09.08.2021 – 22.09.2021. Kokku viisime uuringu käigus läbi 29 intervjuud. Intervjuude arvu kindlaksmääramisel lähtusime nii-öelda küllastuspunktist: kui intervjuudest saadud informatsioon hakkas korduma, tähendas see seda, et läbi viidud intervjuude arvu võis lugeda piisavaks. Intervjuud viisime läbi kas silmast silma või videosilla vahendusel (*Microsoft Teams*'is). Viis intervjueeritavat saatsid oma vastused intervjuu küsimustele kirjalikult meili teel. Intervjuusid tegime reeglina paaris: üks inimene täitis intervjuerija rolli ning teine inimene tegi märkmeid. Intervjuerijaid oli kokku viis, kõik Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskuse töötajad. Intervjueeritavate taustainfo (sugu, vanus, kõrgeim haridustase, pensionivalik, elukoht, emakeel) on välja toodud lisa (vt lisa 4).

Intervjuus uurisime lisaks pensionivalikut mõjutavatele teguritele ka, kuidas vastajad hindavad oma rahalist heaolu ja rahatarkuse taset. Intervjuukava (vt lisa 5) tugineb järgnevatele teemadele:

ICOM-B raamistik, st võimekus, võimalused, motivatsioon ja käitumine (Michie & West, 2013; Vlaev et al., 2015):

- võimekus
 - teadmised pensionivalikuist
 - rahatarkus
 - rahalised tingimused
 - tervislik seisund
 - vastajast sõltuvad isikud, sealhulgas lapsed, vanemad ja vanavanemad, kelle eest peab hoolitsema
- võimalused
 - info kättesaadavus
 - finants-, sotsiaal- ja terviseteenuste kättesaadavus
 - usaldus riigi, majanduse stabiilsuse ja pankade suhtes
 - sobivate töökohtade olemasolu, juurdepääs (nt transpordiühenduste olemasolu) ja võimalus neile kandideerida (nt väikelinnas pole sobivaid töökohti vmt)
 - rahalised võimalused
 - sotsiaalsed võimalused (sh sotsiaalsed normid)
- motivatsioon
 - tahe edasi töötada
 - tahe infot otsida ja võimalusi kaaluda
 - tahe otsust langetada
 - tahe investeerida/teenitud raha kasvatada;
 - tahe sissetulekuid suurendada, nt ümber õppida, et saada parem töö
 - põhjused, miks eelistaks või eelistas edasi töötada / ennetähtaegsele / paindlikule pensionile jääda
 - sotsiaalne surve (nii lähedastelt kui laiemalt)
- käitumine
 - tehtud ja planeeritavad valikud
 - tegevused teadliku valiku langetamiseks (nt infot otsimine, nõu küsimine jmt)
 - planeerimine, säästmine ja investeerimine pensionipõlve rahaliseks kindlustamiseks

II Rahaline heaolu, st tajutud võime säilitada praegune elustiil ja jõuda soovitud elustiilini tulevikus (Brüggen *et al.*, 2017; Riitsalu & van Raaij, 2020)

III Subjektivne rahatarkus, st hinnang oma rahatarkusele teiste Eesti elanikega võrreldes (Riitsalu & Murakas, 2019).

III.2. Tulemused

III.2.1. Võimekus

Teadmised pensionivalikust

Intervjuudest ilmnest, et intervjuueeritavad olid kuulnud paindliku vanaduspensionivõimalusest, ent mitmed neist ei olnud kindlad, mida see endast täpsemalt kujutab (sellisel juhul pakkus intervjuueerija välja, et intervjuueeritava soovi korral annab ta lühikese ülevaate, mida paindlik pension tähendab ja milliseid võimalusi inimesele annab). Uuritavad olid kursis, mida tähendab ennetähtaegne pension ning mõnede vastajate sõnul olid nad ise teinud selle valiku, samuti oli intervjuueeritavaid, kes olid teemaga kursis oma tuttavate kaudu: *“Ennetähtaegsest olen kuulnud, aga üsna kaua aega tagasi, siis kui üks kolleeg jäi 15 aastat tagasi pensionile, paindliku kohta ei tea, mida see tähendab. Siis kuulsin (ennetähtaegse pensioni kohta – intervjuueerija märkus), et võib minna kuni kolm aastat varem pensionile ja kättesaadav pensioni summa väheneb.”* Lapsi omavad intervjuueeritavad tõid intervjuudes ühe pensionivalikuna välja ka soodustingimustel vanaduspensionivõimaluse¹⁰, kuna neil endil oli laste arvu tõttu võimalik seda kasutada.

Tervislik seisund

Intervjuueeritavate uurisime ka nende tervisliku seisundi kohta. Intervjuueeritavate hulgas oli neid, kes olid oma tervisliku seisundiga rahul, samuti neid, kes pidasid oma tervislikku seisundit keskpäraseks ning mõned hindasid oma tervisliku seisundi halvaks. Intervjuudest ilmnest, et tervis on mõjutanud uuritavate pensionivalikuid ning töötamist: nii oldi halvenenud tervisliku seisundi tõttu vahetatud kas töökohta või otsustatud paindliku vanaduspensionivõimaluse/ennetähtaegse pensioni kasuks: *“Töövaldkond on endine, kuigi nüüd kergem. Kui varem töötasin põetajana hooldekodus, siis hetkel haiglas, kus ei pea patsiente tõstma.”* Uuritavate hulgas oli neid, kellele oli määratud puuduv töövõime, osaline töövõime ning puue, üks intervjuueeritav taotles uuringu ajal endale puude määramist.

Vastajast sõltuvad isikud (sh lapsed, vanemad ja vanavanemad)

Intervjuudest ilmnest, et võimalusel toetatakse majanduslikult oma lähedasi (kas lapsi, lapselapsi või vanemaid) ning rõhutati, et seda tehakse vabatahtlikult: *“Toetan kõiki lapselapsi ja kõiki muud, aga see ei ole otseselt minu kohustus, vastavalt võimalusel, kui vajadus on.”* Uuritavad, kelle vanemad olid elus, märkisid, et toetavad oma vanemat/vanemaid, pakkudes neile kas siis elukohta või muud

¹⁰ Soodustingimustel vanaduspension võimaldab soovijal minna varem pensionile juhul, kui ta on kasvatanud puudega last või vähemalt kolme last.

finantsilist tuge: *“Ema hooldekodu arveid ma vennaga kahe peale maksan ja siis meil on veel üks vanatädi, kelle hooldekodu arvet kolme peale maksame.”*

III.2.2. Võimalused

Pensionivalikuid puudutava info kättesaadavus

Üldiselt hindasid intervjueeritavad info kättesaadavust erinevate pensionivalikute kohta piisavaks, kuid uuritavate hulgas oli ka neid, kes juhtisid tähelepanu kitsaskohtadele. Lisainfot pensionivalikute kohta on saadud kas ajalehtedest või vastavate veebilehekülgedelt, mõned intervjueeritavad olid külastanud nõu küsimise eesmärgil sotsiaalkindlustusametit. Samas mainiti, et info pensionivalikute kohta on küll kättesaadav, ent inimene peab siiski ise teadma, kust ja millist infot otsida: *“Pead oskama küsida, kui ei oska küsida, siis infot ei saa. Pead teadma ka, mida küsida.”* Info parema kättesaadavuse huvides soovitati nt temaatiliste infovoldikute jagamist.

Finants-, sotsiaal- ja terviseteenuste kättesaadavus

Finants- ja sotsiaalteenuste kättesaadavusega oldi üldiselt rahul: *“On küll kättesaadavad, isegi kui tulin siia, kui mulle puue määrati, sain siit selle tasuta bussikaardi ja parkimiskaart mulle anti, see käis väga lihtsalt, rohkem ei osanud midagi tahta. Ei ütleks, et midagi keerulist on”* (sotsiaalteenuste kättesaadavuse kohta). Terviseteenuste kättesaadavuse kohta aga märgiti, et seoses koroonaviirusest tekkinud olukorraga on eriarsti juurde pääsemiseks järjekorrad pikemad: *“Vot, ma ei tea, kas koroonakriisi valguses, aga ükskõik, kus eriarstile ma lähen, ega sinna naljalt ligi ei saa, et ma olen käinud lausa tasulistest uuringutes ise.”* Intervjuudes tõdeti, et koroonakriisi ajal jäeti ära nende lähedaste või tuttavate plaanilisi operatsioone.

Usaldus riigi, majanduse stabiilsuse ja pankade vastu

Mitmetes intervjuudes väljendati usaldamatust ja kahtlusi erinevate pensionifondide osas: *“Ma ei liitunud selle teise sambaga, sest sellesse mul usku ei olnud, sest siin on igasuguseid fonde ja kindlustusi, mis tegelikult näitavad, et pärast see asi ikkagi ilus ei ole nagu.”* Samas oli ka uuritavaid, kelle sõnul oli neil teine pensionisammas olemas ning leiti, et selle olemasolu on üldiselt kasuks tulnud. Leiti ka, et riik võib pensionile minejaid survestada erinevate meetoditega: *“Tahes või tahtmata, riik võib survestada igasuguste meetoditega, minnakse hiljem (pensionile: intervjuerija märkus) ja tal on igasuguseid vahendeid ja võimalusi, tegelikult valikute küsimus, kuhu riik panustab raha. Kas ta panustab pensionäridesse või ehitusse või migrantidesse või tootmise moderniseerimisse, robotitesse, see on kõik valikute küsimus ja sellest sõltub riigi heaolu.”*

III.2.3. Motivatsioon

Pensionieas töötamine

Intervjuudest ilmnas, et umbes pooled intervjueeritutest soovivad töötada ka pärast pensionile jäämist, kuid neist enamik soovis oma töökoormust vähendada ning seda eelkõige tervislikel põhjustel. Töötamist jätkata sooviti enamasti samas valdkonnas, kus enne pensionile jäämist, kuid oli

ka neid, kes plaanisid töövaldkonna vahetamist. Teine pool intervjueeritavatest ei väljendanud soovi pensionieas töötamise jätkamiseks, kui mõned uuritavad tõid selle põhjusena välja halvenenud tervisliku seisundi, siis oli ka neid, kes olenemata oma tervislikust seisundist ei soovinud pensionieas enam töötada.

Enamik intervjueerituid pidas töö leidmist pensionieas pigem keeruliseks. Peamiste põhjustena toodi välja **väheseid võimalusi osalise koormusega tööks** ning **vanemate inimeste kehvat olukorda tööturul**: *“Võib-olla mõnel kohal on ka niimoodi, et vaadatakse, et ise saab pensioni ja miks ta siis veel töötab, et võiks nagu nooremad lubada tööle, et ma arvan, et on ka neid kohti tegelikult.”* Ühe tegurina mainiti ära ka hariduskäik ning töökogemus vastavas valdkonnas: *“Aga olulisi takistusi on rohkem ja need on tervis ja selle töötaja endine, noh, töö-, kooli- ja hariduskäik. Et kui ta ei ole selles valdkonnas just tugeval positsioonil, siis on tal väga raske tööd leida. Ja ümberõpe sellises vanuses on küllaltki keeruline. Et see võtab aasta ja kui tervis on halb, siis see õpe ei ole kuigi tulemuslik.”* Ümberõppe võimalust pidasid intervjueeritavad pigem keeruliseks ning energiakulukaks.

Samas väitsid mõned intervjueeritavad, et madalapalgalist tööd on leida küllaltki kerge ja seda ka pensioniealistel, kui nad seda soovivad: *“Ma arvan, et igaüks, kes tahab töötada, ka leiab töö. Isegi kui ma olin töötu, leidsin ma töökoha väga madala palgaga. Nii et saab töötada ka natukese leiva eest, kui tahta”* (tõlgitud vene keelest). *“Koristajaks ilmselt saab igale poole, kui on tervist, tegelikult ka seal on füüsiline töö, ega see ei ole kerge töö pensionärile teha.”*

Edasi töötamise / ennetähtaegsele / paindlikule pensionile jäämise põhjused

Peamise pensionivalikut mõjutava tegurina tõid intervjueeritavad välja rahalise toimetuleku. Rahaline toimetulek oli oluline pensionivalikut mõjutav faktor hoolimata intervjueeritava elukohast (kas isik elab linnas või maal) või tema pere suurusest (kas isik elab üksi või kellegagi koos). Mitmed vastajad leidsid, et paindliku pensioni üks suur eelis on võimalus saada samaaegselt pensioni ning edasi töötada: *“Üks nendest põhjustest on, et paindlik pension lubab ka tööd teha ja kui tervis lubab, siis üks on selge, et täna teistmoodi hakkama ei saa, kui tööd teha. Ükskõik on pension või kui seda pole, igal juhul tööd peab tegema.”* Mõni intervjueeritav mainis, et ei soovinud ennetähtaegselt pensionile minna, kuna see oleks nende jaoks rahaliselt kahjulik: *“Ennetähtaegset pensionit ma täitsa uurisin mitu aastat tagasi ja ma sain sellist infot, et ei ole eriti kasulik võtta ennetähtaegne, ma kaotaks rahaliselt. Üldse inimesed kaotaks aastast küllaltki olulise summa. Ja siis sellepärast ma loobusin sellest mõttest.”*

Paindliku vanaduspensioniga kasuks otsustanud intervjueeritavad mainisid ühe valiku põhjendusena tervislikku seisundit: *“Minu tervis ei ole kõige parem. Ma ei saa leida mulle sobivat tööd”* (tõlgitud vene keelest, intervjueeritavalt küsiti, mis tegurid on mõjutanud tema pensionivaliku tegemist). Samuti põhjendati paindliku pensioni valikut nii vanuse kui sooviga mitte teha vähetasustatud tööd: *“Ma ei leia endas enam energiat töötada vähetasustatud alal. Materiaalselt saan ka vähesega hakkama.”*

Sotsiaalne surve pensionivaliku tegemisel

Intervjuudest ilmnas, et pensionivaliku tegemisel ei ole intervjueeritavad tundnud sotsiaalset survet. Nii ilmnas, et sageli räägiti oma pensionivalik läbi lähedastega, erinevatest pensionivõimalustest oldi vesteldud ka tuttavatega, ent enamik intervjueeritavaid rõhutasid, et iga inimese pensionivalik on siiski individuaalne otsus: *“Minu enda oma on selline, et igal inimesel on omad põhjused, miks ta*

niimoodi käitub, kas ta läheb siis varem pensionile või töötab pensionieani või töötab veel peale seda, see sõltub tervislikust olukorrast ja sellest, kas töö meeldib. See on iga inimese enda otsustada, kõrvaltvaataja võibolla ei saa sellest aru.” Kuigi intervjuueeritavate sõnul ei ole nad tundnud sotsiaalset survet oma pensionivaliku osas, leiti siiski, et ühiskonnas eksisteerivad teatud eelarvamused pensionäride edasi töötamise ning ennetähtaegselt pensionile läinud inimeste kohta: “Ennetähtaegselt minejaid peetakse äpudeks ja haletsetakse. Töötavaid pensionäre peetakse tublideks. Liiga kaua töötavaid pensionäre peetakse imelikeks”

III.2.4. Käitumine

Tegevused teadliku valiku langetamiseks (nt info otsimine, nõu küsimine jmt)

Umbes pooled intervjuueeritustest on enda sõnul aktiivselt tegelenud info otsimisega erinevate pensionivalikute kohta. Enamik neist on vajaliku info kätte saanud kas Sotsiaalministeeriumi veebileheküljelt, ajakirjandusest või raadiost. Paar vastajat olid nõu küsimiseks pöördunud sotsiaalkindlustusametisse, kust saadud abiga jäädi üldiselt rahule: “Täna, kui tahad informatsiooni ikkagi kätte saada, siis selleks on olemas tuhat varianti ja tundub, et sellest puudu küll ei jäänud. Ja siia peab lisama kohe, et ma helistasin loomulikult ka sotsiaalkindlustusametnikele ja seal oli informatsioon ikka täiesti, noh, väga asjalik ja kõikidele küsimustele vastati. Nii et nende käest sai ikka päris palju infot.”

Vaid ühel uuritaval oli seoses sotsiaalkindlustusameti teenindajate käest nõu küsimisega negatiivne kogemus: “Ma rääkisin (klienditeenindajaga: intervjuueerija märkus) telefoni teel ning ta rääkis vene keelt väga halvasti. Loomulikult on see minu süü, et ma ei oska eesti keelt. Ent seal oli kirjas, et suhtlus võib toimuda ka vene keeles. Ta (klienditeenindaja: intervjuueerija märkus) ütles mulle, et ma peaks esitama info selle kohta, kus ma töötasin 1990. aastatel. Loomulikult ei saa ma sellist infot esitada, kuna tehas, kus ma töötasin, pandi kinni 20 aastat tagasi. Ta (klienditeenindaja: intervjuueerija märkus) ütles mulle, et see on minu probleem” (tõlgitud vene keelest).

Planeerimine, säästmine ja investeerimine pensionipõlve rahaliseks kindlustamiseks

Intervjuudest ilmnest, et veidi üle poole intervjuueeritavatest on pensionieaks kogunud sääste. Suure osa vastajate puhul ei olnud tegu teadliku valikuga, pigem toodi välja, et raha jäi lihtsalt üle ning seda hakati mingi hetk kõrvale panema. Mõnel intervjuueeritaval oli olemas teine pensionisammas, mainiti ka kolmanda pensionisamba ning eraldi kogumishoiuse olemasolu: “Mul oli kolmas sammas ja selle kolmanda samba leping lõppes, pidin selle võtma välja. Lihtsalt on kogunenud ka ikkagi, mul on kogumishoius, kuhu siis iga kuu olen nagu pannud.”

Osad intervjuueeritavad väitsid, et neil ei ole pensionieaks raha kõrvale pandud või hakkavad kogutud säästus otsa saama. Peamiste põhjustena nimetati finantsiliste võimaluste puudumist ning jooksvaid kulutusi: “Mul ei jää raha üle; kui jääb, siis hoian selle alles järgmise kuu jaoks. Korteris on alati vaja midagi parandada ja midagi juurde osta” (tõlgitud vene keelest). Paar vastajat tõi välja ka selle, et nad olid küll pensionieaks sääste kogunud, ent tervisliku seisundi halvenemise tõttu pidid nad säästus suures osas ära kasutama: “Noh midagi jäi meil järele, aga ma ütlen, et seal 3000 maksin juba selle eest, et mul uuringud ja asjad, kompuutrid, 3000 selleks, et koju tulla ja ega seal midagi järel ei ole”

(intervjueeritav elas kolm aastat enne Eestisse kolimist välisriigis ning terviseprobleemide tõttu kasutas seal tasulist arstiabi).

III.2.5. Rahaline toimetulek

Intervjuudest ilmnas, et enamik vastanutest said enda sõnul rahaliselt hakkama, kuid paar intervjueeritavat tunnistasid, et toimetulek on olnud neile keeruline. Selle põhjusena nimetati, et leibkonnas on vaid üks sissetulek, mistõttu tuleb oma väljaminekud põhjalikult läbi mõelda. Madala sissetuleku ning sellest tulenevate raskustega toimetulekuks oli kasutatud välismaal töötamise võimalust: *„Norras oli hotelli koristaja palk piisavalt suur, et ligi viieaastase töötamise jooksul raha üle jääks. Elasin siis ja elan ka nüüd tagasihoidlikult, ei larista.“*

Kuna keegi vastanutest ei olnud intervjuu toimumise hetkel veel pensionile jäänud, siis ei osanud enamik intervjueeritustest ennustada, kuidas nende endi ja pere rahaline toimetulek pärast nende pensionile jäämist muutub. Mitmete intervjueeritute sõnul sõltub see eelkõige pensioni suuruselt, kuid ka sellest, kas nad jätkavad pensionil olles töötamist ning milline on töö eest saadav tasu. Sellest tulenevalt ei osanud vastajad ka öelda, kas ja mil määral nad oma elukorraldust peavad seoses pensionile jäämisega muutma. Küll aga arvati, et pensionile jäädes nende sissetulek pigem langeb, mistõttu on vaja läbi viia muudatusi oma senises elukorralduses: *„Eluaseme vahetus tuleb kindlasti kõne alla ja elukoha vahetus ilmselt. [...] Aga muidugi see ei ole ju 100% kindel, et võib ka ju välja üürida.“*

Ühe intervjueeritu arvamus erines aga ülejäänutest seetõttu, et ta arvas, et pensionile jäädes tema toimetulek pigem paraneb praeguse väga hea sissetuleku tõttu.

Kui intervjueeritavatel paluti oma rahalist hakkamasaamist võrrelda teiste omaealistega, siis arvati, et see on sama hea/halb, kui teistel omavanustel. Uuritavate hulgas oli erandina ka vastanu, kelle hinnangul on ta rahalises hakkamasaamises väga hea, isegi keskmisest parem: *„Saan hakkama vajadusel ka 300-eurose sissetulekuga ning välismaal teenitud suur palk ei pannud mind kulutama. Seega olen keskmisest tublim.“*

Enamiku intervjueeritute sõnul ei pea nad igapäevaselt poes hindu vaatama, kuid intervjueeritute hulgas oli ka neid, kes tunnistasid, et jälgivad hindu rahalise toimetuleku tõttu hoolikalt. Enamik vastanutest tõdesid, et suured ostud arutatakse eelnevalt läbi elukaaslasega: *„Kui on suuremaid väljaminekuid, siis peame [elukaaslasega] järgmise kuu arvelt kokku hoidma, aga tavaliselt ikka tuleb nii, et jääb natuke üle ka.“*

Mõne intervjueeritu sõnul jääb neil pigem kuu lõpus pisut raha üle ning see on andnud võimaluse teadlikult raha "kogumiseks", mõni tõdes, et raha üle jäämine oleneb kuust ning oli ka neid, kelle sõnul jääb rahast kuu lõpus puudu, ehk elatakse palgapäevast palgapäevani. Vastanud, kellel säästusid puudusid, tõdesid, et suuremateks ostudeks peavad nad raha koguma:

„Ekstra selliseid sääste me ei ole kogunud, küll me oleme arvestanud, et kui midagi, noh suuremat oleme soovinud teha. Autot vahetada või ka see sama korteri ostu, sissemaksud ja siis me muidugi natuke kogume ja planeerime seda ette. [...] Leiame [elukaaslasega], et investeringut igapäeva elu toimetulekusse, et kõigil lastel oleksid omad eluasemed, et need on vaja kõigepealt korda saada, et see on see investering, mis on minu arvates tasuvam kui see kui raha seisab lihtsalt kontol.“

III.2.6. Rahatarkus

Järgnevalt uurisime, kuidas vastajad hindavad oma rahatarkuse taset. Subjektiivsete finantstadmiste hindamiseks kasutatakse OECD rahatarkuse uuringu metoodikast pärinevat küsimust, milles palutakse võrrelda enda rahaliste teadmiste taset teiste omaealiste omaga riigis (Riitsalu & Murakas, 2019). Valdavalt hindasid intervjuueeritavad oma rahaasjade korraldamise oskusi samaväärseks keskmise omaealise Eesti elanikuga, erandina oli uuritavate hulgas ka vastaja, kelle sõnul hindab ta ennast keskmisest paremaks, sest on varem tulnud toime ka madala palgaga ning ei suurendanud oma väljaminekuid palga kasvades.

Siiski oli uuritavate hulgas ka neid, kes hindasid oma oskusi pigem keskmisest tagasihoidlikumaks ning seda eeskätt põhjusel, et teadmised võimalustest, kuidas „raha kasvama panna“, puuduvad: *„Igasugused aktsiad ja investeerimised, need on minu jaoks hetkel täiesti võõrad. Polegi väga korraldanud neid rahaasju.“*

Intervjuudest ilmnes, et eelarve koostamisega uuritavad ei tegele, vaid üks vastanutest tõdes, et peab igakuist rahalist arvestust. Eelarve tegemist iseloomustati kui tüütut tegevust ning see oli ka põhjuseks, miks selle tegemisest loobuti: *„Alati kulub rohkem kui sisse tuli, millegipärast. Kust raha tuli, seda ei saanud enam aru. Nüüd on nagu lihtsam, et ei tekiks mingisugust stressi või pinget, siis lihtsalt valikuliselt käin poes ja nii. Mul on vaba aega palju, ma saan soodsamaid kohti või pakkumisi tähele panna ja käia [...]“*

Intervjuudest ilmnes, et pensionieaks tehakse investeringuid pigem harva (kas siis kinnisvarainvesteeringuid või investeringuid aktsiatesse), põhjustena toodi välja huvi puudumist ning soovimatust vaba rahaga riskida: *“Ei ole kahjuks investeringuid. Huvitaks, aga olen hästi ettevaatlik ja võhik ka nendes asjades, ma arvan, et minu meelet jääb see tegemata. Aga üal ei tea muidugi.“* Kui intervjuueeritavatel uuriti, kas nad tunnevad, et neil on mingeid puudujääke seoses teadmistega rahaasjus, mainisid mitmed vastajad samuti investeerimisvaldkonda: *“Kindlasti on puudujääke, just investeerimise osas, võib-olla oleks mõistlik investeerida mingeid vahendeid, mis kuskilt mul on tulnud, see nõuab natukene läbimõtlemist rohkem ja mulle see ei sobi, mu isikule või nii. Sellega on püsivalt vaja tegeleda, näiteks kui börsile minna aktsiaid ostma või nii, see nõuab suurt järjepidevust ja püsivust, see mulle ei meeldi väga, see tüütaks ära.“*

Mitmete intervjuueeritavate poolt toodi ühe finantskäitumist mõjutava tegurina välja inflatsiooni *“Ma arvan, et keskmiselt, et loomulikult oleksime võinud toimetada targemini kui vaadata, kuidas elu on läinud ja kuidas inflatsioon on rahad ära söönud nendel, kes ei kasutanud seda mõistlikult“* (intervjuueeritavalt küsiti, kas ta oskab võrreldes keskmise enda-ealise Eesti elanikuga oma rahaasju korraldada sama hästi, paremini või halvemini).

Kui vastajatelt uuriti, kas neil on olnud mingeid otsuseid seoses rahaasjade korraldamisega, mida nad kahetsevad, siis ei osanud enamik intervjuueeritavatest midagi konkreetset välja tuua. Küll aga tõi üks intervjuueeritavatest välja konkreetse otsuse, mida kahetsetes: *„90-ndate alguses liitusin ühe püramiidskeemiga, mis alguses puistas raha, aga siis korraga läks mull lõhki ja kõik kaotasid oma raha. Minul oli see kaotatud summa suhteliselt väike, aga õpetuseks siiski.“*

Headeks finantsotsusteks peeti kinnisvara soetamist, raha kokku hoidmist ja säästmist (sh pensionisambasse kogumist), laenude tagasi maksmist ning ka teise pensionisamba välja võtmist.

Küll aga oli ka neid, kes jäid oma otsuste hindamisel tagasihoidlikuks: „Polegi väga korraldanud neid rahaasju. [...] ei ole nagu millegagi väga uhkustada.“

III.2.7. Rahaline heaolu

Uuritavatel paluti intervjuus ka selgitada, kuidas nad mõistavad rahalist heaolu – mida see nende jaoks tähendab. Intervjuudest ilmnas, et enamasti peeti selleks rahalist sõltumatust teistest, et nende igapäevased vajadused on rahuldatud ning ka seda, et „ei pea raha lugema“: „Rahaline heaolu on siis kui raha on kõikide vajaduste jaoks, absoluutselt kõikide vajaduste jaoks. Ütleme, et [...] nii reisimiseks, nii siin kodus elamiseks ja kõikide asjade ostmiseks. See on rahaline heaolu, minu arust.“

Toodi välja ka seda, et rahalise heaolu korral on inimesel võimalus endale soovi või vajaduse korral midagi lubada või et neil on võimalik vajadusel kedagi, nt lähedasi rahaliselt toetada.

Mõned vastanud hindasid oma hetkest rahalist heaolu heaks, kuid mitme vastaja sõnul on nende praegune olukord halb. Need vastajad, kes hindasid enda rahalist heaolu halvaks, pidasid selle põhjuseks seda, et nad pole töövõimelised ja sõltuvad seetõttu toetustest või teistest pereliikmetest. Samuti peeti halva rahalise heaolu põhjuseks terviseprobleeme, mis on kaasa toonud lisakulusid (nt eriarsti külastused, uuringud, ravimid): „Einh praegu on ta ikka väga nigel sellepärast, sest [...] raha läks ainult ja teist aastat olen ju voodis siin, et noh sissetulekut ei ole mingit. Nii et abikaasa eelpension on [ainult] olnud.“

Viimasena uuriti intervjuueritavatelt, milline võiks nende rahaline heaolu olla näiteks kolme aasta pärast. Enamik vastanutest tõdes, et nad ei oska seda ennustada, kuna rahaline heaolu sõltub erinevatest teguritest, millest peamisena nimetati tervist. Lisaks üldisele heaolule mõjutab indiviidi tervis omakorda tema võimet tööturul jätkamiseks või uue töökohta leidmisel: „Keeruline öelda, ma loodan tööturul ikka jätkata ikka rohkem kui kolm aastat ja kui pension tuleb siia juurde, siis järelikult läheb paremaks.“

Oluliseks teguriks rahalise heaolu tagamisel oli intervjuueritavate sõnul ka töökoht ise, kuna sellest oleneb sissetuleku suurus. Samuti toodi välja, et rahulolu hakkab suuresti olenema intervjuueritavate pensioni suurusel ja riigipoolsetest toetustest, mis oli eriti oluline neile, kes ei jätkata tööturul osalemist: „Kuna ma töö ei käi, siis onoleb kõik riigist. Kui ma oleksin töövõimeline, siis saaksin kõrvalt tööd ka teha.“

III.3. Järeldused

Uuringu kvalitatiivse osa peamised tulemused ja järeldused on järgmised:

- Uuringus osalenud olid teadlikud erinevatest pensionivalikutest, sh paindlikust vanaduspensionist, ent sageli ei osatud selgitada, mida paindlik vanaduspension täpsemalt tähendab ja milliseid võimalusi inimesele annab.
- Pensionivalikuid puudutavat infot peeti üldiselt kättesaadavaks, kuid märgiti, et inimesed peavad ise olema teadlikud, kust ja kelle käest seda infot küsida.

- Infot pensionivalikute kohta olid uuringus osalenud enda sõnul saanud sotsiaalkindlustusameti veebileheküljelt, ajakirjandusest või raadiost, edaspidiseks soovitati koostada ka vastavad infovoldikud.
- Pensionile jäämise valiku otsuse tegemisel on määravaks inimese tervislik seisund.
- Uuringus osalenud väljendasid usaldamatust ja kahtlusi erinevate pensionifondide osas, mistõttu tuleks edaspidi paremini selgitada nii fondidega seotud võimalusi, kui seda, kuidas nendega seotud riske maandada.
- Uuringus osalenute soov pensionieas töötamiseks oli kõrge, võimalusel sooviti töötamist jätkata vähendatud koormusega. Samas hinnati pensionieas inimeste võimalusi tööturul pigem tagasihoidlikuks, seda eeskätt paremini tasustatud töökohtade leidmisel.
- Paindliku vanaduspensioni peamiseks plussiks peeti võimalust saada samaaegselt pensioni ning edasi töötada.
- Peamiselt defineeriti rahalist heaolu kui rahalist sõltumatust ning võimekust oma rahaasju iseseisvalt korraldada. Rahalise iseseisvuse saavutamisel rõhutasid intervjueeritavad pensioniks säästude kogumise olulisust, ent mitmete vastanute sõnul ei võimaldanud nende sissetulek sääste koguda.
- Investeerimine oli uuringus osalenute kogemuste põhjal pigem harvaesinev tegevus, samuti hinnati oma teadlikkust sellest, kuidas raha „kasvama panna“, tagasihoidlikuks.
- Valdavalt hindasid intervjueeritavad oma rahaasjade korraldamise oskusi samaväärseks keskmise omaealise Eesti elanikuga.
- Headeks finantsotsusteks peeti kinnisvara soetamist, raha kokku hoidmist ja säästmist (sh pensionisambasse kogumist), laenude tagasi maksmist ning ka teise pensionisamba välja võtmist.

IV. REGISTRIANDMETE ANALÜÜS

IV.1. Metoodika

Inimeste rühmitamiseks kombineerisime registriandmete analüüsist tulenevad profiilid kvalitatiivsetest uurimismeetoditest saadud informatsiooniga. Selles peatükis viisime läbi registriandmete analüüsi.

Analüüsi käigus vaatlusime ajavahemikus 1.1.2015 – 31.06.2021 pensioni saama hakanud inimeste seotust tööturuga, nende tervislikku seisundit ja kokkupuudet töötukassaga kuni kolm aastat enne pensionile jäämist. Analüüsi eesmärk oli selgitada, milliseid inimeste rühmasid saaks nügida ennetähtaegse vanaduspensioni kasutamisel paindliku vanaduspensioni kasutamisele. Analüüs põhines sotsiaalkindlustusameti (SKA), haigekassa ja töötukassa registrite ühendatud anonümiseeritud andmetel. Analüüsis kasutasime statistilist ja graafilist analüüsi ning klasteranalüüsi meetodit.

Inimeste rühmade leidmiseks kasutasime järgmisi tunnuseid:

- 1) töötamine eelneva kolme aasta jooksul enne vanaduspensioniiga,
- 2) töövõime ja tervislik seisund enne vanaduspensioniiga,
- 3) varasem kokkupuude töötukassa teenustega.

Võrreldes konkursidokumentides toodud nägemusega laiendasime nii vaatlusalust perioodi kui ka andmeid, mida analüüsisime. Et 2019–2021 oli periood, kus majandus oli juba jahtumas, siis kaasime analüüsi ka perioodi 2015–2018, mil tööturuaktiivsus oli suurem. Samuti leidsime, et selleks, et paremini aru saada inimestest, kes kasutavad pensioni mingil põhjusel enne vanaduspensioniga, oli otstarbekas võrrelda neid inimestega, kes kasutasid teisi pensioniliike, sh läksid pensionile pensionieas. Peamiste tunnuste jaoks kasutasime SKA registri andmeid, mis annavad informatsiooni inimese poolt saadud erinevate toetuste, pensionide või hüvitiste kohta.

Analüüsi viisime läbi inimeste kohta, kes olid hakanud saama eri liiki vanaduspensione või rahvapensioni vanaduse alusel (nimetame neid koos vanaduspensionärideks). Vanaduspensionide puhul eristame järgmisi pensioni liike:

- soodustusteta (tavalised) vanaduspensionid,
- soodustingimustel vanaduspensionid, sh eristame osades analüüsidest ka seda, kas soodustingimustel vanaduspension laste eest või soodustingimustel muudel põhjustel,
- ennetähtaegne vanaduspension,
- edasilükatud vanaduspension,
- paindlik vanaduspension,
- rahvapension vanaduse alusel.

Analüüsis vaatasime perioodil 01.01.2015 – 31.06.2021 mingit liiki pensioni saama hakanud inimesi, tingimusel, et nad olid pensioni määramise hetkel mitte vanemad kui 65-aastased. (Vanematel inimestel on pigem pensioniliikide muudatused, aga mitte esmakordsed pensionile jäämised). Kui inimestel oli mitu ülal mainitud pensioniliiki antud vahemikus, siis käsitlesime vaid esimest vanaduspensioni perioodi, sest meie jaoks on oluline, mis oli eelnev ja järgnev tööturuseisund või tervislik seisund enne esimest pensionile jäämist. Kokku jäi analüüsi 86 539 inimese andmed (vt tabel 2).

TABEL 2. Analüüsis kasutatud pensioni saama hakanud inimeste arv

Vanaduspensioni liik	Arv	Osakaal (%)
Tavaline (soodustusetu) vanaduspension	58377	67,5
Soodustingimustel vanaduspension	16278	18,8
Ennetähtaegne pension	9269	10,7
Edasilükatud pension	1195	1,4
Paindlik vanaduspension	770	0,9
Rahvapension vanaduse alusel	650	0,8

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Et enne tähtaega vanaduspensioni kasutamisel on olulisel kohal inimese varasem seotus tööturuga, sidusime aastatel 2015–2021 pensionile jäänud inimeste andmetele juurde igakuised sotsiaalmaksu andmed pensionile jäämisele eelneva kolme aasta jooksul. Igakuiste andmete analüüs pensioniea läheduses aitas eristada neid, kellel on olemas töökogemus vahetult pensioniea läheduses, ja neid, kes on juba kaotanud töö varem.

Et raport peab aitama kaasa sellele, et nügida inimesi aktiivsete tööturuteenuste poole, siis oli oluline teada, kas inimestel on olnud varasemalt kokkupuudet töötukassa teenustega. Seetõttu sidusime pensionile jäänud inimeste andmetele juurde ka vastava informatsiooni töötukassa registrist. See

aitas välja selgitada, kui palju on potentsiaalselt neid inimesi, kes on juba kokku puutunud töötukassaga ja kellele töötukassa saaks lisaks tööturuteenuste pakkumisele jagada ka informatsiooni erinevate pensioniliikide seostest töötamisega.

Viimaks, et enne tavapärasest vanaduspensioniga pensionile läinud inimeste üheks peamiseks pensionile siirdumise põhjuseks on tervislik seisund, siis lisaks töövõime ja puude informatsioonile, mis on olemas SKA registriandmetes, sidusime juurde ka informatsiooni haigekassa andmetest pensionieelses vanuses kasutatud arstiabi kohta. See iseloomustab, kui suur tervisepotentsiaal on inimestel tööturul jätkamiseks ennetähtaegset pensioni kasutanud inimeste seas.

Kõik kolm näitajate rühma – töötamine enne pensionile jäämist, tööturuteenuste või -hüvitiste kasutamine ning tervislik seisund – kombineerisime kokku klasteranalüüsis, mis püüab inimesed rühmitada selle järgi, kuivõrd oleks neid võimalik sekkumisega nügida ennetähtaegse pensioni kasutamise poolelt paindliku pensioni kasutamisele.

IV.2. Tulemused

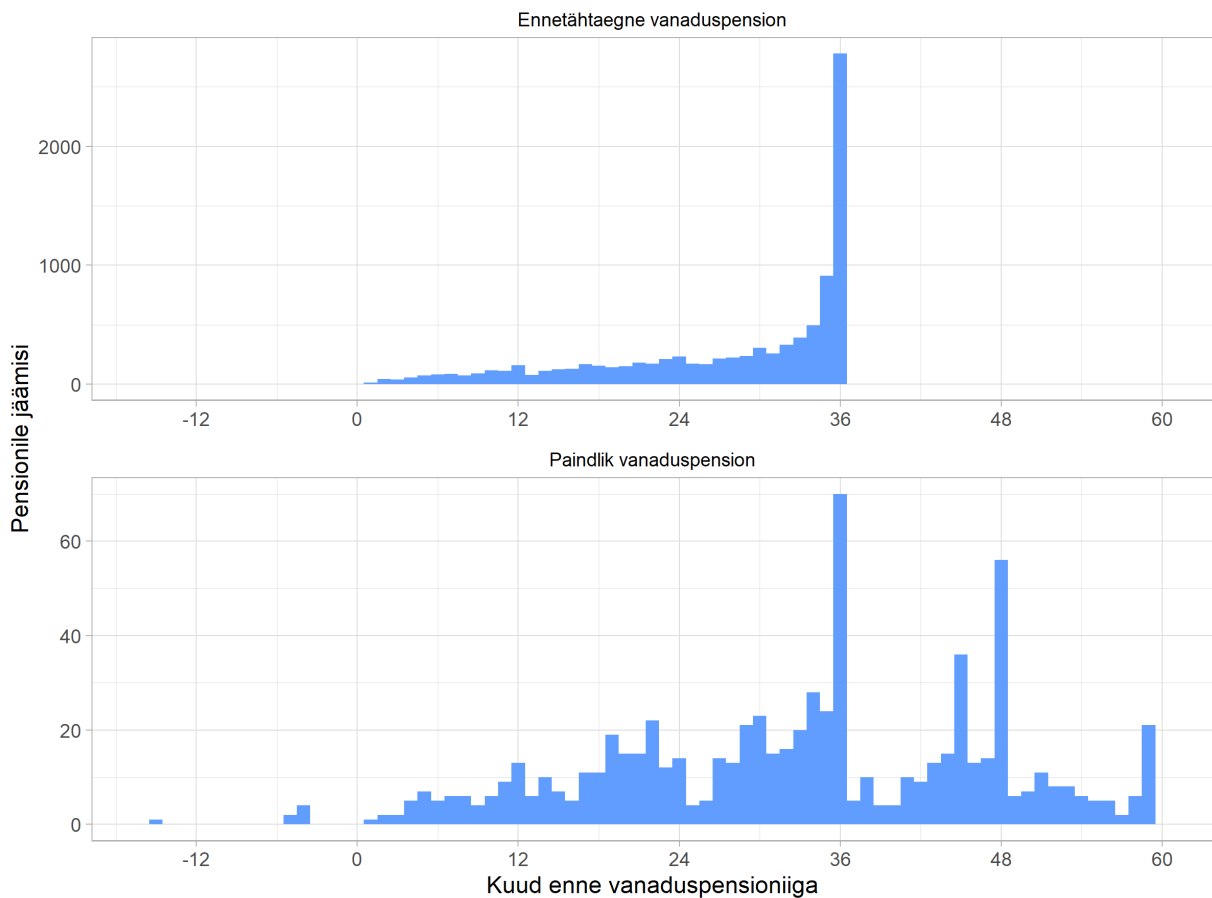
IV.2.1. Pensionile jäämise aeg ja eelnev tööturuseisund

Pensionile jäämine võib toimuda kas samm-sammult, saades korraga pensioni ja töötasu, või järsult, lõpetades töötamise koos pensionile jäämisega. Samuti on võimalik, et töötamine on lõpetatud juba ammu enne pensioni saama hakkamist. Järgnevalt vaatasimegi, milline on olnud muster, kuidas pensionile jäänud inimesed on tööturult lahkunud ja milline on olnud nende tööturualane seisund mitu aastat enne pensionile jäämist.

Esmalt vaatame pensionile jäämise vanust võrreldes vanaduspensionieaga. Pensionile jäämise vanus ja pensioniliik on omavahel otseselt seotud. Pensionile lähevad varem ennetähtaegset vanaduspensioniga saavad inimesed, soodustingimustel vanaduspensioniga saavad inimesed ja paindlikku vanaduspensioniga saavad inimesed. (Meie analüüsis ei ole vaadatud väljateenitud aastate pensioni ja eripensione saama hakanud inimesi.)

Antud projekti peamine sihtrühm on ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajaid. On näha (joonis 5, ülemine pool, et suurim osa neist (36%) läheb ennetähtaegsele vanaduspensionile esimesel võimalusel, st 36 kuud enne vanaduspensioniga. Vähemalt kaks aastat enne vanaduspensioniga (25–36 kuud) läheb 70% ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajatest.

Paindliku vanaduspensioniga kasutajate seas (joonis 5, alumine pool) on enim inimesi, kes on läinud pensionile kolm, neli või viis aastat enne vanaduspensioniga. Teisest küljest oli 2021. aasta esimesel poolel ka mõningaid inimesi, kes hakkasid kasutama paindlikku vanaduspensioniga peale vanaduspensioniga (joonis 5, miinusemärgiga kuud).

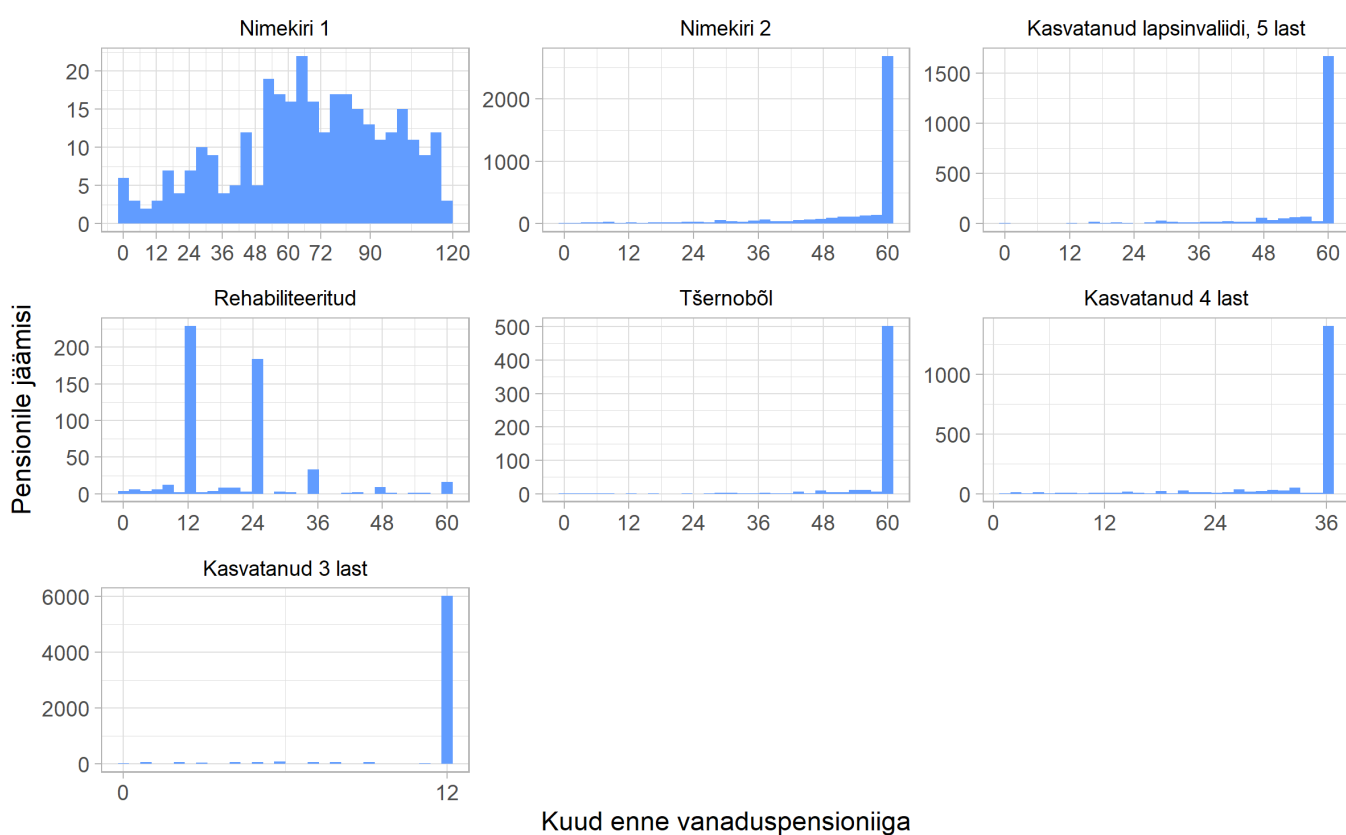

JOONIS 5. Ennetähtaegse ja paindliku vanaduspensioni kasutamine kuude lõikes enne vanaduspensioniga

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Ka soodustingimusel vanaduspensioni kasutajad saavad minna pensionile varem. Järgmisel joonisel (joonis 6) on toodud tervistkahjustavatel töötingimustel töötanud inimesed (nn nimekirjas 1 toodud kutsealad, kus töötanud saavad minna kuni 10 aastat varem pensionile, ja nn nimekirjas 2 toodud kutsealad, kus töötanud saavad minna kuni 5 aastat varem pensionile)¹¹, rehabiliteeritud inimesed, Tšernobõlis AEJ töodel osalenud inimesed ja laste kasvatamise eest varem pensionile saanud inimesed. Ehkki need pensioniliigid ei ole antud töö fookuses, iseloomustavad nad seda, et võrreldes ennetähtaegse vanaduspensioniga on varem pensionile jäämine levinud ka teiste vanaduspensioni liikide alusel.

¹¹ Nimekirja 1 ja 2 kutsealade kohta vaata lähemalt sotsiaalkindlustusameti kodulehelt: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/pension/pension-liigid-ja-soodustused#Tervistkahjustavatel%20t%C3%B6%C3%B6tingimustel%20t%C3%B6%C3%B6tamine>.

JOONIS 6. Soodustingimustel vanaduspensionile minek kuud enne vanaduspensioniga

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Järgnevalt vaatame pensionile jäämisele eelnenud tööturuseisundit. Eelneva tööturuseisundi defineerisime sotsiaalmaksu liigi kaudu (SKA registrist), mida inimese eest oli makstud või inimene ise oli FIEna maksnud (vt tabel 3). Kui inimesel oli samal kuul mitu tööturuseisundit, siis jätsime peamiseks seisundiks selle, kus oli sotsiaalmaks kõige suurem. Näiteks, kui inimene töötas vähemalt alampalgaga ja samal ajal oli ka hooldaja, mille eest tasutav sotsiaalmaksu summa oli väiksem, siis peamiseks seisundiks jäi seisund "töötab".

Kui inimese kohta ei olnud mingit sotsiaalmaksu infot, siis ta oli meie käsitluses mitteaktiivne (ei tööta, ei ole registreeritud töötaja ja ta eest ei maksnud sotsiaalmaksu ka riik või kohalik omavalitsus). Mitteaktiivsetele inimestele sidusime juurde lisainfo tervisliku seisundi kohta – kas inimesele oli määratud puue, inimesel oli kehtiv töövõimetuse määr vähemalt 40% või ta sai töövõimetuspensioni või sai ta töötukassast töövõimetoetust. Kui inimesel oli täidetud vähemalt üks neist tingimustest (ja ta ise ei maksnud või tema eest ei makstud sotsiaalmaksu), siis defineerisime inimese seisundi "töövõimetus või puue" (vt tabel 3, alumine osa).

Olgu lisatud, et töövõimetuid, osalise töövõimega või puudega inimesi on andmetes rohkem, kui alljärgnevad joonised kajastavad, aga selles alapeatükis seadsime prioriteediks muud seisundiliigid, eelkõige töötamise. Hilisemas alapeatükis analüüsime eraldi ka inimeste tervislikku seisundit.

TABEL 3. Sotsiaalmaksu liigi, puude või töövõimetuse järgi määratud seisund

Sotsiaalmaksuliik või tervises seisund	Seisundirühm
Sotsiaalmaksu alusel	
Sotsiaalmaks töistelt väljamaksetelt	Töötab
Sotsiaalmaks FIE ettevõtlustulult	Töötab
Sotsiaalmaks FIE poolt oma ettevõtluses osaleva abikaasa ees	Töötab
Sotsiaalmaks töötukassa poolt TKindIS alusel makstav kindlustushüvitis koondamise korral (TSD)	Töötab
Sotsiaalmaks töötukassa poolt TKindIS alusel makstav hüvitis tööandja maksejõuetuse korral (TSD)	Töötab
Sotsiaalmaks välisesinduses töötava diplomaadi mittetöötava abikaasa eest	Töötab
Sotsiaalmaks laevapere liikme soodustusega (20%)	Töötab
Sotsiaalmaks loovisikutele loomeliitide poolt makstava loometoetuse pealt	Töötab
Sotsiaalmaks töötava invaliidi/ vähenenud töövõimega isiku eest	Toetatud töötamine
Sotsiaalmaks töötava isiku eest (13%)	Registreeritud töötava
Sotsiaalmaks töötuskindlustushüvitiselt 13% (TSD)	Registreeritud töötava
Sotsiaalmaks tööturukoolituses, tööpraktikas ja tööharjutuses osaleja eest (13%)	Registreeritud töötava
Sotsiaalmaks last kasvatava ülalpeetava abikaasa eest (13%)	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks alla kolmeaastast last kasvatava isiku eest	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks isiku eest, kellele makstakse toetust puudega isiku või puudega lapse hooldamise eest	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks doktorandile haridusametuse poolt makstava doktoranditoetuse pealt	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks kolme või enamast alla 19-aastast last, kellest vähemalt üks on alla kaheksa-aastane, kasvatava mittetöötava vanema eest	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks seitsme- ja enamalapselise pere vanema eest	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks "tagasipöördunu" toetuse saaja eest (13%)	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks päästeteenistuja toetuse saaja eest (13%)	Hooldajatoetus või muu toetus
Sotsiaalmaks tuumakatastroofi, -katsetuse või avarii tagajärgede likv. osalenu eest	Hooldajatoetus või muu toetus
Tervisliku seisundi alusel kui sotsiaalmaksuinfo puudus	
Töövõimetuse määr suurem kui 40% antud kuul või töövõimetuspension või rahvapension töövõimetuse alusel enne vanaduspension	Töövõimetus või puue
Puude olemasolu antud kuul	Töövõimetus või puue
Töövõimetoetus töötukassast antud kuul	Töövõimetus või puue

Allikas: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa; autorite eeldused

Järgnevalt vaatasime pensionile jäänud inimeste tööturuseisundit enne ja vahetult peale pensionile jäämist, et aru saada, kas inimesed jäävad pensionile otse tööturult või töötusest ning mitteaktiivsusest. Analüüsis kasutasime inimesi, kes pensionile määramise hetkel ei ole vanemad kui 65-aastased.

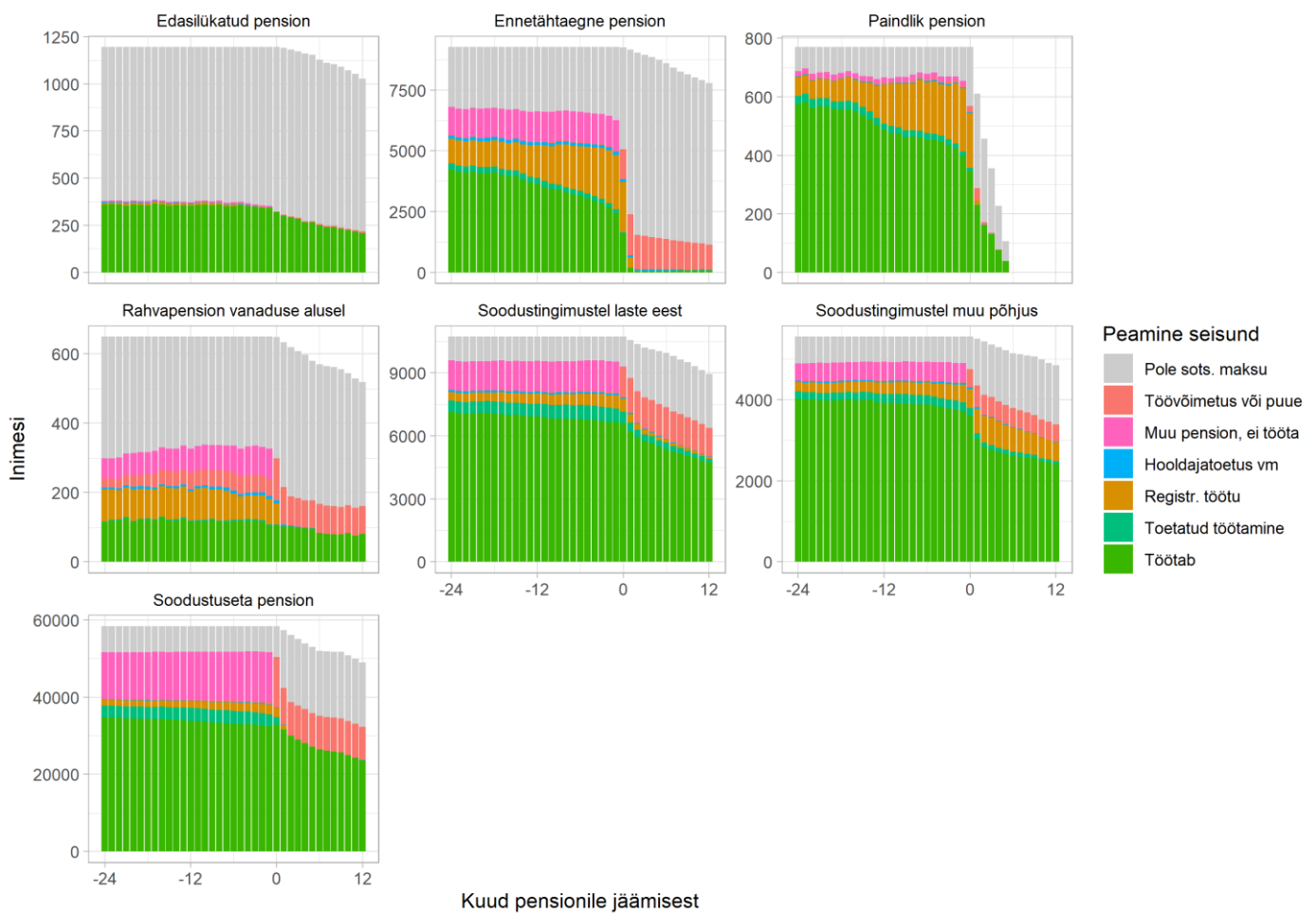
Analüüs viitab oodatult sellele, et tööturuga on tugevalt seotud enne pensionile jäämist inimesed, kes kasutavad just paindlikku vanaduspensioniga; lisaks on nende seas suhteliselt palju inimesi, kes on eelnevalt olnud registreeritud töötud ning vähem neid, kes on olnud puudega või töövõimetusega.

Järgneval joonisel (joonis 7) on esitatud inimesed kuni 24 kuud enne ja 12 kuud pärast pensionile jäämist pensioniliikide kaupa. Eri värvid iseloomustavad erinevat tööturualast seisundit. Hall värv näitab, et meie andmetes puudus inimeste kohta neil kuudel sotsiaalmaksu maksmise, töövõimetuse või puude kohta informatsioon.

Ennetähtaegse vanaduspensioniga saajate seas töötavad kaks aastat enne pensionile jäämist ligi pooled inimesed. Sarnaselt paindliku vanaduspensioniga kasutajatega on näha, et nende seas on väga suur osa neid, kes on olnud enne pensionile jäämist registreeritud töötud. Üks kuu enne ennetähtaegsele vanaduspensionile jäämist sai töötasu vaid veerand (26%) inimestest, lisaks 1,5% inimeste töötamist subsideeris töötukassa (töötukassa tasus sotsiaalmaksu vähenenud töövõimega töötajate eest), täiendavalt oli veerand (24%) registreeritud töötud. Ligi poolte inimeste kohta (46%) puudus info sotsiaalmaksu maksmise kohta, kuid teame, et neist 11%-l oli määratud kas puue või töövõimetus.

Töötavate inimeste osakaal ennetähtaegset vanaduspensioniga saama hakkavate inimeste seas kahaneb väga kiiresti enne pensionile jäämist, mis tähendab, et neid inimesi paindlikule vanaduspensionile suunata juba sel hetkel, kui nad hakkavad ennetähtaegsele vanaduspensionile jääma, võib olla hilja, sest nad on juba kaotanud töö. Seda enam, et 70% ennetähtaegse vanaduspensioniga saajaid jääb vanaduspensionile juba kaks või enam aastat enne vanaduspensioniga. (Ka pensioni vähendamise koefitsiendid töötavad paindliku pensioni kahjuks, kui inimene enam ei tööta, st ennetähtaegne vanaduspension on peale vähendamisi suurem kui paindlik vanaduspension).

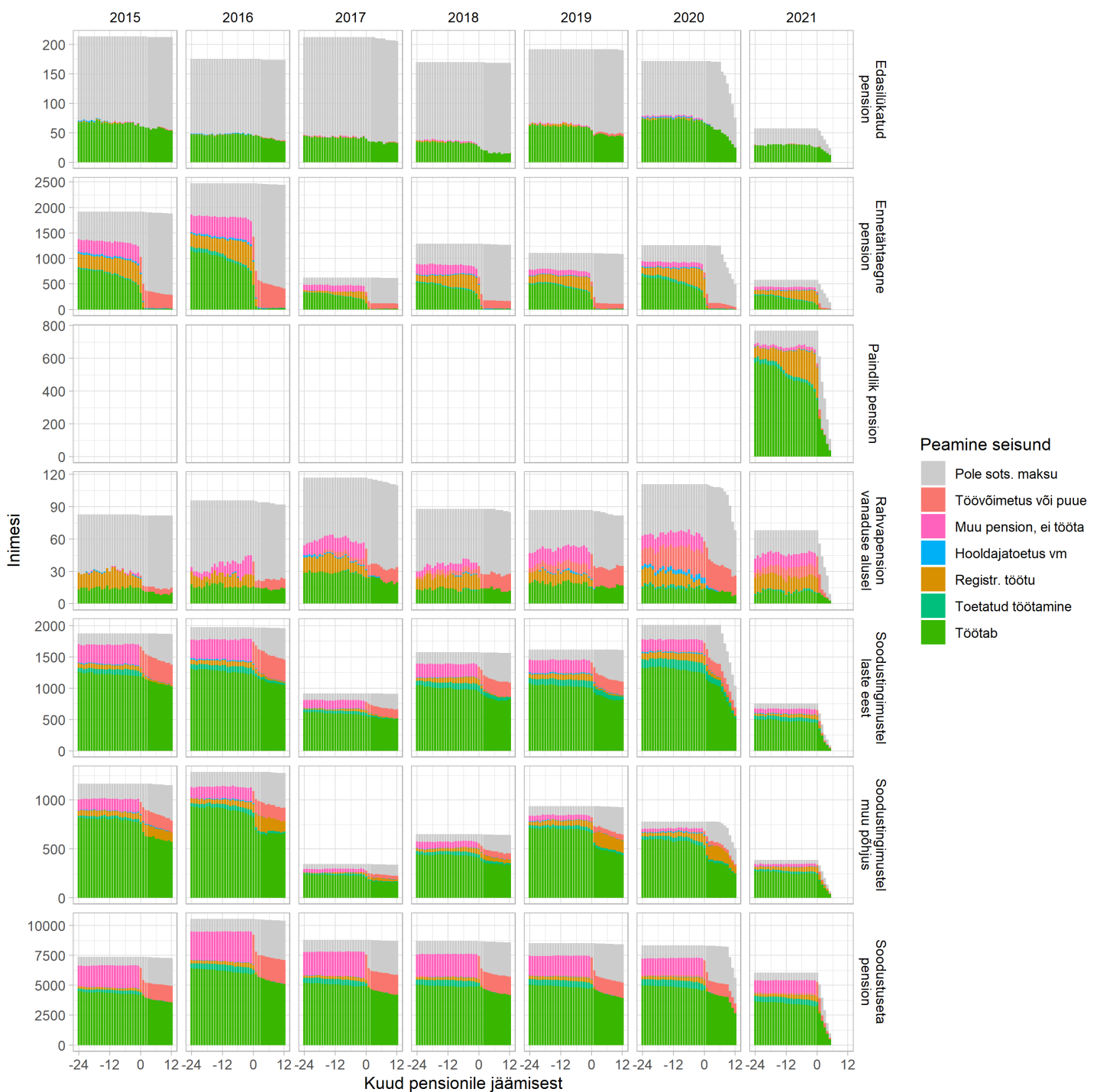
Kõige enam on tööturuga seotud ametite tõttu soodustingimustel vanaduspensioniga saama hakanud inimesed (joonisel "soodustingimustel muu põhjus"). Üllatuslikult on andmete kohaselt kõige madalam eelnev hõivatus edasilükatud pensioniga kasutajatel, kellel puudub ka igasugune eelnev seos töötukassaga.

JOONIS 7. Vanaduspensionile jäänud inimeste peamine tööturuseisund enne ja pärast pensionile jäämist

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Kui võrrelda pensionile jäämisi ja eelnevaid seoseid tööturukäitumisega üle aastate (vt joonis 8), siis väga suuri muutusi ei ole. Absoluutnumbrid on erinevatel aastatel küll erinevad, mis on seotud pensioniea muutustega. Ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajaid oli meie analüüsis kasutatud andmete põhjal enam 2015.–2016. aastal.

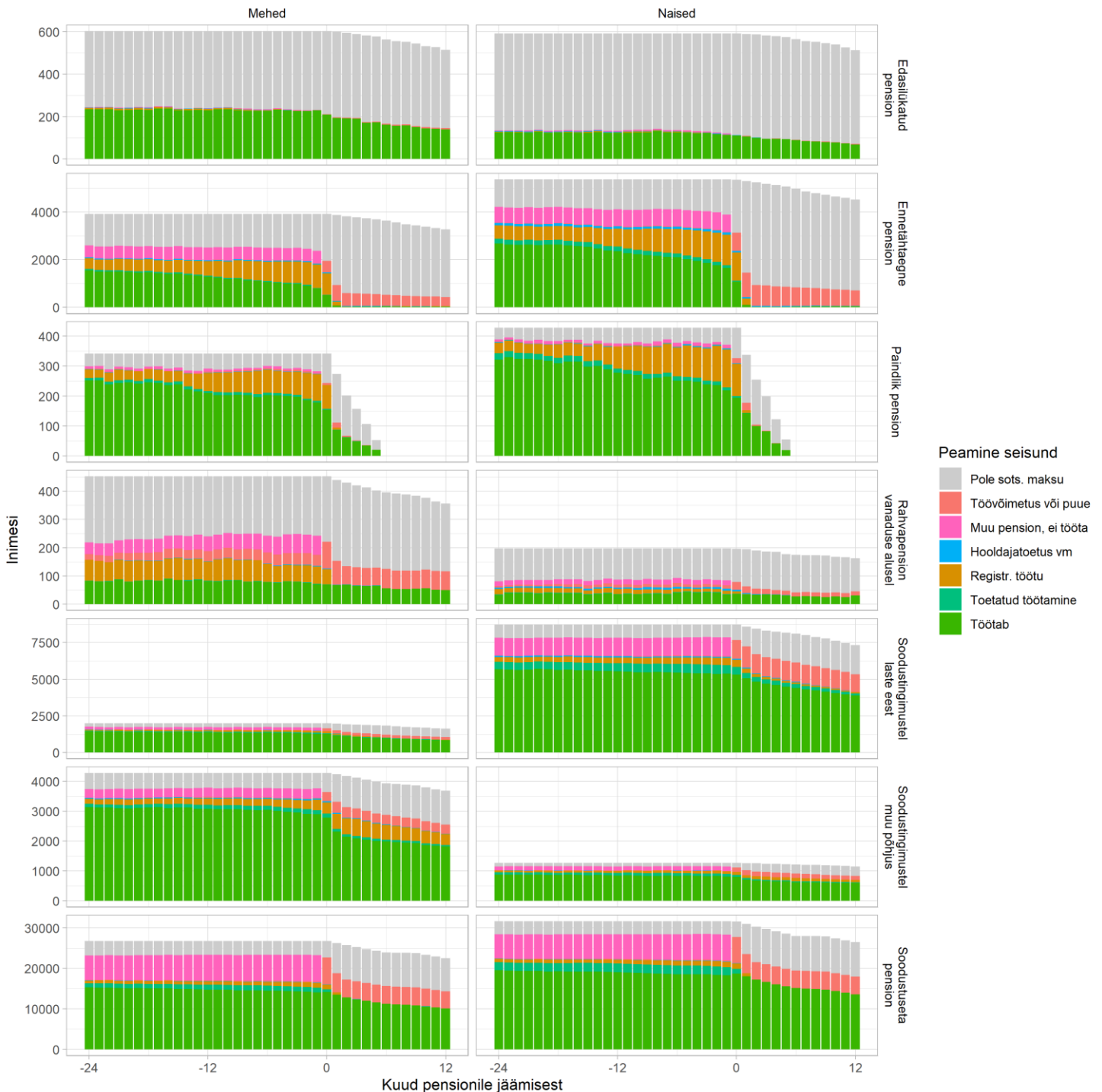

JOONIS 8. Pensionile jäänud inimeste peamine tööturuseisund enne ja pärast pensionile jäämist pensionile jäämise algusaasta järgi

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Soo lõikes analüüs ei näita olulisi erinevusi ennetähtaegse vanaduspensioniga ja pindliku vanaduspensioniga saajate struktuuris (vt joonis 9). Tööturu seisukohast on oluline, et naised kasutavad varem pensionile minekuks pigem soodustingimustel pensioni laste eest kui ennetähtaegset

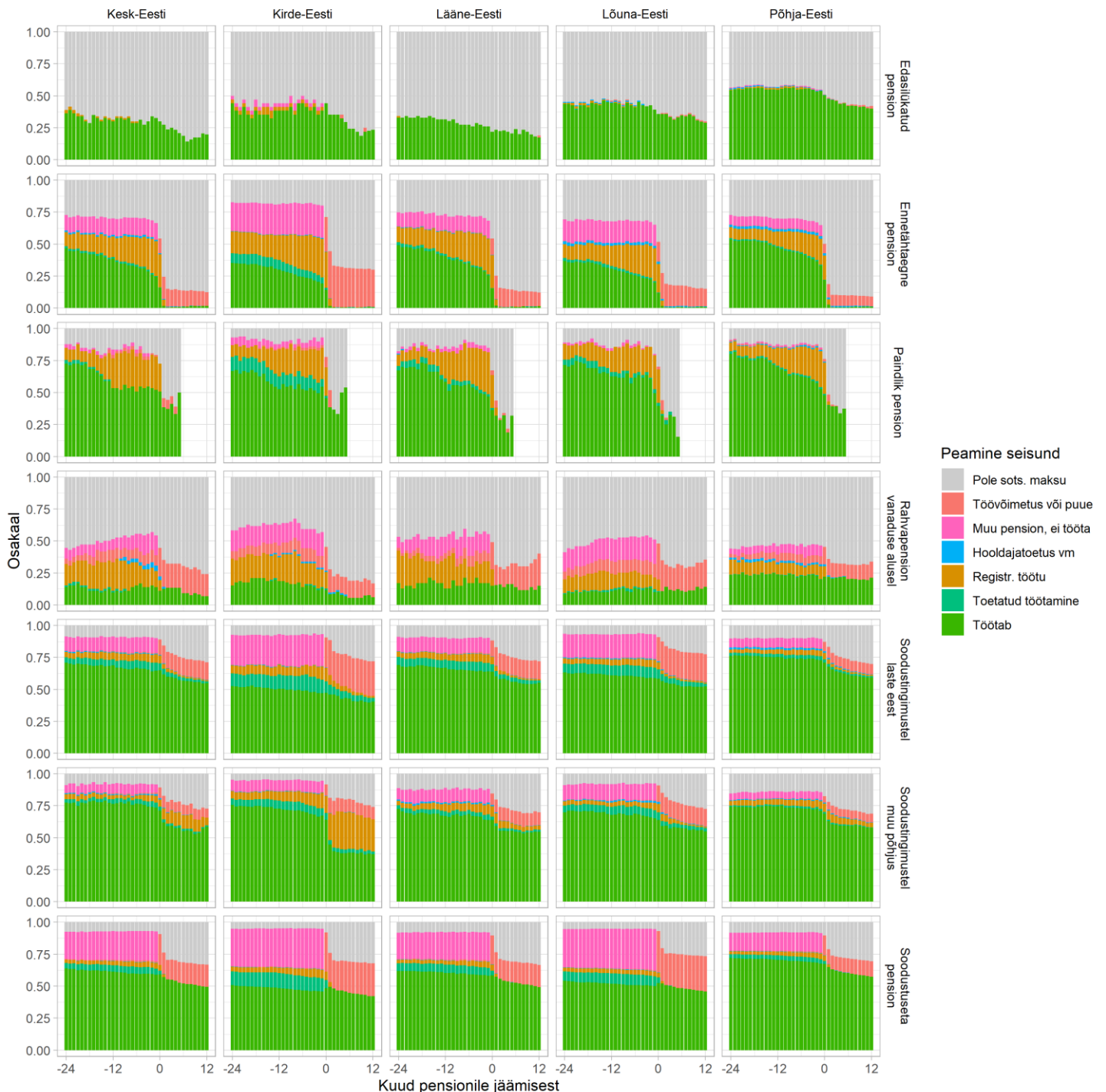
vanaduspensioni (vt joonis 9, rida „soodustingimustel laste eest“) ning mehed kasutavad enam soodustingimustel pensione tervistkahjustavatel kutsealadel töötamise eest (vt joonis 9, rida „soodustingimustel muu põhjus“).

JOONIS 9. Pensionile jäänud inimeste peamine tööturuseisund enne ja pärast pensionile jäämist soo kaupa

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

Viimaks, kui vaadata inimeste eelnevat tööturuseisundit Eesti piirkondade lõikes (joonis 10), siis torkab selgelt silma, et ennetähtaegsele vanaduspensionile jääjate puhul on kõige enam inimesi, kellel on töövõimetus või puue, Kirde-Eestis. Samas paindliku vanaduspensionini kasutajate seas on piirkondade kaupa struktuur sarnane.

JOONIS 10. Pensionile jäänud inimeste peamine tööturuseisund enne ja pärast pensionile jäämist regionide kaupa, osakaal

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet

IV.2.2. Pensionile jäänud inimeste eelnev terviseseisund

Selles alapunktis iseloomustame vanaduspensionile jäänud inimeste eelnevat terviseseisundit ühest küljest neile määratud puude (SKA andmetel) ja töövõimetuse kaudu (SKA või töötukassa andmetel) ning teisest küljest haigekassa tasutud raviarvete kaudu. Järgnevas tabelis (tabel 4) on toodud andmete kirjeldus.

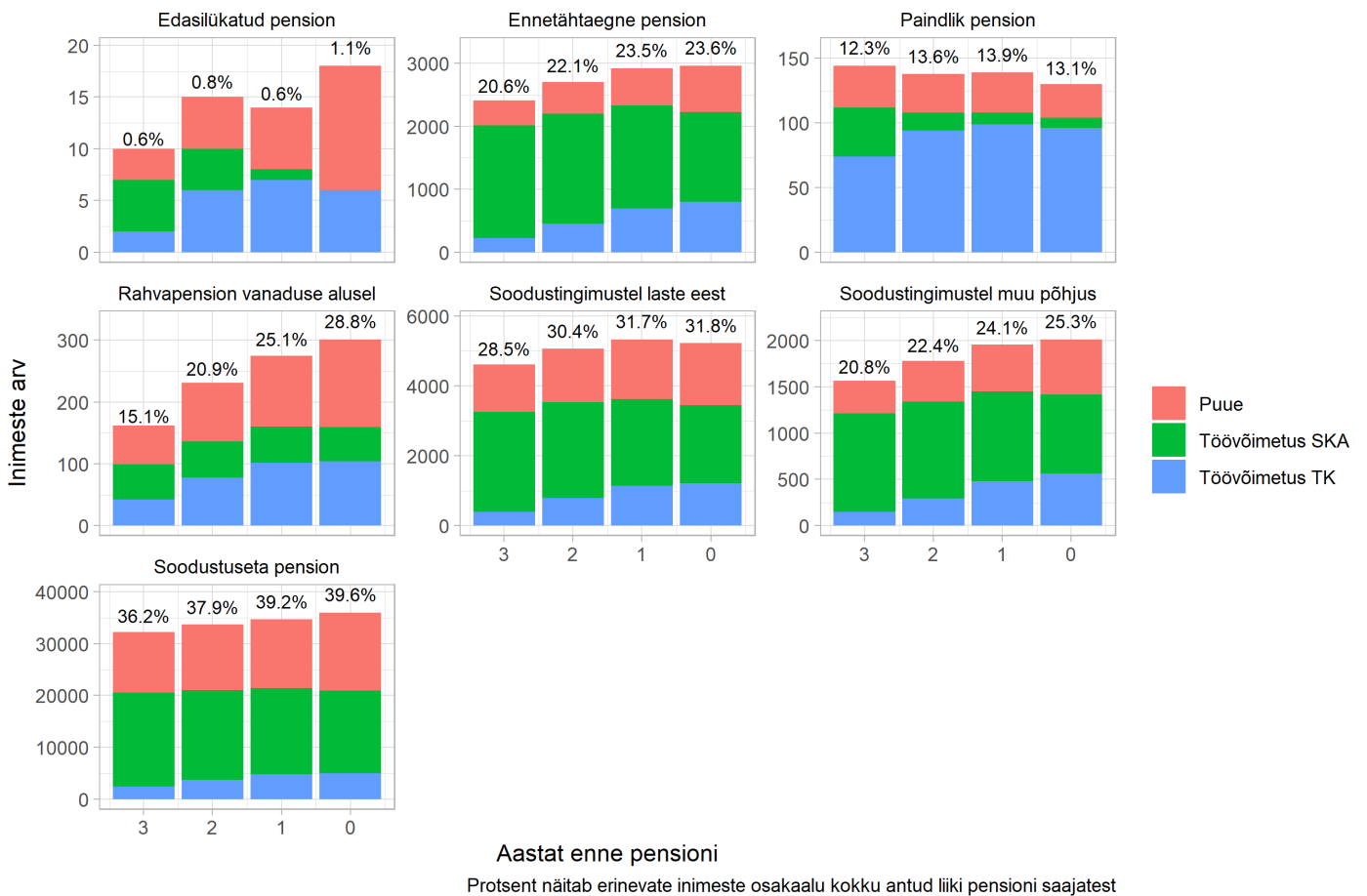
TABEL 4. Analüüsis kasutatud tervisenäitajad

Andmestik	Kommentaar andmete kohta
Määratud töövõimetused SKA registris	Jätame alles juhud, kui töövõimetuse määr suurem kui 40% Alguse ja lõpuperioodide põhjal leitakse osakaal aastast enne pensionile jäämist, kui inimesel oli määratud töövõimetus
Määratud puude liigid SKA registris	Kui mitu puuet samal kuul, siis võetakse kõige raskem (Sügav > Raske > Keskmine)
Määratud töövõime kaotus töötukassa registris	Kui sai töövõimetoetust antud kuul
Ambulatoorsete raviarvete arv aastas kokku haigekassa andmetes	Detailne info vajadusel autoritelt
Statsionaarsete raviarvete arv aastas kokku haigekassa andmetes	Detailne info vajadusel autoritelt
Perearsti arvete arv aastas kokku haigekassa andmetes	Detailne info vajadusel autoritelt
Väljakirjutatud retseptide arv aastas kokku haigekassa andmetes	Detailne info vajadusel autoritelt
Määratud töövõimetuspäevade arv aastas kokku haigekassa andmetes	Detailne info vajadusel autoritelt

Osaliselt oli informatsioon puude ja töövõime seisundi kohta kajastatud ka töötamist käsitletud eelnevatel joonistel, kuid seal oli prioriteediks töötamine, st töötav puudega inimene loeti tööturul olevaks. Selles alapunktis vaatleme terviseseisundit eraldi, et hinnata inimeste töövõimet enne pensionile jäämist ja pensionile jäädes. Eelkõige on tähelepanu all ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajad võrreldes paindliku vanaduspensioniga kasutajatega.

Puude, töövõimetuse või vähenenud töövõime esinemine

Pensionile jäämisele eelneva kolme aasta jooksul inimeste osakaal, kellele on määratud kas puue, töövõimetus või vähenenud töövõime, on pensioniliikide lõikes väga erinev. Järgneval joonisel (joonis 11) ongi kujutatud inimeste arv pensioniliikide lõikes (värvilised tulbad), kellele oli määratud puue või töövõimetus. Kuni ühele inimesele oli määratud mõlemad, siis on ta ka tulpades kajastatud mitmekordselt. Joonisel esitatud osakaal näitab unikaalsete inimeste arvu kokku, kellele oli kõikidest antud pensioniliiki saavatest inimestest määratud kas puue või töövõimetus.

JOONIS 11. Puude ja töövõimetus esinemine kolmel aastal enne pensionile jäämist pensioniliikide vahel

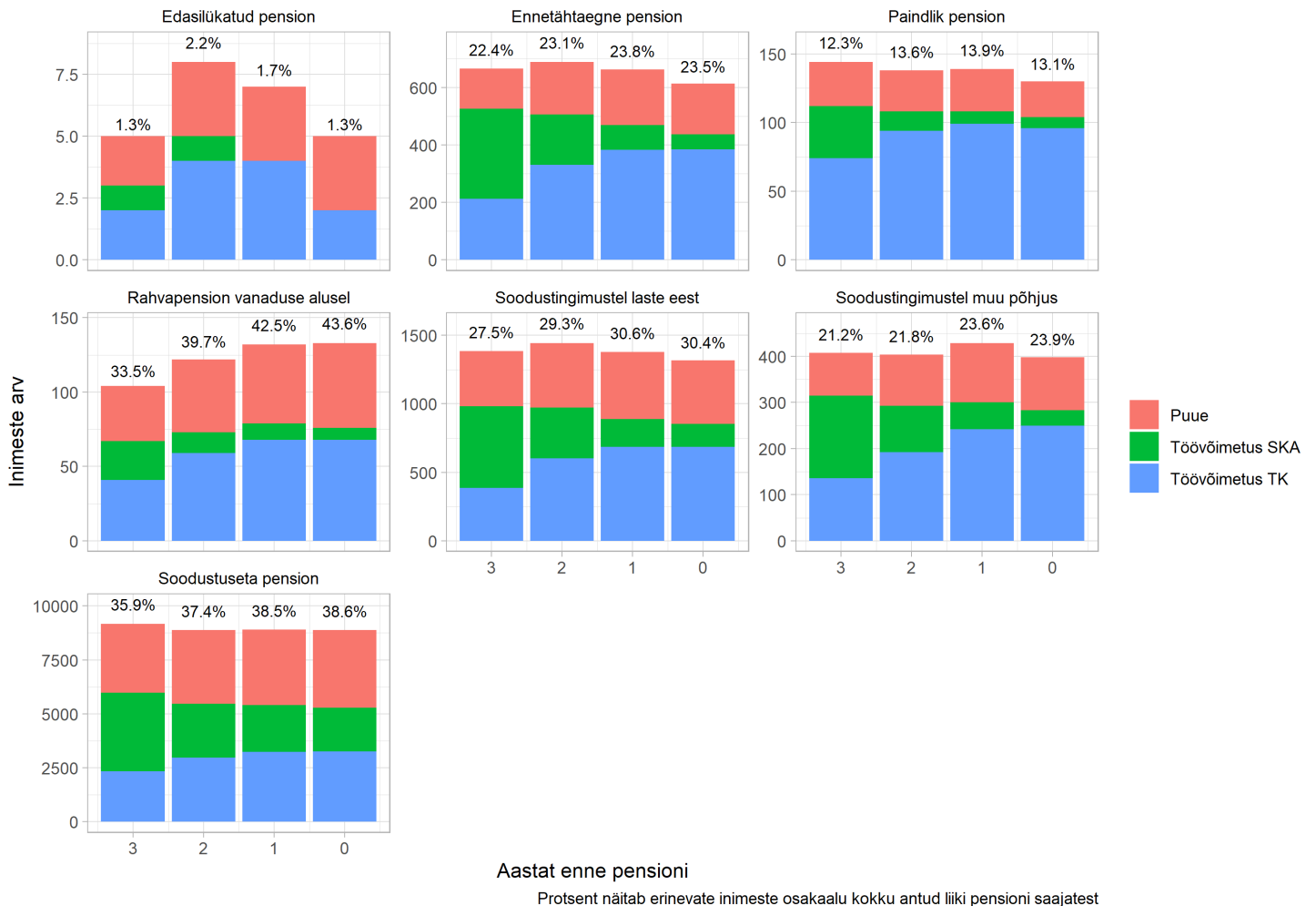
Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa

Veerandil ennetähtaegse vanaduspensioniga saajatest oli pensioni saamise aastal (23,6%) või eelneval aastal (23,5%) kas puue, töövõimetus (vähemalt 40%) või vähenenud töövõime. Paindliku vanaduspensioniga saajate seas oli see osakaal märkimisväärselt väiksem (ca 13–14% pensionile läinutest). See viitab, et ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajad võivad olla kehvema tervisega kui paindliku vanaduspensioniga kasutajad.

Kui vaadata lisaks eraldi 2020. ja 2021. aastat (et vähendada erinevate põlvkondade võimalikku mõju), siis on näha, et endiselt on ennetähtaegse vanaduspensioniga saajate seas enam puudega või vähenenud töövõimega inimesi kui paindliku vanaduspensioniga kasutajate seas, kuid SKA määratud töövõimetus on nüüd ennetähtaegse pensioniga kasutajate seas väiksema osakaaluga, sest see on asendunud töötukassa poolt määratud töövõime vähenemisega.

Järgnev joonis (joonis 12) näitab samas, et ka teiste vanaduspensioniliikide puhul on väga suur osa inimesi, kellel on juba enne vanaduspensionile jäämist määratud puue või vähenenud töövõime. Suurim on see rahvapensioniga vanaduse alusel saavate inimeste seas, olles viimastel aastatel juba 40% inimestest. Ka nii-öelda tavalist vanaduspensioniga saavate inimeste seas on see viimastel aastatel ligi 40%. Siinjuures tuleb arvestada, et rahvapensioniga vanuse alusel ja tavalist vanaduspensioniga saavate

inimeste vanus on ka keskmiselt kõrgem pensionile jäädes kui soodustingimustel vanaduspensioniga, ennetähtaegset vanaduspensioniga või paindlikku vanaduspensioniga saavatel inimestel, mis osaliselt selgitab erinevust puude ja töövõimetus osakaaludes.

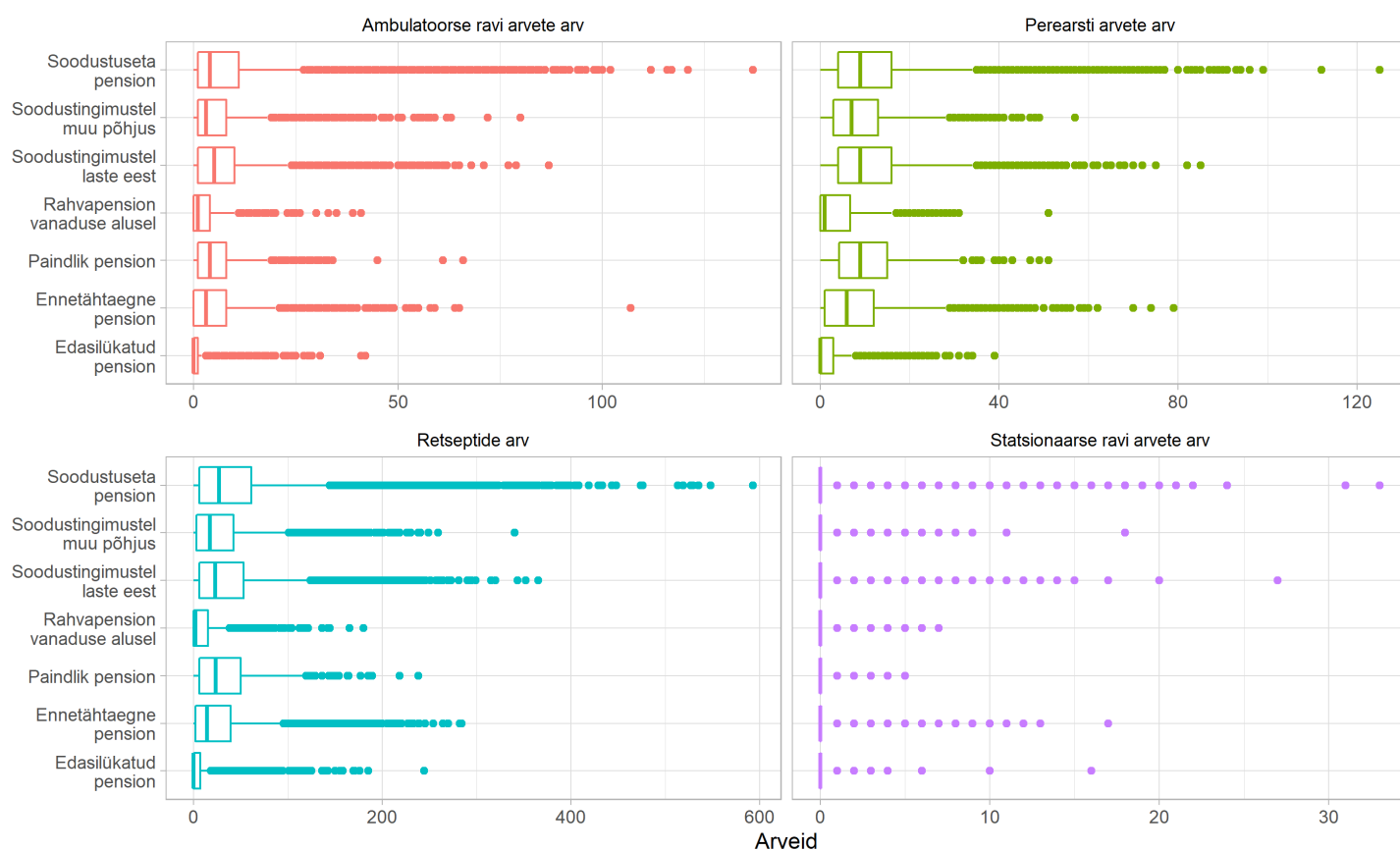

JOONIS 12. Puude ja töövõimetus esinemine kolmel aastal enne pensionile jäämist pensioniliikide vahel 2020.–2021. aastal pensionile läinud inimeste puhul
 Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa

Haigekassa arvete jaotused

Inimeste rühmitamisel allpool klasteranalüüsis kasutasime lisaks ka haigekassa poolt tasutud arvete koondnäitajaid pensionile jäänud inimeste kohta, mille jaotused (*boxplot*-kujul) on esitatud alltoodud joonisel (joonis 13). Oodatavalt on haigekassa arvete jaotused kõik väga välja veninud paremale poolele (paljudel inimestel on vähe arveid ja üksikutel inimestel on palju arveid). Suuri erinevusi pensioniliikide vahel ei saa täheldada. Vaid edasilükatud pensionide ja rahvapensioni vanaduse alusel saavate inimeste puhul on millegipärast suhteliselt enam nulle võrreldes teiste kategooriatega.

Märkusena olgu lisatud, et inimeste klastrite jaotamisel tsenseerisime raviarvete ja retseptide väärtused ülalt, et vähendada ekstreemsete väärtuste mõju klastrite moodustumisele.

JOONIS 13. Haigekassa arvete arvu jaotus 2015-2021 pensionile jäänud inimeste pensioniliikide lõikes kolmel aastal enne pensionile jäämist

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, haigekassa

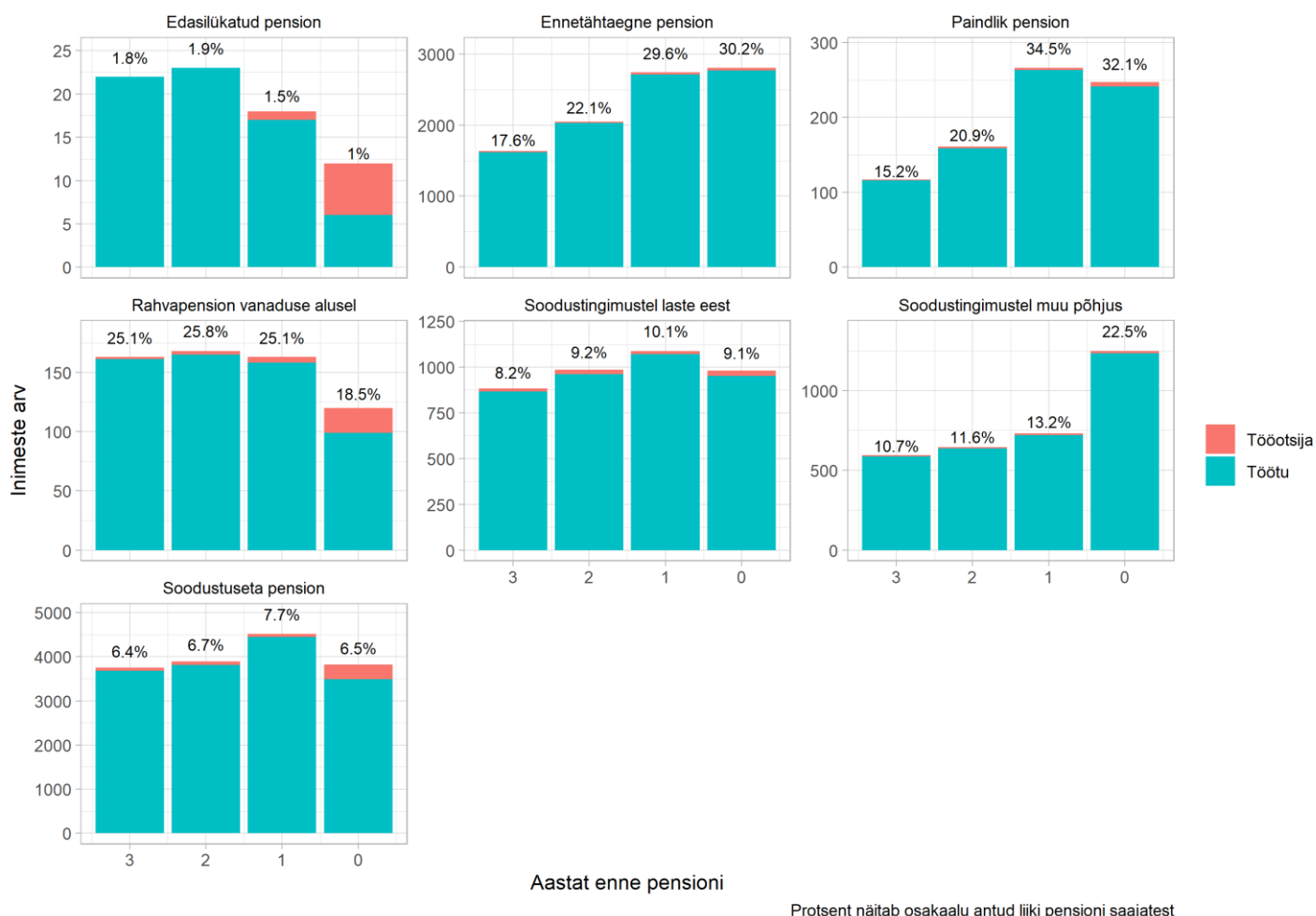
IV.2.3. Pensionile jäänud inimeste eelnev tööturuteenuste kasutamine

Vanaduspensionile jäänud inimeste kontakti töötukassaga kirjeldame pensionile jäämisele eelnenud aastatel töötukassas registreerimise ja kasutatud tööturuteenuste kaudu. Analüüsis vaatame kuni kolm aastat enne pensionile jäämist kasutatud teenuseid perioodil 2012–2021 esimene poolaasta.

Järgneval joonisel (joonis 14) on esitatud inimeste arv, kes on olnud kas töötu või tööotsija (värvilised tulbad) kuni kolm aastat enne pensionile jäämist. Kui üks inimene oli samal aastal olnud mõlemas seisundis, siis on ta mitmekordselt tulpades kajastatud. Joonisel esitatud osakaal näitab unikaalsete inimeste arvu kokku, kes olid kas tööotsijad või töötud kõikidest antud pensioniliiki saavatest inimestest.

Selgub, et ligi kolmandik ennetähtaegse vanaduspensioniga saajatest ja paindliku vanaduspensioniga saajatest on pensionile jäämisele eelneval aastal olnud kontaktis töötukassaga. Need osakaalud on suuremad võrreldes teiste pensioniliikidega. See iseloomustab potentsiaali, et ennetähtaegset

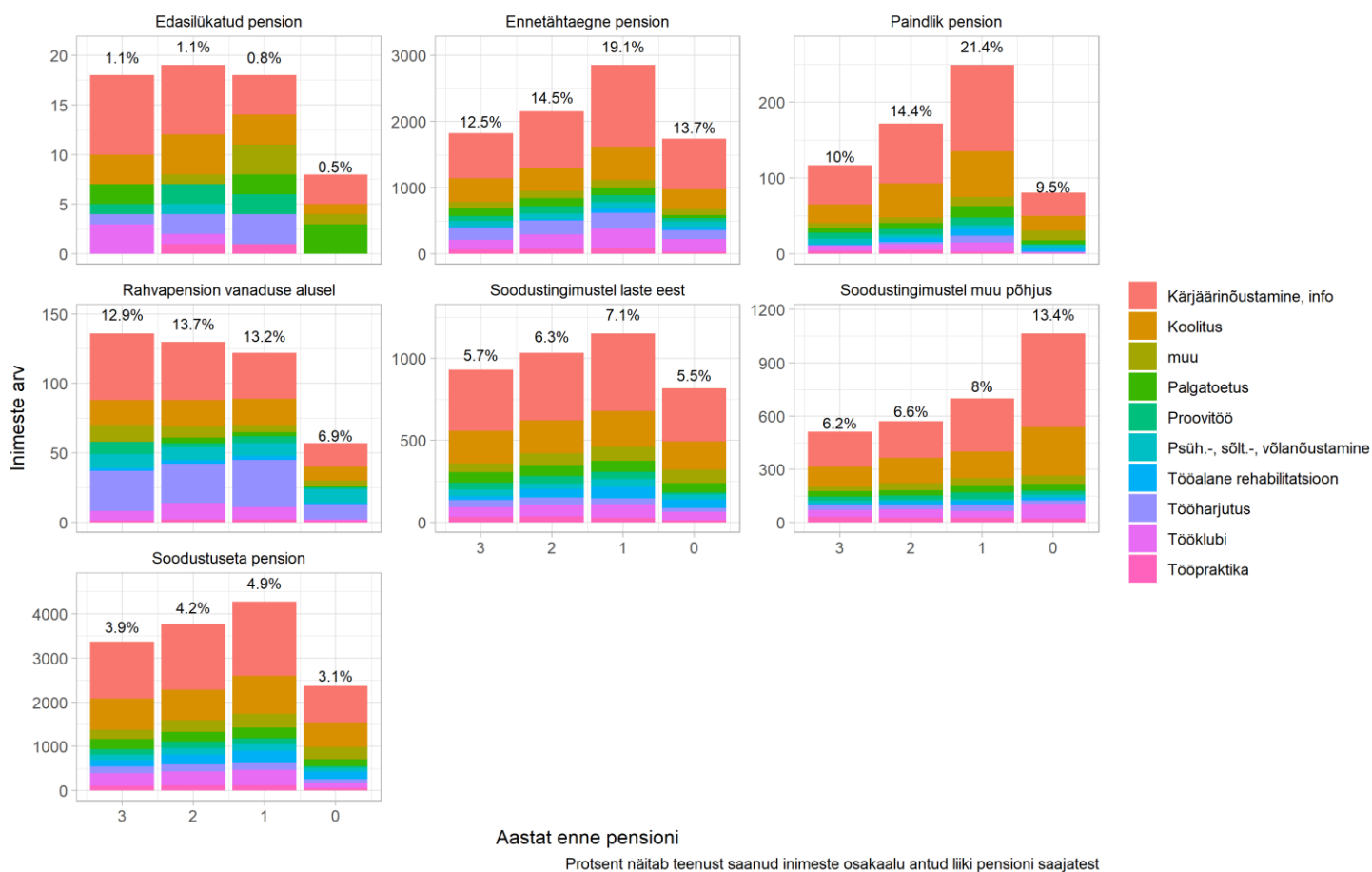
vanaduspensioniga potentsiaalselt kasutada soovivad inimesi saab suunata töötukassa abiga ühendama töötamist ja paindlikku vanaduspensioniga.

JOONIS 14. Pensionile jäänud inimeste kontakt töötukassaga kuni kolm aastat enne pensionile jäämist

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa

Otseselt tööturuteenusete saajaid on siiski vähem kui lihtsalt registreeritud töötuid. Ligi viiendik ennetähtaegse vanaduspensioniga ja paindliku vanaduspensioniga saajatest on saanud mõnda tööturuteenust (enamasti karjäärinõustamist või muud info vahendamisega seotud teenust) aasta enne pensionile jäämist (vt joonis 15). Seega on oluline roll ka töötukassa nõustajatel selgitamiseks lisaks tööturuvõimalustele ka reegleid ennetähtaegse ja paindliku vanaduspensioniga saamise kohta. (Teenuste täpsema jaotuse kohta vt lisa 2).

JOONIS 15. Pensionile jäänud inimeste osalemine tööturuteenustest kuni kolm aastat enne pensionile jäämist

(Märkus: üks inimene võib osaleda mitmes meetmes; protsent iseloomustab unikaalseid inimesi kokku)

Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa

IV.2.4. Ennetähtaegset vanaduspensioniga kasutavate inimeste klastrid

Ennetähtaegset vanaduspensioniga saavad inimesed saame jagada rühmadesse lähtuvalt nende terviseseisundist, varasematest töötukassa kontaktidest ning eelnevast töötamisest. Eesmärk oli selgitada välja, millised oleksid need inimeste rühmad, keda saaks potentsiaalselt nügida jätkamaks vähemalt osaliselt tööturul samaaegselt paindliku vanaduspensioniga saamisega.

Pensioniga saajate klastrite moodustamisel kasutasime informatsiooni inimeste tervise, töötamise, töötuse ja tööturuteenuste kohta. Tunnuste kirjeldus on toodud järgnevas tabelis (tabel 5).

TABEL 5. Klasterite moodustamisel kasutatud tunnused pensionile jäämisele eelneva aasta kohta

Tähis	Selgitus
Puue	Puude esinemine sotsiaalkindlustusameti andmete põhjal
Töövõimetu_SKA	Vähemalt 40%lise töövõimetuse esinemine sotsiaalkindlustusameti andmete põhjal
Töövõimetu_TK	Täieliku või osalise töövõime puudumine töötukassa andmete põhjal
Retseptide_arv	Retseptide arv aastas haigekassa andmete põhjal (suured väärtused tsenseeritud ülalt, max 24)
Stats_arvete_arv	Statsionaarse ravi arvete arv aastas haigekassa andmete põhjal (suured väärtused tsenseeritud ülalt, max 5)
Perearsti_arvete_arv	Perearsti arvete arv aastas haigekassa andmete põhjal (suured väärtused tsenseeritud ülalt, max 10)
Ambul_arvete_arv	Ambulatoorse ravi arvete arv aastas haigekassa andmete põhjal (suured väärtused tsenseeritud ülalt, max 10)
Töövõimetuspäevade_arv	Määratud ajutise töövõimetuspäevade arv aastas haigekassa andmete põhjal (suured väärtused tsenseeritud ülalt, max 30)
Töökuid	Tõise tuluga kuude arv sotsiaalkindlustusameti andmete põhjal
Keskminepalk	Keskmine arvutuslik kuupalk tõise tuluga kuudel sotsiaalkindlustusameti andmete põhjal
Tööotsija	Tööotsija olemine töötukassa andmete põhjal
Töötu	Registreeritud töötu olemine töötukassa andmete põhjal
Töötukassateenus	Saadud töötukassa teenuste arv
Mees	Mees = 1, naine = 0
Vanus	Vanus aasta enne pensionile jäämist

Analüüsis kasutasime k-keskmiste klasterdamise meetodit rühmade moodustamiseks. Kõik lähtetunnused standardiseerisime, kauguste arvutamisel kasutasime eukleidilist kaugust. Klasterite arvu valikul kasutasime nii visuaalset hinnangut klasterite klasterisese hajuvuse vähenemise muutusele kui ka sisulist klasterite tõlgendatavust.

Alljärgnevalt on esitatud 2018.–2021. aastal ennetähtaegsele vanaduspensionile läinud inimeste (kokku 4250 inimest meie andmetes) jaotus viie klasteri vahel, kasutades klasterite moodustamisel pensionile jäämisele eelneva aasta tunnuste väärtuseid (nii nagu defineeritud ülal tabelis).

Järgnev joonis (joonis 16) näitab, millised tunnused mingit klasterit iseloomustavad. Positiivne väärtus näitab, et keskmiselt on antud tulbas rohkem sellise väärtusega inimesi; negatiivne väärtus, et on vähem. Mida suurem on tulba pikkus, seda suurem on tunnuse keskmine standardiseeritud väärtus antud klasteris. Joonisele järgnevas tabelis on igat klasterit ka sõnaliselt iseloomustatud.

Tundlikkusanalüüsi jaoks ja parema võrdluse huvides paindliku vanaduspensioniga saajatega, on esitatud ka klasteranalüüs kasutades vaid 2020 ja 2021. aastal ennetähtaegset vanaduspensioniga kasutanud inimeste andmeid (meil 1850 vaatlust). Tulemused on samuti esitatud joonisel (vt joonis 17).

JOONIS 16. Ennetähtaegse vanaduspensioni aastatel 2018-2021 saama hakanud inimeste klasterid ja neid iseloomustavate tunnuste standardiseeritud keskväärtused (Märkus: protsent iseloomustab klasteri suhtelist suurust; tulpade suurused on tsenseeritud 2 juures) Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa, haigekassa

Esimesse klasterisse kuuluvad inimesed, kellele SKA on määranud töövõimetuse, neil on suur meditsiiniteenuste kasutamine (suur retseptide arv, perearsti ja ambulatoorsete arvete arv), nad ei tööta ja kasutavad keskmisest vähem töötukassa teenuseid. Tegemist on peamiselt tööturult eemal olevate töövõimetuspensionäridega, kes muudavad oma töövõimetuspensioni ennetähtaegselt vanaduspensioniks. Et SKA enam töövõimetust ei määra, siis see rühm on ka kõige väiksem (ühesksa protsenti aastate 2018–2021 põhjal) ning vähenev (nt 2020.–2021. aasta andmetel moodustab see klaster viis protsenti inimestest).

Teise klasterisse kuuluvad töötud, kuid suhteliselt hea tervisega inimesed, kes on kaotanud oma töö; nad on arvel töötukassas, neile ei ole määratud töövõimetust ja ka nende tervishoiuarvete arv on keskmine. Nad lahkuvad tööturult, sest puudub sobiv töö. Nende osakaal on suur (17% 2018–2021; 19% 2020–2021). See on inimeste rühm, keda töötukassa saaks potentsiaalselt aidata tööturule tagasi sobivate tööturuteenustega. Kui töötukassa abiga saavad inimesed leida sobiva töö, siis neile inimestele võib paindlik vanaduspension olla parem alternatiiv kui ennetähtaegne vanaduspension.

TABEL 6. Leitud klastrid ja nende lühiiseloostus

Klaster	Osakaal (2018–2021)	Lühinimi	Nügitavus
1	9%	Tööturult eemal endised töövõimetuspensionärid	Vähenev rühm. Seos tööturuga väga nõrk. Sekkumise potentsiaal minimaalne.
2	17%	Töötud	Suur rühm. Töötud, kuid seotud töötukassaga. Hea tervisega. Suur sekkumise potentsiaal tööturule suunamiseks või paindlikule vanaduspensionile ja osaajaga töötamisele suunamiseks.
3	41%	Vähe informatsiooni registrites	Suur rühm. Töötavad ametlikult vähe. Ei kasuta töötukassa teenuseid. Puudub info tervise kohta või ongi hea tervis. Sekkumise potentsiaal tagasihoidlik, puudub kontakt töötukassa või SKAga.
4	8%	Puuduva töövõimega töötukassa kliendid	Väga kehv tervisega rühm. Sekkumise potentsiaal väike. Võimalik vaid töötukassa abiga sobiva töökoha leidmisel nügida paindliku pensioni kasutamisele.
5	25%	Tööturult tervise halvenemise tõttu lahkujad	Oluline rühm. Seotud tööturuga, kuid kehv tervisega. Sekkumise potentsiaal suur.

JOONIS 17. Ennetähtaegse vanaduspensioniga aastatel 2020-2021 saama hakanud inimeste klastrid ja neid iseloomustavate tunnuste standardiseeritud keskväärtused (Märkus: protsent iseloomustab klastri suhtelist suurust; tulpade suurused on tsenseeritud 2 juures)
 Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa, haigekassa

Kolmanda, väga suure rühma (41% 2018–2021; 39% 2020–2021) moodustavad inimesed, kelle kohta on registrites vähem informatsiooni. Neil on mõned töökuud, nad ei ole eriti kasutanud töötukassa teenuseid, neil on vähe raviarveid (mistõttu nad võivad olla ka hea tervisega), nad ei ole arvel puude või töövõimetusega. Need inimesed on pensionile minemisele eelneva aasta jooksul töötanud keskmisest vähem. Nende nügimist ei saa teha institutsioonide (töötukassa või SKA) kaudu, vaid pigem kasutades üldiseid meediakanaleid.

Neljandasse rühma (8% 2018–2021; 13% 2020–2021) kuuluvad puudega, vähenenud või puuduva töövõimega inimesed, kes on ka samal ajal töötukassa kliendid. Neil on teistest rühmadest kehvem tervis, mida iseloomustab kõrgeim raviarvete keskmine arv kõigist rühmadest. Nende nügimise potentsiaal tööturule tagasi on väiksem. Et neil osutuks kasulikuks asendada ennetähtaegne vanaduspension paindliku vanaduspensioniga, on eriti oluline leida neile täis- või osajaga töökoht, mis arvestaks nende vähenenud töövõimet ja kehva tervist.

Viimase viienda rühma (25% 2018–2021; 26% 2020–2021) moodustavad inimesed, kes on lahkumas ennetähtaegsele vanaduspensionile otse tööturult, ilma vahepeal töötu olemata ning kellel ei ole ka ametlikult määratud puuet või töövõimetust. Samas on nende tervis kehvem, mida näitab see, et neile on määratud keskmisest rohkem ajutise töövõimetuse päevi, neil on suurem retseptide ja raviarvete arv (sarnaselt esimese ja neljanda klastriga). See rühm on suure sekkumise potentsiaaliga paindliku vanaduspensioniga peale, sest neil on tugev seos tööturuga.

Olgu lisatud siia veel ka sama informatsiooni põhjal moodustatud klastrid paindliku vanaduspensioniga kasutajate kohta 2021. aastal (joonis 18). Selgub, et kui moodustame sarnastel alustel samuti viis klastrit, siis saadavad rühmad on väga sarnased ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajate rühmadele. Vaid klaster 3 erineb pisut. Kui ennetähtaegse vanaduspensioniga saajate puhul oli klastris 3 vähese informatsiooniga inimesed, siis paindliku vanaduspensioniga kasutajate puhul tekib sinna sarnase osakaaluga rühm (43% inimestest), kus inimestel on keskmisest parem, nad ei ole arvel töötukassas ja nad on eelneval aastal keskmisest enam töötanud. Seega suurim erinevus paindliku vanaduspensioniga ja ennetähtaegse vanaduspensioniga kasutajate struktuuris on ligi 40% suurune rühm, kes esimesel puhul on pensionile jäämisele eelneval aastal rohkem seotud olnud (formaalse) tööturuga

JOONIS 18. Paindliku vanaduspensioniga kasutajate klastrid ja neid iseloomustavad tunnused (Märkus: protsent iseloomustab klastrit suhtelise suurusega; tulpade suurused on tsenseeritud 2 juures)
 Allikas: autorite koostatud, andmed: sotsiaalkindlustusamet, töötukassa, haigekassa

Kokkuvõttes näeme, et ennetähtaegsete vanaduspensioniga kasutajate seas eristuvad selged rühmad tervisliku seisundi, tööturuga seotuse ja nügimise osas. Eri sihtrühmasid peaksid informeerima erinevatest pensionivalikutest kas sotsiaalkindlustusameti või töötukassa nõustajad, kui inimesed tulevad nende juurde teenust või informatsiooni saama. Osade sihtrühmade puhul jääb võimaluseks vaid teavitamine ja sekkumine üldiste meediakanalite kaudu või vahetult pensioniotsuse tegemise käigus.

IV.3. Järeldused

Registriandmete analüüsi peamised järeldused on järgmised:

- Ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate eelnev tööturuseisund on pigem halvem ja tervis kehvem kui paindliku vanaduspensioni kasutajatel. Ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate seas on seega vähem inimesi, kes võiksid saada kasu sellest, et pensioni küll vähendatakse rohkem, kuid säilib võimalus samal ajal töötada. (Nii on paindliku vanaduspensioni vähendamise koefitsiendid pisut kahjulikumad kui ennetähtaegsel vanaduspensionil, näiteks 2022. aastal vähendatakse paindliku vanaduspensioni puhul pensioni suurust kolm aastat enne vanaduspensioniga pensionile minnes SKA andmetel 15,21%, kuid ennetähtaegse vanaduspensioni puhul 14,4%).
- Ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajatest 70% kasutab seda kaks-kolm aastat enne vanaduspensioniga; kõige enam kasutatakse seda esimesel võimalusel. Vahetult enne ennetähtaegse vanaduspensioni kasutamist on töötamas veel vaid veerand inimestest. Neid inimesi peab seega nügima juba kolm-neli aastat enne vanaduspensioniga.
- Tööturu olukorra tähtsust kinnitab ka see, et kõige vähem on ennetähtaegsete pensionäride seas eelnevalt töötavaid inimesi ja kõige rohkem on puudega või töövõimetusega inimesi Kirde-Eestis, kus ka üldine tööhõive määr on kõige madalam ja ka puudega inimesi Eesti keskmisest rohkem.
- Ligi kolmandik ennetähtaegse vanaduspensioni ja paindliku vanaduspensioni kasutajaid on olnud seotud pensionile jäämisele eelneval aastal vähemalt korra töötukassaga (kas olnud registreeritud töötu või harvem tööotsija). Ligi viiendik neist inimestest on saanud mõnda tööturuteenust (enamasti karjäärinõustamist või muud info vahendamise seotud teenust). Seega on oluline roll ka töötukassa nõustajatel selgitamiseks lisaks tööturuvõimalustele ka reegleid ennetähtaegse ja paindliku pensioni saamise kohta.
- Ennetähtaegse pensioni saajatest ligi veerand (24%) on pensionile jäämisele eelneval aastal olnud kas puudega, töövõimetusemääraga vähemalt 40% või vähenenud või puuduva töövõimega. See on oluliselt kõrgem, kui on sama osakaal paindliku pensioni kasutajate seas (14%).
- Registriandmete analüüs pakub ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate viimaste aastate andmete põhjal välja viis inimeste klastrit, mis erinevad tööturuseisundi, kasutatud töötukassa teenuste ja tervisliku seisundi poolest.
- Hinnanguliselt viiendikule ennetähtaegse pensioni kasutajatest ei ole nügimisest paindlikumale, töötamist soodustavale skeemile suurt kasu, sest neil on väga kehv tervis ja neil puudub ka töökoht (klastrid 1 ja 4).
- Teine viiendik inimesi (klaster 2) on eelnevalt töötud ja seotud töötukassaga ning nende tervislik seisund võimaldaks töötada. See rühm on kõige suurema potentsiaaliga tööturu mõttes.
- Täiendavalt veerand töötajaid on tööturuga seotud enne ennetähtaegsele pensionile jäämist, kuid nad on kehv tervisega (klaster 5). Nad lahkuvad tööturult ilma töötukassa või SKA vaatevälja sattumata. Nügimise potentsiaal on suur, eeldusel, et neil aidatakse leida nende tervisliku seisundiga kokkusobiv töökoht.

- Viimane suur grupp inimesi (klaster 3) on need, kelle kohta on andmetes vähem jälgi formaalse seotuse kohta tööturuga, tööturuteenustega või tervise osas. Neid saab nügida vaid üldise teavituskampaania korras.
- Paindliku vanaduspensionini kasutajate klastrid on sarnased, välja arvatud klaster 3, mis neil on teistsugune. Selle asemel on neil klaster, kus inimestel on hea tervis, nad ei ole arvel töötukassas ja nad on eelneval aastal töötanud. Seega suurim erinevus paindliku vanaduspensionini ja ennetähtaegse vanaduspensionini kasutajate struktuuris on ligi 40% suurune võrdlemisi hea tervisega inimeste rühm, kes paindliku vanaduspensionini puhul on rohkem seotud olnud (formaalse) tööturuga.

V. RAHATARKUSE ANALÜÜS

V.1. Metoodika

Rahatarkus ehk finantskirjaoskus tähendab teadmisi ja oskusi, hoiakuid ja käitumist, mis võimaldavad suurendada isiklikku rahalist heaolu ja majanduselus osaleda (Atkinson & Messy, 2012; Rahandusministeerium, 2013). Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) on välja töötanud rahatarkuse ehk finantskirjaoskuse uuringu metoodika (OECD, 2018). Eestis on selle alusel rahatarkuse taset analüüsitud neljal korral (2010, 2012, 2015 ja 2019; Riitsalu, 2020b). Viimasel korral kogus andmeid Turu-uuringute AS, tulemuste analüüsis tõid nad välja antud uuringu jaoks olulises segmendis vanuserühmade 50–59 ja 60–80 kaupa (Turu-uuringute AS, 2019). Meile huvipakkuvad vastajad jäävad seega kahe rühma hulka ja selle analüüsi põhjal pole võimalik käesoleva analüüsi jaoks piisavalt selget ülevaadet saada vanaduspensionieale lähenevate Eesti elanike finantskirjaoskuse tasemest. Seepärast viisime läbi täiendava analüüsi 2019. aasta teises pooles Turu-uuringute AS kogutud andmetes ning OECD metoodika alusel ja võtsime seal luubi alla vanuserühma **53–62**. Nemad peaksid olema käesolevaks aastaks 55–64-aastased ehk meie uuringu sihtrühma vanuses. Rahatarkuse uuringu valimisse oli 2019. aastal sattunud selliseid isikuid 208, neist 90 ehk 43% mehed.

Andmeanalüüsi tegime programmis Stata OECD metoodika alusel.

V.2. Finantskirjaoskus sihtrühmas

OECD metoodika näeb ette kolme skoori arvutamist: **teadmised, hoiakud ja käitumine** rahaasjus – ning nende liidetavate summa on finantskirjaoskuse punktisumma (OECD, 2020). Vastavalt OECD juhendile arvutasime Eesti andmetes välja vanuserühma 53–62 skoorid (tabel 7).

TABEL 7. Finantskirjaoskuse skoori osadeks olevad keskmised teadmiste, hoiakute ja käitumise summad Eesti ja OECD keskmisega võrreldes

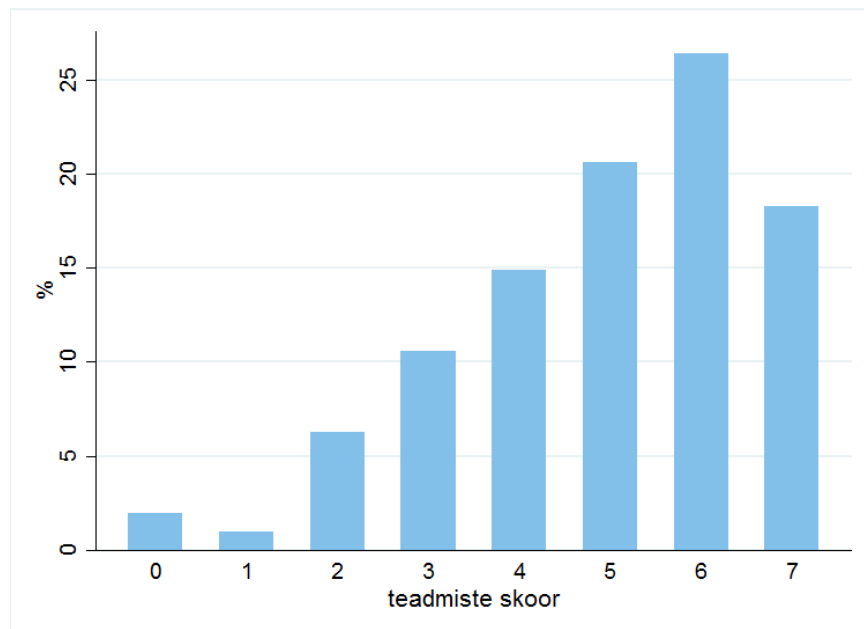
	53–62 vanuserühmas	Eesti keskmine	OECD keskmine	Maksimaalne skoor
Teadmised	4,9	4,8	4,6	7
Hoiakud	3,2	3,1	3,1	5
Käitumine	5,6	5,5*	5,3	9
Finantskirjaoskus	13,7	13,4	13,0	21

Märkus: *OECD raportis on see näitaja 5,3, kodeerisime ühte tunnust teadlikult teisiti, sellest tuleb erinevus. Ka teadmiste keskmine on OECD raportis Eesti puhul veidi erinev, tõenäoliselt ümardamise erinevusest (4,9).

Nagu eelnevast tabelist näha, on sihtrühmal nii Eesti kui OECD keskmisest kõrgem rahatarkuse tase. Oluline on siin rõhutada, et finantskirjaoskuse tase pole üheski sihtrühmas ega riigis kõrgel tasemel. Seega saab vaid öelda, et antud uuringu sihtrühma rahatarkuse tase ei ole Eesti ja OECD keskmisest halvem. Ei saa aga väita, et nende teadmised, hoiakud või käitumine oleksid rahaasjus hiilgavad.

V.2.1. Teadmised rahaasjus

Eesti elanike teadmised rahaasjus on aga osalenud 12st OECD liikmesriigi keskmisest paremad (OECD, 2020). Seda ilmestab ka joonis 19, millel on näha viiele või enamale küsimusele seitsmest õigesti vastanute suur osakaal 53–62-aastaste hulgas.

JOONIS 19. Pensionieale lähenevate Eesti elanike teadmiste punktisumma jaotus finantskirjaoskuse uuringus

Allikas: autorite koostatud, andmed: Turu-uuringute AS, 2019

Järgnevalt võrdsime skooride arvutamise aluseks olevate küsimuste vastuseid sihtrühma ja Eesti keskmise võrdluses. Näeme, et sihtrühma teadmised rahaasjust on Eesti keskmisel tasemel või pisut paremad. Ainus statistiliselt oluline erinevus on inflatsiooni mõistmises, tõenäoliselt tänu isiklikule

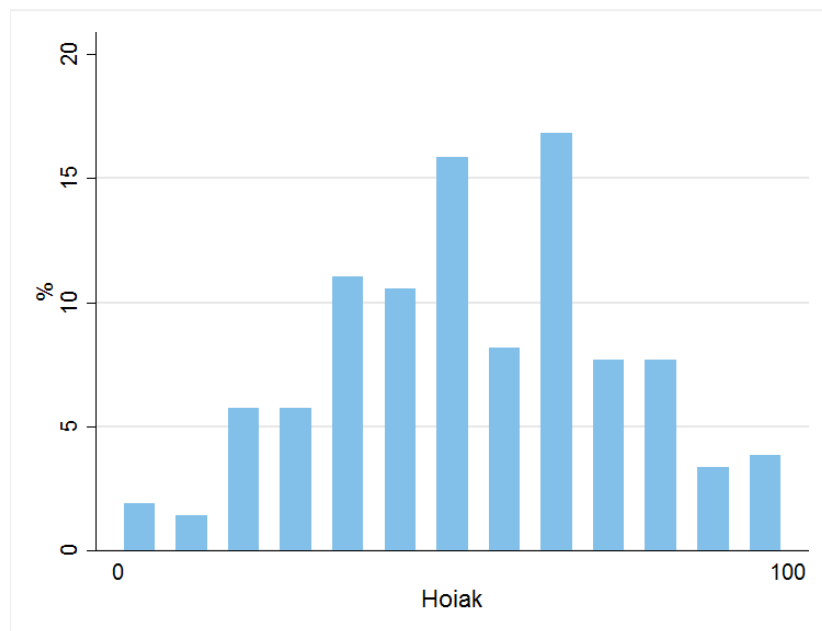
kokkupuutele kõrge inflatsiooni tingimustega. Nii nagu kõikjal, jääb enam puudu mõistmisest, mis on liitintress ja kuidas see raha kasvatamisel toimib.

TABEL 8. Teadmiste skoori osadeks olevate küsimuste „õigete“ vastuste osakaal 53–62 aasta vanuste hulgas ja Eestis keskmiselt

Küsimuse sisu	Õigeid vastuseid 53–62 rühmas	Eesti keskmine
Raha nüüdisväärtus	68,8	68,0
Laenuintressi olemus	85,6	84,8
Lihtintressi arvutamine	68,3	66,5
Liitintressi olemus	36,1	36,1
Riski ja tulu suhe	79,8	78,3
Inflatsiooni olemus	92,3	87,0
Investeerimisriskide hajutamine	63,9	62,1

V.2.2. Hoiakud

Finantskirjaoskuse teiseks koostisosaks olevad hoiakud ei erine Eestis OECD keskmisest. Võib arutleda, kas vaid kolmele väitele (vt tabel 9) hinnangu andmine on piisav selleks, et diagnoosida sihtrühma hoiakuid rahaasjade korraldamisse ja hinnata, kuivõrd need soosivad pikemaajaliste eesmärkide nimel säästmist, investeerimist ja kindlustamist. Siiski toome välja OECD metoodika kohaselt antud hinnangud.

JOONIS 20. Pensionieale lähenevate Eesti elanike hoiakute punktisumma jaotus finantskirjaoskuse uuringus (aritmeetilise keskmisena, max=5)

Allikas: autorite koostatud, andmed: Turu-uuringute AS, 2019

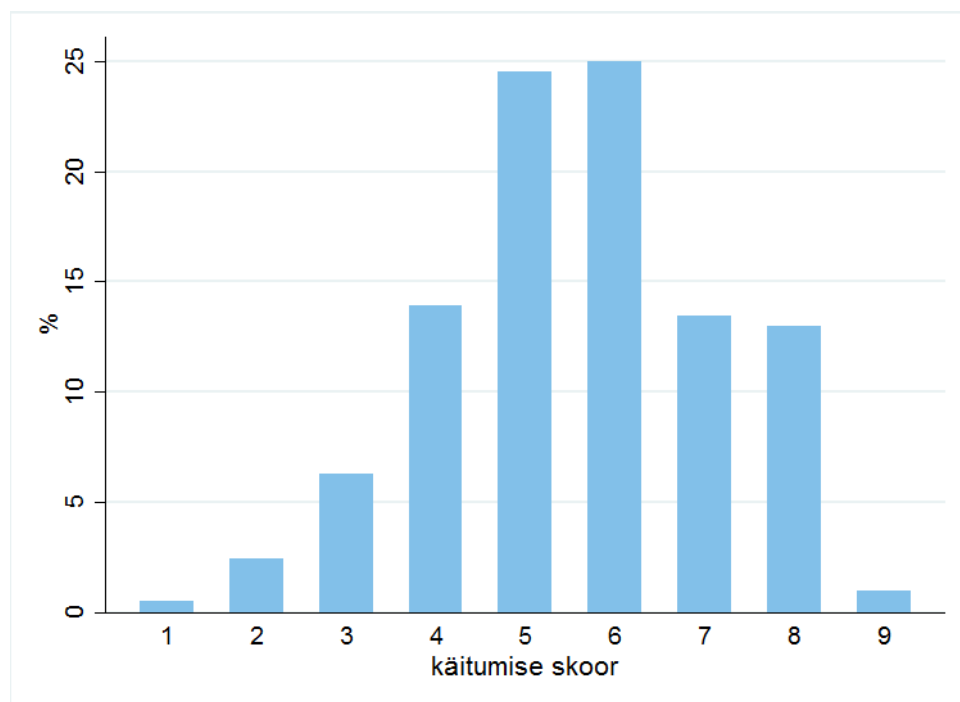
Märkimisväärset erinevust uuritava sihtrühma ja Eesti keskmiste hoiakute vahel ei paista (tabel 9), seda kinnitab ka andmeanalüüs – ükski erinevus pole statistiliselt oluline uuritava vanuserühma ja ülejäänud valimi keskmise vahel.

TABEL 9. Hoiakute skoori osadeks olevate väidete keskmised hinnangud (skaalal 5=kirjeldab mind täielikult, 1=üldse mitte) 53–62 aasta vanuste hulgas ja Eestis keskmiselt

Väide	Keskmine 53–62 rühmas	Eesti keskmine
Mulle meeldib raha rohkem kulutada kui pikaajaliselt säästa	3,4	3,2
Raha on mõeldud kulutamiseks	2,6	2,7
Elan tänases päevas ning ei muretse homse pärast	3,5	3,4

V.2.3. Finantskäitumine

Finantskirjaoskuse skoori kolmanda koostisosa, finantskäitumise arvutamise meetoodika on eelnevalt kahest märkimisväärselt keerukam. Muuhulgas sisaldab see mitmeid keerukaid liitunnuseid, mida ei ole mõistlik siin eraldi välja tuua.

JOONIS 21. Pensionieale lähenevate Eesti elanike käitumise punktisumma jaotus finantskirjaoskuse uuringus

Allikas: autorite koostatud, andmed: Turu-uuringute AS, 2019

Järgnevalt tabelist (tabel 10) näeme, et sihtrühma esindajad käituvad rahaasjus kaalutletumalt kui Eesti elanike keskmine. Vähem on kasutatud laene kuludega toime tulemiseks, enam on ostu tegemist kaalutud ja valdav osa tasub enda sõnul kõik arved õigeaegselt.

TABEL 10. Käitumise skoori osadeks olevate küsimustele jaatavate vastuste osakaal 53–62 aasta vanuste hulgas ja Eestis keskmiselt

Käitumine	Osakaal 53–62 rühmas	Eesti keskmise
Peab mingil moel eelarvet, planeerib kulusid-tulusid ja/või kasutab püsimakseid, et mitte midagi unustada	93,8	91,2
On säästnud või investeerinud viimase 12 kuu jooksul	68,3	67,7
On laenanud viimase 12 kuu jooksul, et kuludega toime tulla	8,7	10,6
<i>Hoian rahaasjadel hoolikalt silma peal</i>	77,9	73,7
<i>Sean rahaasjus pikaajalisi eesmärke ja püüan neid saavutada</i>	36,1	39,3
<i>Enne millegi ostmist kaalun tõsiselt, kas saan seda endale lubada</i>	79,3	70,0
<i>Ma maksan oma arved õigeaegselt</i>	97,6	95,3

Võrreldes 53–62 vanuserühma vastuseid ülejäänud valimis olnute tulemusega näeme statistiliselt olulist erinevust kuuendas küsimuses, ostude tõsisel kaalumises.

Lisaks OECD metoodika kohaselt teadmise, hoiakute, käitumise ja finantskirjaoskuse punktisummade välja arvutamisele analüüsisime uuringus lisaks sisaldunud pensionipõlve rahalist planeerimist puudutavaid küsimusi.

Küsimusele *Kas ja millisel viisil olete viimase 12 kuu jooksul säästnud ehk kogunud või investeerinud raha?* vastas 53–62-aastastest 52%, et kogub arveldusarvele, 24,5%, on enda sõnul pannud kõrvale sularaha. Muid säästmis- ja investeerimisviise on kasutanud vaid mõni üksik 208st valimis olnud vastavas eas vastajast. 30,3% ütleb, et pole mingil moel raha säästnud.

Küsimusele *Kui kindel Te olete, et oma pensionipõlveks on Teil rahaasjad hästi planeeritud?* vastas 33,9%, et pole selles üldse kindel, 23% oli pigem neutraalsel seisukohal. Täiesti kindel oma pensionipõlve kindlustatuses oli 10,8% vastanuist 53–62 vanuserühmas (n=195, sest mitte kõik ei soovinud sellele küsimusele vastata). Seega, pigem ei olda veendunud oma pensionipõlve kindlustamiseks piisavas rahaasjade planeerimises, säästmises ja investeerimises.

Küsimusele *Millistest allikatest Te oma pensionipõlves raha saate?* vastates nimetati 53–62-aastaste hulgas peamiselt riiklikku pensioni ehk I sammast (88,9%) ja (sel ajal veel) kohustuslikku kogumispensionit ehk II sammast (54,8%). Samuti loodetakse rahalisele toele abikaasalt või elukaaslaselt (19,7%) ning lastelt ja teistelt pereliikmetelt (26,9%). Oma säästudele plaanib toetuda 28,4% ja pensionieas töötada 38,0% vastanuist 53–62-aastaste vanusegrupis.

V.3. Järeldused

Kokkuvõtvalt ei ole pensionieale lähenevate Eesti elanike rahatarkuse tase keskmisest halvem, inflatsiooni olemuse mõistmises ja ostude teadlikul kaalutlemisel on nende tulemus Eesti keskmisest parem. Finantskirjaoskuse uuringus ei käsitletud aga kitsamalt enne vanaduspensioniga pensionile jäämise tingimuste mõistmist, hoiakuid sellesse ega ka vastavat käitumist. Seega annab eelnev analüüs ülevaate rahatarkuse tasemest ja finantskäitumisest üldisemalt, mitte meie uuringu fookuses olevatest teemadest kitsamalt. Küll aga on murettekitav, et vaid kümnendik uuritava sihtrühma esindajaist on kindlad oma pensionipõlve rahalises kindlustatuses ning ligi kolmandik pole mingil moel raha säästnud.

VI. EKSPERIMENT VALIKUTE NÜGIMISEKS

VI.1. Metoodika

Tegeliku pensionivaliku nügimise asemel saime uurida, kuidas oleks võimalik nügida vastavas eas elanikke teadlike pensioniotsuste suunas. Eksperimendi läbiviimise ajavahemikku ei pruukinud sattuda piisavalt palju neid sihtrühma esindajaid, kes just sel ajal langetavad ja vormistavad otsuse, kas minna ennetähtaegsele või paindlikule pensionile või jätkata töötamist pensionieani. Liiasi ei oleks olnud eetilise koheselt tegelikke otsuseid nügima asuda, ilma sekkumist eelnevalt piloteerimata. Seega ei saanud me hinnata muutust tegelikes pensionile jäämise otsustes. Küll aga saime mõõta planeeritud käitumise teoorias (*Theory of Planned Behaviour*; Ajzen, 1991, 2011) lahatud **käitumiskavatsust** (*behavioural intention*) ja testida viise selle kaalutletumaks valimiseks.

Sekkumise disainis rakendasime varasemates uurimustes lootustandvaid tulemusi andnud elemente (vt ptk 2.3) ja tellijaga 28. septembril 2021. läbiviidud töötoa tulemusi. Nende põhjal otsustasime pilootuuringusse valida järgmised elemendid: kontrollnimekiri, valikute esitamise järjekorra muutus ja kalkulaatori viite lisamine kontrollnimekirja. Lisaks nende mõju hindamisele käitumiskavatsusele uurisime ka, kuivõrd kindlad on osalejad oma valikus. Eelnimetatu põhjal disainisime neli erinevat sekkumist:

- A** kontrollnimekiri, milles mainitakse esmalt ennetähtaegset, seejärel paindlikku pensioni
- B** kontrollnimekiri, milles mainitakse esmalt paindlikku ja seejärel ennetähtaegset pensioni
- C** kontrollnimekiri, millesse on lisatud viide pensionikalkulaatorile ja kus mainitakse esmalt ennetähtaegset, seejärel paindlikku pensioni
- D** kontrollnimekiri, millesse on lisatud viide pensionikalkulaatorile ja kus mainitakse esmalt paindlikku ja seejärel ennetähtaegset pensioni

Otsustasime eksperimendi sihtrühma laiendada teistes uuringu etappides olnud 55–64 eluaastalt ka viis aastat nooremateni, see tähendab **vanuserühmani 50–64**. Seda kahel põhjusel. Esiteks, registriandmete analüüs andis kinnitust, et inimesi tasuks suunata pensionivalikuid kaaluma varem kui nad jõuavad vastava pensioniliigi saamise ikka. Teiseks, kuna meist sõltumatutel asjaoludel (AKI ja teadusuuringute eetikakomitee loa taotlemise protsess, registriandmetele ligipääsu saamine) viibis eksperimendi algusaeg märkimisväärselt, olime sunnitud selle läbi viima planeeritust oluliselt lühema aja jooksul. Me ei saanud riskida liialt kasina vastajate arvuga valimis tähenduslike võrdluste tegemiseks rühmade vahel. Tagamaks eksperimendi kõigi tingimuste ja nüansside eetilistele printsiipidele vastamise ja osalejate huvide igakülgse kaitstuse, esitasime taotluse Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomiteele 6. oktoobril 2021. Pärast mitmete täienduste ja täpsustuste lisamist saime 18. novembril 2021. aastal kooskõlastuse eksperimendi läbiviimiseks (protokoll 351/T-2).

Sihtrühma esindajateni jõudmiseks kasutasime Johan Skytte poliitikauuringute instituudi Facebooki kontot. Nii pidi valimisse kuulumiseks 50–64 aasta vanune Eesti elanik omama Facebooki kontot ja kasutama seda eesti keeles. Facebooki andmetel on neile kriteeriumitele vastavas populatsioonis kokku 141 400 inimest. Motiveerimaks inimesi aktiivselt osalema ja lootuses võimalikult suure arvu vastajateni jõuda, et mitmeid sekkumisi usaldusväärselt testida, loosisime kõigi osalenute vahel välja kümme kinkepakki Eesti väiketootjatelt. Loosimises osalesid kõik vastajad, kes olid andnud nõusoleku andmete töötlemiseks ning avaldanud soovi loosis osaleda. Loosimine toimus 6. detsembril 2021.

Ajavahemikus 15.–24.11.2021 kuvasime Facebooki tasulisel pinnal alljärgnevat reklaami (vt joonis 22).

Tule osale töötamise vähendamise uuringus ja võida maitsvaid auhindu!

Tule osale Tartu Ülikooli uuringus töötamise vähendamisest ja võida maitsvaid auhindu! Võtab mõne minuti. Klõpsa <https://survey...>

Sotsiaalministeeriumi, Sotsiaalkindlustusameti ja Tartu Ülikooli koostöös uurime, kuidas inimesed eelistavad töötamist vähendada või lõpetada. Selleks palume Sul mõelda võimalikele valikuile ja märkida oma eelistus. See võtab vaid mõne minuti Sinu aega. Uuringus osalemine on vabatahtlik.

Sinu vastused on anonüümsed, uurijatel ei ole võimalik kuidagi Sinu vastuseid Sinu isikuandmetega kokku viia. Üksnes siis kui soovid loosimises osaleda, palume jätta e-posti aadressi, millelt saaksime loosiõnne naeratamise korral Sinuga ühendust võtta. Muudel põhjustel Sinuga keegi uurijaist rohkem ühendust ei võta.

Uuringu kohta saab lisainfot käitumusliku poliitikakujundamise teadurilt Leonore Riitsalult (leonore.riitsalu@ut.ee)

JOONIS 22. Facebookis kuvatud reklaam valimi värbamiseks

Need Facebooki kasutajad, kes otsustasid eksperimendis osaleda ja postitusel olnud viitel klõpsida, jõudsid randomiseeritult üheni Lime Survey keskkonnas olnud viiest ankeedist – sekkumise rühmad A, B, C ja D ning E – kontrollrühm. Milline täpselt vastajale sattus, sõltus Facebooki randomiseerimise tulemustest. Kõigilt vastajatelt küsiti, kui nad peaksid täna otsustama ja vastaksid kõigi nende pensioniliikide saamise tingimustele, millise valiku nad teeksid ning kuivõrd kindlad nad oma valikus on. Samuti küsisime nende tegeliku töötamise ja/või pensioni saamise viisi kohta ning palusime täpsustada oma vanus. Kõigi viie ankeedi täpse sisu leiab lisast (vt lisa 3).

Eksperimendis otsisime eelnevale kirjeldusele vastavalt vastuseid järgmistele küsimustele:

1. Kas kontrollnimekirja nägemine mõjutab eelistusi enne vanaduspensioniiga pensionile jäämise valikus?
2. Kas pensionivalikute info esitamise järjekord mõjutab käitumiskavatsust?
3. Kas kontrollnimekirja sees kuvatav pensionikalkulaatori nupp paneb osalejaid valikuid läbi arvutama?

4. Kas kalkulaatorinupuga kontrollnimekirja näinute eelistused erinevad selleta kontrollnimekirja näinute omadest?
5. Kas pensioninõustamise viide paneb infoga tutvuma?
6. Kui kindlalt vastajad end pensionivalikuis tunnevad?
7. Kas kalkulaatorinupuga kontrollnimekirja näinute enesekindlus enda pensionivaliku osas erineb nendest, kes nägid vaid kontrollnimekirja?
8. Kas käitumiskavatsus erineb vanuserühmade lõikes?
9. Kas eelistused erinevad pensioni juba saajate ja veel mittesaajate võrdluses?

Sekkumise mõju hindamiseks kasutasime käitumuslike uuringute kullastandardiks nimetatavat randomiseeritud kontrollitud katset (RCT). See tähendab, et valimisse kuuluvad sihtrühma esindajad on randomiseeritud vähemalt kahte rühma, sekkumise ja kontrollgruppi. Kõigil teadliku nõusoleku andnud osalejatel on võrdne tõenäosus mõlemasse gruppi sattumiseks, randomiseerimine tähendab, et jaotumine on juhuslik (*"it's about chance not choice"*; Edovald jt. 2016), mitte mingi tunnuse alusel jaotamine. Seda kasutatakse sekkumise mõju hindamiseks seepärast, et erinevalt paljudest teistest meetoditest võimaldab see välja selgitada põhjuslikkust, mitte üksnes korrelatsiooni. Kuna inividid on juhuslikkuse alusel rühmadesse jaotunud, mõjutavad neid tõenäoliselt samad eksperimendi välised tegurid (nt meediakajastused, muutused regulatsioonides jmt). Kui sekkumise tagajärjel sekkumise rühmades käitumine muutus rohkem kui kontrollrühmas, saab väita, et muutuse põhjuseks oli üksnes sekkumine, mitte muud välised mõjurid.

Sekkumise mõju analüüsimise statistilise analüüsi tarkvaraga (SPSS), mis võimaldab andmete mitmekülgset analüüsi ning ka saadud tulemusi visualiseerida. Andmeanalüüs koosnes kolmest etapist:

- 1) andmete ettevalmistamine,
- 2) testide teostamine ning tulemuste tõlgendamine,
- 3) visualiseerimine.

Andmete ettevalmistamise etapis kodeerisime mõõdetud tunnused ümber numbrilisteks vastavalt nende tüübile. Kuna tegemist on gruppidevaheliste tunnuste võrdlemisega, siis kasutasime statistiliste erinevuste leidmiseks Hi-ruut teste. Test võimaldab hinnata, kas nügimisest tingitud mõjud on statistiliselt olulised või on need juhuslikud. Teisisõnu analüüsisime testi abil seda, kas muutus on tingitud konkreetsest sekkumisest. Muutuste ulatuse lahendasime risttabelite abil, millega mõõdetakse sekkumisrühmade vastuste osakaalu muutust võrreldes kontrollrühma või alternatiivse sekkumisrühmaga. Väärtuse võrdlemine annab aimdust, kui suur mõju sekkumisel on.

VI.2. Tulemused

Andmete kogumise protsessi tulemusena õnnestus koguda 2909 vastajat. Valimit oli aga enne analüüsimise asumist vajalik puhastada ning sobivalt ette valmistada. Andmete puhastamise käigus eemaldasime 716 vastaja ankeedid järgmiste kriteeriumide järgi: robotite poolt edastatud vastused (341 vastust), topeltvastused samalt inimeselt (280), ilma põhivastuseta ankeedid (56), sobimatus sihtrühma (39). Pärast andmete puhastamist jäi lõppvalimisse 2193 vastajat. Täpsem jaotus sekkumisrühmade ning vanuse ja töötamise lõikes on esitatud alljärgnevas tabelis (tabel 11).

TABEL 11. Valim rühmade lõikes, vanusegrupi ning tööstaatus järgi

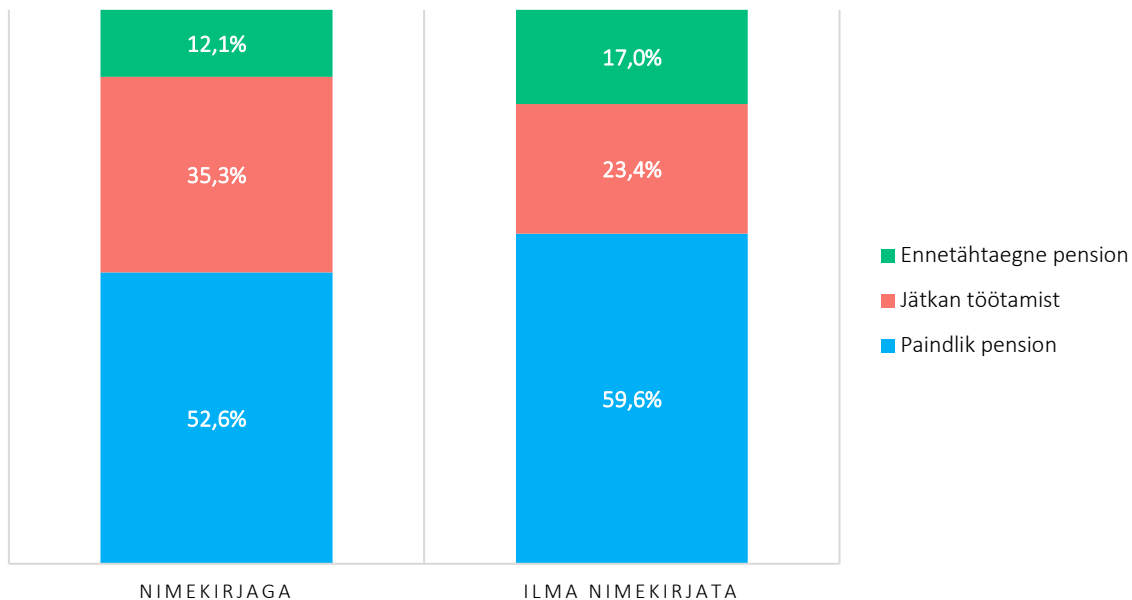
Tunnus	Sekumise rühm A n=489	Sekumise rühm B n=557	Sekumise rühm C n=239	Sekumise rühm D n=245	Kontrollrühm E n=663	Erinevuse statistiline olulisus
Vanus						p= 0,43
50–54	196 -40,10%	193 -34,60%	79 -33,10%	91 -37,10%	232 -35,00%	
55–59	165 -33,70%	203 -36,40%	81 -33,90%	88 -35,90%	245 -35,90%	
60–64	118 -24,30%	137 -24,60%	68 -28,50%	58 -23,70%	156 -23,50%	
Ei soovi vastata	9 -1,80%	24 -4,30%	11 -4,60%	8 -3,30%	30 -4,50%	
Tööstaatus						p= 0,28
Ei tööta ega saa ka pensioni	31 -6,30%	36 -6,50%	12 -5,00%	12 -4,90%	54 -8,10%	
Olen pensionil	18 -3,70%	18 -3,20%	8 -3,30%	7 -2,90%	19 -2,90%	
Töötan ja saan ka pensioni	31 -6,30%	37 -6,60%	19 -7,90%	14 -5,70%	38 -5,70%	
Töötan osalise koormusega	53 -10,80%	78 -14,00%	19 -7,90%	29 -11,80%	91 -13,70%	
Töötan täis-koormusega	348 -71,20%	367 -65,90%	170 -71,10%	175 -71,40%	433 -65,30%	
Ei soovi vastata	8 -1,60%	21 -3,80%	11 -4,60%	8 -3,30%	28 -4,20%	

Tabelist (tabel 11) on näha, et gruppide vahel ei ole statistiliselt olulisi erinevusi tööstaatus ega vanuse poolest. See on hea, kuna tähendab, et grupid on omavahel võrreldavad ning ei erine olulisel määral inimeste taustatunnuste lõikes. Peale valimi kontrollimist valmistati vastused analüüsiks ette numbriteks kodeerituna, tulemused on aga visualiseeritud taas sõnaliste vastustena. Järgnevalt käsitleme tulemusi uurimisküsimuste lõikes, tuues välja statistiliselt olulised leiud.

Eksperimendi tulemusi analüüsides võime selgelt öelda, et kontrollnimekirja nägemine mõjutas inimeste eelistusi kauem töötamise jätkamiseks, kuid mitte paindliku pensioni valimiseks (vt joonis 23). Kõige suurem osakaal paindliku pensioni valiku pooldajaid oligi kontrollgrupis, kus seda valikut pooldas ligi 60% vastanutest. Kõikides individuaalsetes sekkumisrühmades oli paindliku pensioni valiku populaarsus väiksem, kus seda eelistas keskmiselt 52,6% vastanutest. Seega võib öelda, et lisainformatsiooni esitamine kontrollnimekirja näol vähendab paindlikku pensionit eelistavate inimeste osakaalu.

Kõige suurem kontrollnimekirjast tingitud erinevus seisnes aga töötamist jätkavate inimeste osakaalus (st kontrollgrupi ning sekkumisrühmade vahel). Kui ilma kontrollnimekirjata rühmas (kontrollgrupis) soovis töötamist jätkata 23,4% inimestest, siis kontrollnimekirja näinud inimeste seas

soovis seda teha 35,3% inimestest. Tegemist on märkimisväärselt suure erinevusega. Töötamise jätkajad tulid nii paindliku pensioni eelistavate kui ka ennetähtaegse pensioni eelistavate inimeste osakaalu arvelt, kuna ka ennetähtaegse pensioni soovijate osakaal vähenes ligi viis protsendipunkti, osakaalude arvestuses kontrollgrupi 17,0%-lt sekkumisrühmade keskmise 12,1%-ni. Seega suurendas kontrollnimekirja näitamine selgelt töötamist jätkavate inimeste osakaalu ning seeläbi vähendas ka ennetähtaegset pensionit eelistavate vastajate osakaalu.

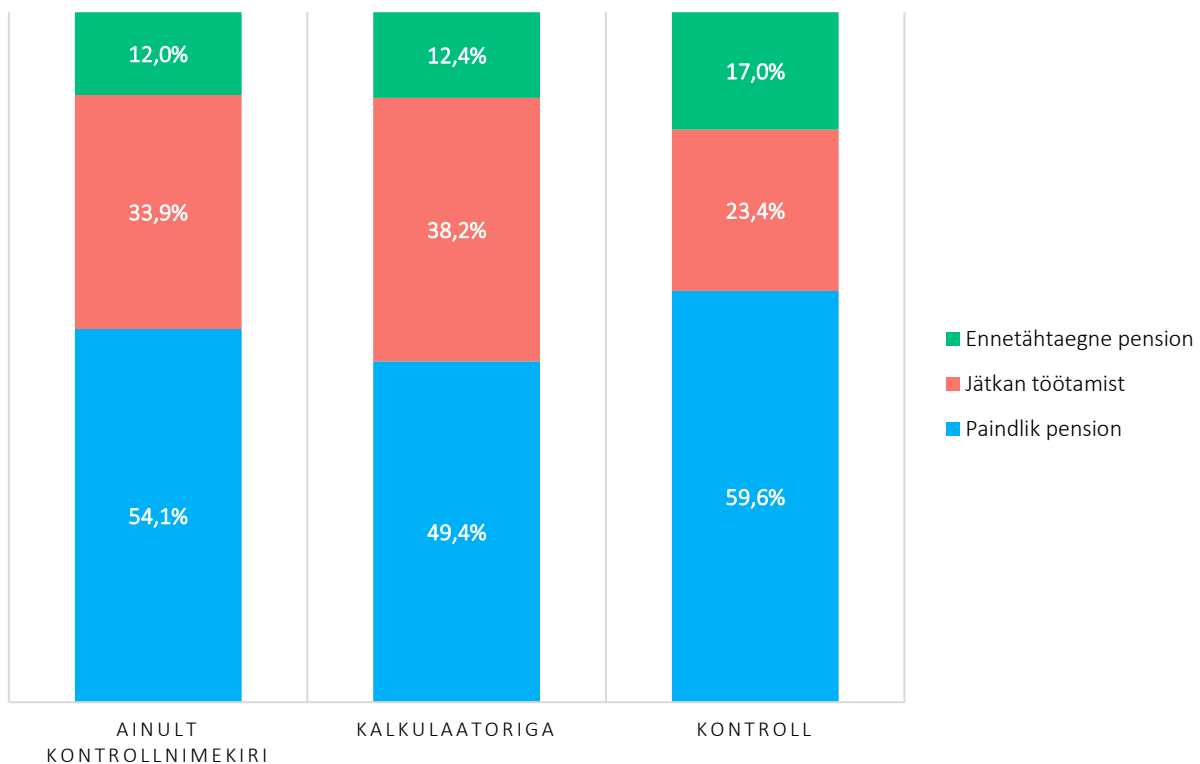

JOONIS 23. Kontrollnimekirja mõju enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valikule ($p < 0.01$)

Kontrollnimekirja puhul oli eksperimenti kaasatud kaks erinevat varianti, kus rühmade A ja C puhul oli ennetähtaegse pensioni info esitatud varem ning rühmade B ja D puhul oli paindliku pensioni info eespool. Analüüsisime, kas pensionivalikute info esitamise järjekord mõjutab käitumiskavatsust. Tulemustest selgub, et käitumiskavatsus ei muutu selle sekkumise tõttu, kuna erinevused gruppide vahel ei ole statistiliselt olulised. Teisisõnu on väikesed erinevused gruppide vahel tingitud juhusest.

Eksperimendis oli kaasatud ka pensionikalkulaatori kasutamise võimalus. Kalkulaatori abil võisid vastajad proovida, milline nende pension võiks tulevikus välja näha ning teoreetiliselt võiks suurendada nende teadlikkust pensionist. Uurisime, kas kalkulaatorinupuga kontrollnimekirja näinute eelistused erinevad selleta kontrollnimekirja näinute omadest. Erinevused kontrollrühma, ainult kontrollnimekirja kasutavate sekkumisrühmade (A ja B) ning nii kontrollnimekirja kui ka viidet kalkulaatorile sisaldanud rühmade (C ja D) vahel on välja toodud järgmisel joonisel (joonis 24).

Jooniselt (vt joonis 24) näeme, et kalkulaatori kaasamine kontrollnimekirja sisse süvendas vastajates edasi töötamise soovi. Kui kontrollgrupis soovis 23,4% inimestest edasi töötada ning kontrollnimekirja näinute osakaalu 33,9%-ni, siis kalkulaatori kaasamine suurendas seda veelgi 4,3 protsendipunkti võrra ehk kokku 38,2%-ni. Edasi töötavate inimeste osakaal tulenes peaaegu täielikult paindliku pensioni eelistajate arvelt. Teisisõnu, võrreldes tulemusi ainult kontrollnimekirja kasutamisega, vähendab kalkulaatori kasutamine paindliku pensioni eelistajate osakaalu, suurendades töötamist jätkavate inimeste osakaalu.

JOONIS 24. Kalkulaatori mõju enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valikule ($p < 0.01$)

Saime ka kontrollida, kui palju kuvatud kalkulaatorile klikitakse ning kas jäädakse kalkulaatorile pikemalt pidama või mitte, ehk vastata uurimisküsimusele, kas kontrollnimekirja sees kuvatav pensionikalkulaatori nupp paneb osalejaid valikuid läbi arvutama. Lisaks kontrollisime, kui paljud inimesed uurivad lisainformatsiooni pensioni kohta, analüüsid, kas pensioninõustamise viide paneb vastajaid infoga tutvuma. Analüüsiks kogusime maandumislehelt (SKA) eraldi iga viidanud küsitluse kohta andmed nii unikaalsete klikkide kui ka pörkemäära kohta. Pörkemäär näitab seda, kas inimene paneb veebilehitseja akna kohe kinni või mitte. Tüüpiliselt loetakse aktsepteeritavaks pörkemäära ülempiiriks 70% ehk seda, kui 30% saidile saabunud inimestest jääb sinna edasi toimetama. Kogutud andmete tulemused on välja toodud järgneval tabelis (vt tabel 12)

TABEL 12. Ankeedis väljatoodud kontaktide ning kalkulaatori klikkinud inimeste osakaal ning pörkemäär

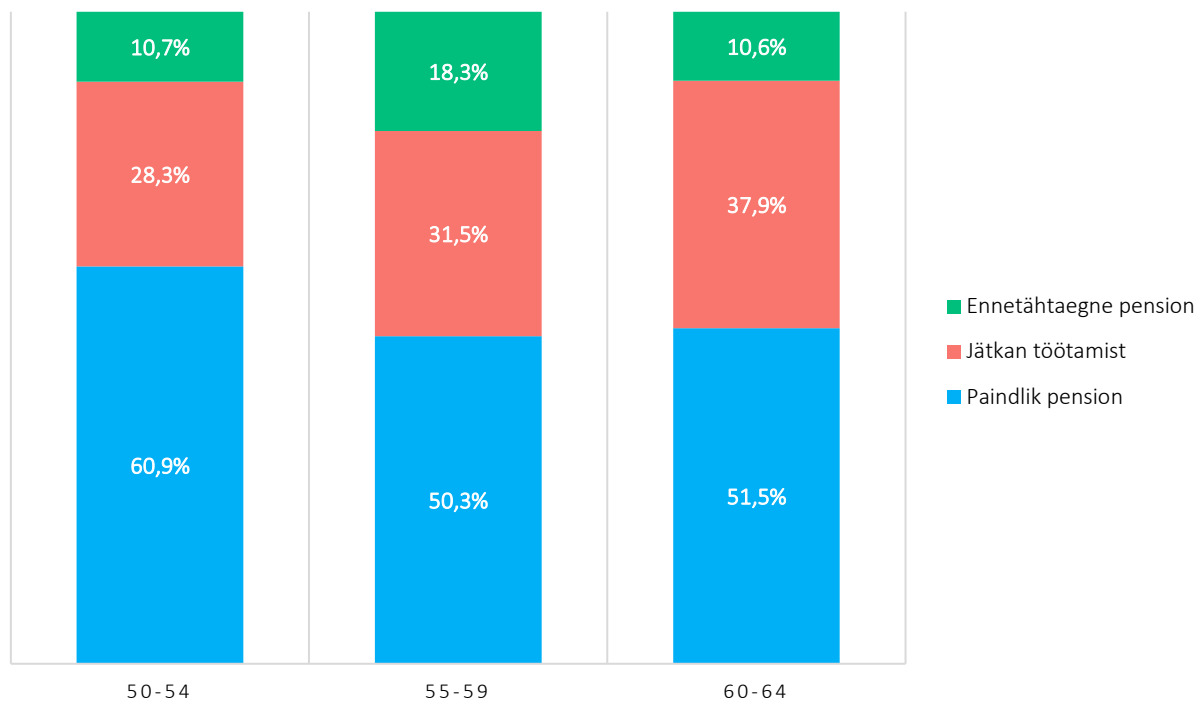
	n	Kontakti klikke	Pörkemäär	Kalkulaatori klikke*	Kalkulaatori pörkemäär*	Klikkivate inimeste osakaal
A	489	18	89%	.	.	4%
B	557	11	82%	.	.	2%
C	239	10	100%	54	89%	27%
D	245	6	100%	52	83%	24%
E	663	31	83%	.	.	5%

*punkt tähistab, et antud rühmas kalkulaatorit vastajale ei esitatud.

Tabelist (vt tabel 12) on näha, et vaid üksikud inimesed klikkisid kontaktidele lisainformatsiooni saamiseks. Seda tegi vaid keskmiselt neli protsenti inimestest ning ülekaalukas osa neist (vastavalt rühmale 82–100%) pani avanenud akna kohe kinni. Seega ei ole inimesed kuigi huvitatud info otsimisest ning need kes on, ei leidnud sobivat informatsiooni lehelt üles. Küll aga huvitusid vastajad kalkulaatori kasutamisest, millele klikkis 21% sekkumisrühma D ning 23% sekkumisrühma C vastajatest (kokku klikkis kas kontaktidele või kalkulaatorile antud rühmades vastavalt 24% ning 27% inimestest). Seega on huvi kalkulaatori kasutamise vastu olemas. Paraku jäi aga vaid väike hulk inimesi kalkulaatorit kasutama – D rühma puhul 17% ning C rühma puhul 11% inimestest. See tähendab, et kalkulaator ei vastanud inimeste ootustele.

Andmete järgi saame välja tuua, et inimesed ei ole kuigi huvitatud väljatoodud kontaktide kaudu info saamisest ning kuvatud sisu ei vasta inimeste ootustele. Kalkulaatori puhul on inimesed küll väga motiveeritud infot otsima, kuid saadud info kas ei vasta nende vajadustele või ei osata kalkulaatorit piisavalt hästi kasutada.

Eksperimendi puhul oli oluline ka analüüsida enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valiku erinevusi inimeste taustatunnuste lõikes, st vanuse ning tööstaatus järgi. Uurisime täpsemalt, kas käitumiskavatsus erineb vanuserühmade lõikes ning kas eelistused erinevad pensioni juba saajate ja veel mittesaajate võrdluses. Võrdlesime esmalt vanusest tulenevaid erinevusi (vt joonis 25).

JOONIS 25. Enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valiku erinevused vanusegruppide lõikes ($p < 0.01$)

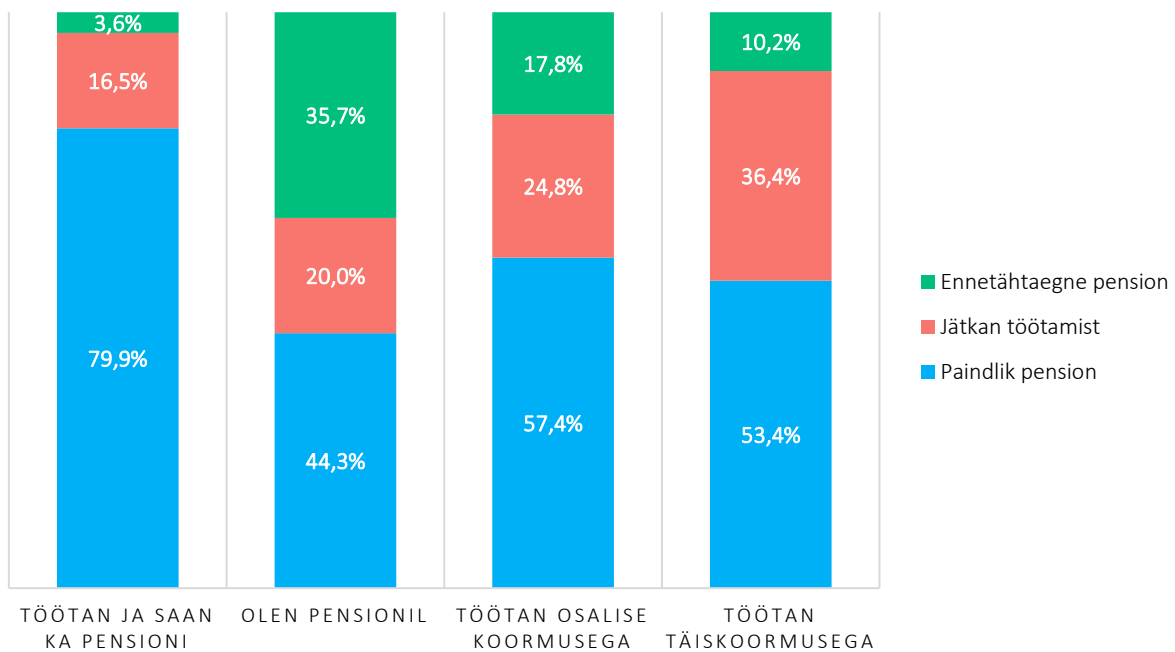
Jooniselt (vt joonis 25) on näha, et paindlik pension on eelistatud eelkõige 50–54-aastaste inimeste seas, kus seda eelistab ligi 61% vastanutest. Teistes vanusegruppides on osakaalud ligi 10 protsendipunkti väiksemad. Ennetähtaegset pensionit soovivad kõige rohkem 55–59-aastased

vastajad, kus selle pooldajaid on ligi kaheksa protsendipunkti (st 80%) rohkem kui teistes vanusegruppides. 60–64-aastaste inimeste puhul on aga selgelt ülekaalus edasi töötamise eelistus.

Järgmisel joonisel (joonis 26) on aga kuvatud erinevused tööstaatus järgi ehk kas vastaja töötab täis- või osalise koormusega ning kas ta saab ainult pensionit või töötab samal ajal veel pensioni saamisele lisaks. Ka siin on näha suured erinevused. Vaieldamatult on paindlik pension kõige populaarsem nende seas, kes niigi saavad juba pensionit ning töötavad samal ajal (ligi 80% nendest inimestest valis paindliku pensioni). Seega võib järeldada, et need inimesed on enda otsusega nii töötada kui ka pensionit saada väga rahul. Arvamused lahknevad rohkem aga juba pensionil olevatel inimestel, kes samal ajal ei tööta. Kuna tegemist on suuremas osas ennetähtaegsel pensionil olevate inimestega, siis on üllatav, et vaid 35,7% neist on enda valikuga rahul. Pigem soovitakse kas paindlikku pensionit (44,3% vastanutest) või alternatiivina edasi töötada (20%). Samas võib juba pensionil olijate tervislik seisund olla liiga kehv edasi töötamiseks, mistõttu väljendatakse soovi tervem olla ning loodetakse, et suudetakse edasi töötada. Teisisõnu kinnitavad meie tulemused varasemaid uuringuid ning viitab, et inimeste soov tööd teha on suur, kuid reaalsuses seda ei tehta või ei ole võimalik teha.

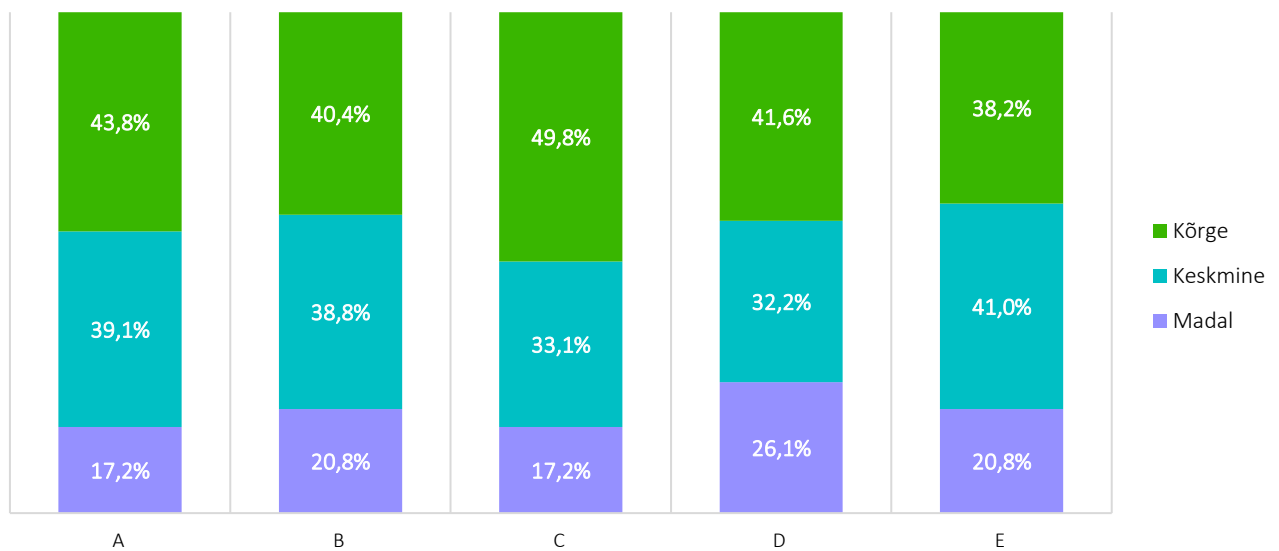
Kõige rohkem eelistavad töötamist jätkata täiskoormusel töötavad inimesed (36,4%) ning osalisel koormusel töötavad inimesed (ligi 25%). Huvitav on aga, et märkimisväärne osa töötavatest vastajatest sooviks pigem jätkata paindliku pensioniga ehk töötada ning samal ajal saada ka pensioni. Paindliku pensioni eelistust märkis ära 57,4% osalise koormusega ning 53,4% täiskoormusega töötavatest inimestest. Lisaks tasub märkida, et ennetähtaegset pensionit eelistavate vastajate osakaal oli osalise koormusega töötavate inimeste puhul oluliselt suurem. Teisisõnu, kuigi osalise töökoormusega inimeste seas on paindlik pension populaarne (st 57,4% osalise koormusega töötajatest soovisid paindlikku pensioni), siis eelistavad osalise koormusega inimesed ka teistest töökoormuste gruppidest enam pigem ennetähtaegsele pensionile jääda. Viimaste inimeste puhul võib tulemus tähendada seda, et nad ei ole osalise koormusega tööl mitte enda soovil, vaid vajadustest tulenevalt.

Lisaks sattus valimisse umbes kuus protsenti inimesi, kes ei tööta ega saa ka pensioni. Nende puhul on keeruline midagi öelda, kuna inimeste kohta puudub täiendav informatsioon.

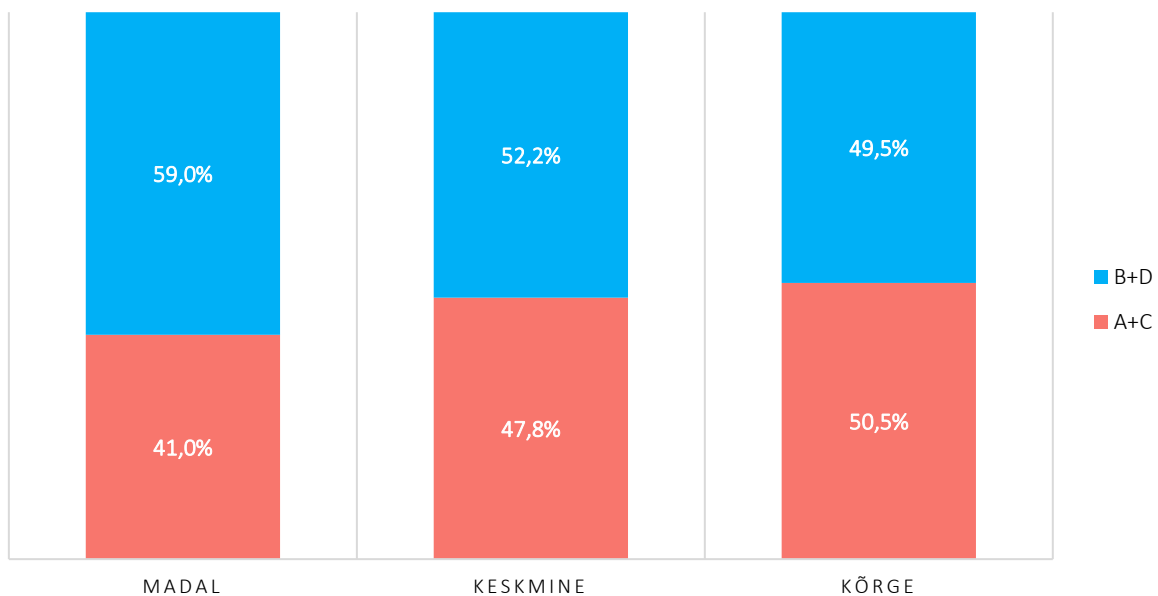
JOONIS 26. Enne vanaduspensioniiga pensionile jäämise valiku erinevused tööstaatuses lõikes (p<0.01)

Järgnevalt analüüsisime, kui kindlalt inimesed end pensionivalikuis tunnevad (vt joonis 27). Enesekindlus enne vanaduspensioniiga pensionile jäämise valiku tegemisel on jagatud kolme gruppi – madal (hinnangud 1–5), keskmine (hinnangud 6–8) ning kõrge (9–10). Näeme, et üldjoones on inimesed enda valikutes pigem enesekindlad, kuna ligi 80% vastajatest on valiku tegemise juures kas keskmise või kõrge enesekindlusega. Selgelt paistab välja ka see, et sekkumisel oli oluline mõju vastajate enesekindluse tõstmisel. Pea kõikides sekkumiserühmades oli vastajate enesekindlus valiku tegemisel suurem kui kontrollrühma puhul, välja arvatud rühm D, kus on küll rohkem kõrge enesekindlusega, aga ka rohkem madala enesekindlusega vastajaid. Kõige edukamad sekkumised vastajate enesekindluse tõstmisel olid ennetähtaegse pensioni informatsiooni esimesena esitavad rühmad A ja C (täpsemalt vt joonis 28).

JOONIS 27. Sekkumiste mõju vastajate enesekindlusele enne vanaduspensioniiga pensionile jäämise valiku tegemisel ($p=0.01$)

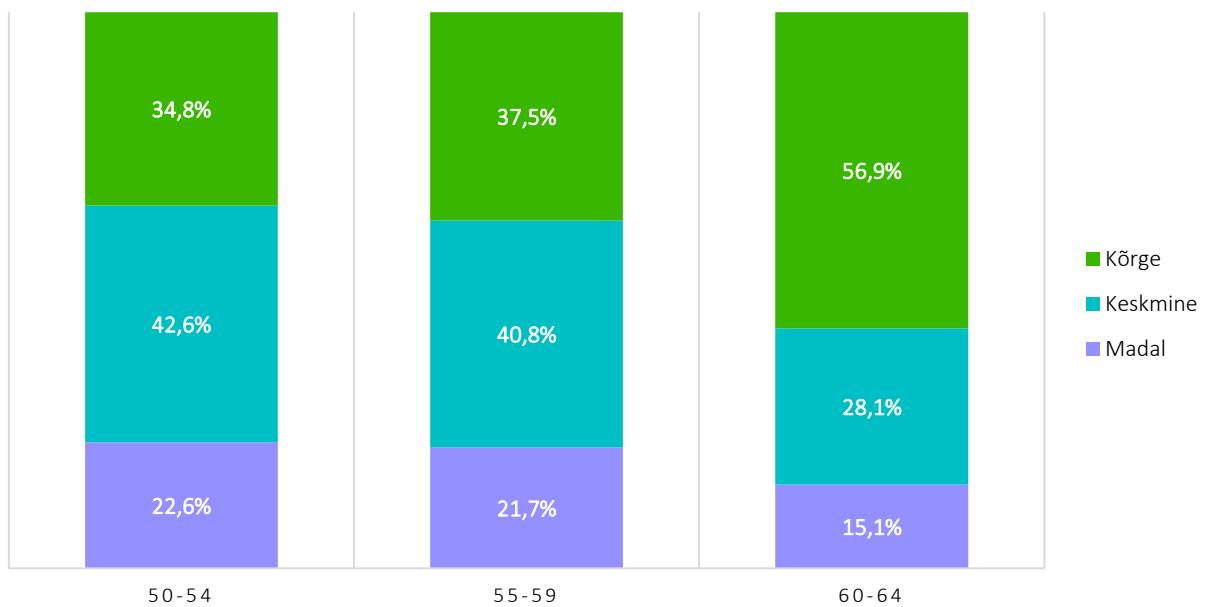
Kuigi kontrollnimekirjas esitatava info järjekord ei mõjutanud vastajate eelistusi, oli sellel siiski mõju osalejate enesekindlusele valiku tegemisel (vt joonis 28). Joonisel on välja toodud kaks erinevat varianti kontrollnimekirja info esitamise puhul – rühmade A ja C puhul on eespool ennetähtaegne pensioni kaalumise ning rühmade B ja D puhul paindlik pension. Näeme, et rühmade A ja B puhul on oluliselt vähem inimesi, kes hindaks enda enesekindlust pensionivalikus madalalt ning mõnevõrra vähem neid, kes peavad seda keskmiseks. Kõige ilmekam erinevus on just madala hinnanguga vastajate puhul, kus osakaalud erinevad 18 protsendipunkti võrra. Seega võime öelda, et ennetähtaegse pensioni kuvamine nimekirjas eespool suurendas inimeste enesekindlust pensionivaliku tegemisel. Üheks võimalikuks seletuseks on, et juba tuttava terminiga alustamine mõjus enesekindlust tõstvalt.

JOONIS 28. Pensionivalikute info esitamise järjekorra mõju vastaja enesekindlusele pensionivalikus (p=0.02)

Vastajate enesekindlus erines ka vanusegruppide lõikes, kuid mitte tööstaatusel lõikes. Võrdlesime vastajate enesekindlust kolmel erineval tasemel (madal, keskmine, kõrge) ning vanusegruppe kolmes rühmas (50–54-aastased, 55–59- ning 60–64-aastased inimesed). Tegelikult varase pensioni otsuse tegemine on võimalik vaid viimasele vanusegrupile, samas kui teistel vanusegruppidel tuleb päris otsuse võimaluse avanemiseni veel mõnevõrra oodata. Tulemused on välja toodud järgmisel joonisel (joonis 29).

Kõige selgemalt paistab silma 60–64-aastaste vastajate väga kõrge enesekindlus enda valiku tegemisel, seda väljendas ligi 57% vastanutest. Teised vanusegrupid on pensioni valiku tegemisel aga mõõdukama enesekindlusega ning grupid on võrdlemisi ühtlaselt jagunenud kolmandikeks. Seega võime öelda, et 50–59-aastased inimesed on võrdlemisi sarnase, natuke madalama enesekindlusega, samas kui 60-aastased ning eakamad inimesed on enda valikus märkimisväärselt rohkem kindlad. Osaliselt võivad need tulemused viidata sellele, et alla 60-aastased inimesed ei ole kuigi palju veel töötamise lõpetamise peale mõelnud.

JOONIS 29. Vastajate enesekindlus enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valiku tegemisel vanusegruppide lõikes ($p=0.01$)

VI.3. Järeldused ja soovitused

VI.3.1. Järeldused piloteeritud sekkumistest

Enne järelduste esitamist on mõistlik võtta kokku eksperimendi kõige olulisemad tulemused. Need olid järgmised:

- Kontrollnimekirja esitamine mõjutas inimeste eelistusi. Kontrollnimekirja näinud inimesed eelistasid töötamist jätkata, kuid samas vähendas sekkumine paindlikku pensioni eelistavate inimeste osakaalu. Efekt töötamise jätkamise soovi stimuleerimisel oli veel suurem kontrollnimekirja osana kalkulaatori kasutamise võimaluse saanud inimeste puhul.
- Pea kõik sekkumised suurendasid inimeste enesekindlust enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valiku tegemisel. Kõige efektiivsemad selles olid sekkumisrühmad A ning C, kus esitati ennetähtaegse pensioni informatsioon enne paindlikku pensioni infot. Enesekindlus valiku suhtes on suurim 60–64-aastaste seas.
- Inimesed ei olnud eriti huvitatud SKA kontaktide kaudu info saamisest ning suurem osa neist pani avanenud veebilehitseja akna kohe kinni. Kalkulaatori puhul on inimesed oluliselt rohkem valmis seda kasutama, kuid kalkulaator ei pruugi vastata nende vajadustele.
- Paindlikku pensioni eelistavad kõige enam 50–59-aastased pensionit saavad ning samal ajal töötavad või osalise töökoormusega vastajad. Antud grupile meeldib kõige vähem ennetähtaegse pensioni võimalus. Täiskoormusega töötajad eelistavad pigem edasi töötada. Edasi töötamise soov on suur ka 60–64-aastaste vastajate seas. Kõige rohkem eelistavad ennetähtaegset pensioni juba pensionil olevad ning 55–59-aastased inimesed.

Näib, et kontrollnimekirja abil inimeste ajendamine mõtlema oma tervisele, rahalistele kohustustele ja sellele, kas nad soovivad jätkata töötamist, on piisav, et põhjustada töötamise jätkamise eelistuse suurenemist. See tulemus viitab sellele, et sekkumine paneb inimesed mõtlema olulistele faktoritele nende tulevases elus. Seetõttu inimesed mõistavad, et töö jätkamine annab neile selle, mida nad soovivad, või et ennetähtaegne pensionile jäämine ei ole jätkusuutlik. Teisisõnu on tõenäoline, et rahaline toimetulek on üks suurimaid muresid ning inimestele võib tunduda, et pension ei taga piisavalt adekvaatset elustandardit, mistõttu nad peavad vaesuse vastu võitlemisega edasi töötama. Asjaolu, et sekkumised suurendavad ka kindlustunnet valiku suhtes, on täiendavaks tõendiks, et sekkumine sunnib vastajaid kaaluma teavet, mida nad ise peavad asjakohaseks ja annab hea nükke mõtlemaks pensionivalikuid mõjutavate tegurite laiemale spektrile.

Seega saame järeldada, et kontrollnimekirja täidab enda ülesannet, suunates inimesed mõtlema enda pensionile ja seeläbi saavutades enesekindlamad otsused. Miks soovitakse aga edasi töötada, sellel võib olla kaks erinevat põhjust. Esiteks võib olla põhjuseks see, et inimesed ongi nimekirjas väljatoodud info tõttu teadlikumad ning teevad otsuse jätkata töötamist, sest see on nende situatsioonis kõige kasulikum. Nad võivad mõista, et tegelikult on nad siiski piisavalt hea tervise juures ning võimekad kauem töötama. Teiseks võib pessimistlikumalt öelda, et pensionivõimalused on niivõrd halvad, et inimestele näib, nagu neil polekski võimalust varem töötamist lõpetada. Sellisel juhul ei tähistaks enesekindlad vastused mitte suuremat teadlikkust parima lahendi osas, vaid vältimatu olukorra nägemist. Praeguste andmete põhjal on keeruline öelda, kumb selgitus on asjakohasem. See vääraks kindlasti põhjalikumat uurimist tulevikus.

Kalkulaatori täiendav mõju kontrollnimekirjale on üsnagi omapärane. Neist, kes näevad kalkulaatori linki, klõpsab sellele umbes veerand, kuid neist omakorda vaid ligi kümme protsenti pühendab sellega tegelemisele aega. Motivatsioon infot saada on, aga selleni jõudes täiendavat teavet saada siiski ei soovita. Võib-olla ainuüksi kalkulaatori olemasolu sunnib inimesi mõtlema, missuguseid muutujaid oleks vaja pensionikalkulaatorisse sisestada – sissetulek, praegused pensionisäästud jne. Seega võib ainuüksi kalkulaatori lingi esitamine (ning mitte selle kasutamine) panna inimesed mõistma, et neil ei ole piisavalt finantsvahendeid ennetähtaegselt pensionile jäämiseks. Teisisõnu ei pruugigi inimeste eelistuse puhul olla kõige olulisem väga funktsionaalse kalkulaatori koostamine (sest suur osa inimestest ei kasuta seda), vaid hoopis võimaluse tihe reklaamimine. Teisalt, viidatud kalkulaator ei võimaldanud oma andmetega täpselt läbi arvutada, mida ennetähtaegse või paindliku pensioni valimine vastaja jaoks rahaliselt tähendab. Seega võis kalkulaatori sulgemise põhjuseks olla selle ootustele mittevastavus.

VI.3.2. Soovitused tulevasteks sekkumisteks

Tulevasi sekkumisi kavandades peaks esmalt täpselt määratlema nügitava segmendi ja konkreetse käitumise, mida soovime suunata ja detailselt analüüsida, kuidas selle operatsionaliseerida saame. Sõltuvalt uuringu disainist võime küsida, mida valimisse jõudnud kavatsevad teha – nii nagu piloteeritud sekkumistes. Näiteks võib see toimuda veebipaneeli osana, laboratoorse või välieksperimendina. Valim peaks olema randomiseeritud mitmesse rühma. Ühes, kontrollrühmas küsitakse üksnes kavatsust. Teis(t)es, sekkumise rühma(de)s nügatakse (näiteks info käitumusliku raamistamise või sotsiaalsete normide kaudu) ja küsitakse seejärel käitumiskavatsust. Tulemuste

analüüsis võrreldakse, kas ja kuidas erinesid sekkumise rühmade ja kontrollrühma liikmete kavatsused. Kui sekkumise rühma kavatsused muutusid statistiliselt oluliselt ja soovitud suunas, tasuks sekkumist kogu populatsioonis rakendada ja mõõta tõhusaks osutunud sekkumise mõju tegelikele otsustele. Nii nagu BASIC mudel (vt ptk 2.2.2) eetilisel, tõenduspõhisel ja käitumuslikult poliitikat kujundada soovitab.

Teine võimalus on inimese enda käitumiskavatsuse asemel uurida, kuidas tema meelest hüpoteetilises olukorras õigem oleks käituda. Selleks saame kasutada **vinjette** ehk lühikirjeldusi hüpoteetilisest olukorrast (Aguinis & Bradley, 2014) ja paluda hinnata, millise valiku soovitaks vastaja teha. Vinjettide koostamisel saab kasutada registriandmete analüüsis loodud profiile, kirjeldada nende toel tüüpolukordi ja testida, millised käitumuslikud tegurid vastaja otsust suunavad. See tähendab, paluda sekkumise rühmas hinnata, kuivõrd tõenäoliselt vastaja selles hüpoteetilises olukorras otsustaks ennetähtaegse või paindliku pensioni kasuks.

Kolmas võimalus on pensionile jäämise valikute muutuse asemel hinnata, kuidas muutus sekkumise ajal SKA, töötukassa või teiste pakutavate **teenuste kasutamine**. Näiteks saab hinnata, kas ja kuivõrd muutus nõustamisele minejate arv ning milline sekkumine selleni viis. Sekkumine võib kasutada näiteks eelbroneeritud nõustamise aega ja selle otsepostina saatmist, personaalset kutset nõustamisele, sotsiaalmeedias või tööandja kaudu teenuste tutvustamist.

Neljas võimalus on hinnata, kui palju **kasutatakse asjakohast infot**, näiteks SKA, Pensionikeskuse, sotsiaalministeeriumi või minuraha.ee veebilehel. Sarnaselt nõustamisele minemisele nügimisele saame kavandada sekkumise, mis püüaks inimesi enam infot otsima ja lugema viia ning hinnata kasutajate hulka ja aktiivsust.

Viies võimalus on **arendada ja testida olemasolevaid tööriistu**, näiteks *pensioniplaan.ee* kalkulaatorit, *eesti.ee* pensionikalkulaatorit, Pensionikeskuse, SKA või teiste asjakohaste veebilehtede ja abivahendite disaini, info esitamise viisi, raamistamist, järjekorda, struktuuri ja muud taolist ning eksperimentides testida, milline lahendus suurendab kasutamiskiivsust, viib tegelike otsusteni, suurendab kasutajate enesekindlust ja / või tõstab teadlikkust. Antud uuringus läbiviidud eksperimendi tulemused näitasid, et ainuüksi kalkulaatori viite nägemine andis vastajatele kindlust, et saavad aruka pensionivaliku teha. Edasistes eksperimentides tasuks seda põhjalikumalt edasi uurida ja analüüsida, kas kindlusel on objektiivsed põhjused või on siin oht liigseks enesekindluseks (*over-confidence*). Seda saaks mõõta näiteks esitades valiku tegemise järel kontrollküsimusi, mis hindaksid vastaja tegelikke teadmisi ja valiku tingimuste mõistmist. Ideaalsel juhul võiks jälgida kasutaja täpset liikumist kalkulaatoris või veebilehel (selleks sobivad meetodid on pilgujälgimine, veebilehe detailne kasutajastatistika, netnograafia, vaatlus) ning analüüsida selle mõju tegelikele pensioniootsustele tema pensionikonto ning SKA andmeid kasutades ning hinnata ka nende seost kindlusega tehtud valiku sobilikkuses. Veelgi parem oleks seda teha longituudseltselt ehk küsida hinnangut tehtud otsusele ka mõni aasta otsuse tegemise järel.

Kuues võimalus on kavandada **finantshariduse** programme kitsamalt vanaduspensionieale lähenevale vanuserühmale ning lähtudes nii intervjuudes räägitust (ptk 3.2.6.), sihtrühma rahatarkuse kvantitatiivse analüüsi tulemustest (ptk 5.2.), kui ka registriandmete analüüsist välja joonistunud

profiilidest (ptk 4.2.4.). Eesti elanike rahatarkuse edendamise strateegias aastateks 2021–2030¹² vanemaealisi eraldi sihtrühmana ei nähta, kuigi strateegia esimene eesmärk on “Rahatarkus on kõigile kättesaadav”. Küll aga on selle tegevuskavas aastateks 2021–2022¹³ välja toodud ühe suunana “Sotsiaalkindlustusameti pensioninõustamise teenuse pakkumine ja selle arendamine”. Rahatarkuse kui elukestva õppe võtmepädevuse arendamise vajalikkusele elukaare kõigis etappides on tähelepanu juhtinud nii poliitikakujundajad (2022. aasta alguses avalikustasid Euroopa Komisjon ja OECD Euroopa Liidu täiskasvanute finantspädevuse raamistiku¹⁴) kui teadurid (Aarna, Riitsalu ja Venesaar, 2021). Seega tasuks riikliku strateegia järgmiste perioodide tegevuskavas 55–64-aastaseid elanikke prioritseerida ja neile sihitult finantsharidust pakkuda. Lisaks pensionivalikute detailsele selgitamisele ja motiveerimisele neil teemadel mõtisklema, tasuks neis sekkumistes puudutada ka finantspettuste äratundmise ja vältimise õpetust ning hiljutise pensionireformi ja sellele järgnenud investeerimisbuumi valguses võiks ka investeerimise põhitõdesid meelde tuletada.

Heaks näiteks on Hollandis iga-aastaselt 55+ vanuserühmale toimuv teavituskampaania [Pension3days](#), kus kolme päeva jooksul kutsutakse oma pensionivalikuile mõtlema, räägitakse seonduvast laialdaselt meedias, pakutakse pensionilõunat ehk infotundi töökohal, kutsutakse kalkulaatoreid ja muid abivahendid kasutama, reklaamitakse lühikesi asjakohaseid rahatarkuse veebiseminare, antakse võimalus hõlpsalt pensioniküsimustes nõu küsida, ja palju muud. Samuti on 55+ vanuserühmale pensioniinfo ja -nõustamise pakkumisest õppetunde leida Suurbritanniast (vt ptk 2.3.4.). Äsja avaldati uuringu tulemused (Eno-Amooquaye et al., 2021), kus esmalt tuvastati registriandmete analüüsis, millistele isikutele oleks pensioninõustamisele minemisest kasu ja seejärel testiti erinevalt raamistatud sõnumeid üle 87 000 sellise osaleja hulgas. Iga osaleja sai posti või e-postiga randomiseeritult ühe kolmest sõnumist:

“We are looking out for you”

“This is meant for you”

“Act now, not later”

Tulemused näitasid pisut kasvanud pensioninõustamisele minemist ja info telefoniteel küsimist. Sõnumite mõju vahel statistiliselt olulist erinevust polnud. Seal joonistus välja kaks profiili, kes nõustamist soovis – ühed olid need, kel olid rahaasjad heas seisus, aga soovisid kinnitust, et on pensioniasjus arukad valikud teinud. Teised aga olid need, kelle rahaline olukord oli ebastabiilne ja tõesti vajasis tuge pensioniplaanide tegemisel. Paljudele mõjus see sekkumine julgustuse ja meeldetuletusena, et pensioniküsimustele tasuks mõelda ja ses osas on tasuta nõu võimalik saada. Eesti jaoks võiks siit peamine õppetund olla registriandmete abil kitsamate segmentide identifitseerimine ja üksnes neile kitsalt sihitud, käitumuslikult disainitud ja eelnevalt piloteeritud sekkumiste kavandamine. Selle olulisust näitasid ilmekalt antud uuringu registriandmete analüüsi

¹² www.rahandusministeerium.ee/sites/default/files/eesti_elanike_rahatarkuse_edendamise_strateegia_aastateks_2021_2030_0.pdf.

¹³ https://www.rahandusministeerium.ee/sites/default/files/tegevusplan_2021-2022_0.pdf.

¹⁴ https://ec.europa.eu/info/publications/220111-financial-competence-framework_en.

tulemused. Samuti rõhutab üks nügimise rajajaid Cass R. Sunstein hiljuti avaldatud artiklis sellise, hoolikalt sihitult nügimise olulisust poliitikakujundamisel (Sunstein, 2021).

Kokkuvõtvalt on sekkumiste võimalikud elemendid (F)EAST raamistiku lõikes (analüüsitud kirjanduse ja 28.09.21 töötoa tulemuste põhjal) loetletud järgnevas tabelis (tabel 13).

TABEL 13. Teadlike pensionivalikute suunas nügivate sekkumiste elemendid (F)EAST mudeli lõikes

Lõbus	Lihtne	Ahvatlev	Sotsiaalne	Ajakohane
<ul style="list-style-type: none"> • Loterii • Teavitus "töötad ühe aasta veel, saad järgmisel aastal teha veel ägedamaid kingitusi" • Sotsiaalne norm "kuldne seiklus" – rõhutada, et toimekas ja tragi vanemaealine on äge 	<ul style="list-style-type: none"> • Lühike kontrollnimekiri • Kalkulaatori viide • Võimetekohased tööampsud • Visualiseeritud isikustatud info • Julgustus töötamisega jätkama, sest korra lõpetades on keeruline tööle tagasi saada • Eelbroneeritud nõustamisaeg • Lühikesed taskuhäälingud, veebiseminarid 	<ul style="list-style-type: none"> • Isiklik kutse nõustamisele • Isikustatud kontrollnimekiri • Konsultandid räägivad ja kodulehed kirjutavad esmalt • paindlikust, mitte ennetähtaegsest pensionist • Pensionilõuna (infotund) töökohal 	<ul style="list-style-type: none"> • Võrdlus teistega • Tunnustus teistega võrdluses • Mõjuisikute näited • Julgustada lapselapsi nõustajaks ja infoallikaks olema • Tuua eraldi välja vanemaealistele sobivad tööpakkumised "töomesilased elusügisest" • Rõhuda kaasatuse ja eneseteostuse tajumisele töötamisega jätkamisel 	<ul style="list-style-type: none"> • Otsepost kindlasse vanusesse jõudmisel • Kiire tagasiside • Info perearsti-keskusest • Isikustatud info tuludeklaratsiooni esitamisel • Kord aastas postiga pensioniinfo väljavõte • Asjakohane info tööandjatelt • Sõnum, millest valiku tegemata jätmisel ilma jääd

Pensioniplaan.ee kalkulaator: väliseksperti kommentaarid ja soovitused

Kuna üle 80 protsendi eksperimendis pensionikalkulaatori avanud osalejatest lahkusid sellelt lehelt koheselt, palusime **välisekspert David Comerfordil** Stirlingi ülikoolist vaadata oma teadustöö toel **pensioniplaan.ee ingliskeelset kalkulaatorit** ja soovitada, kuidas selle kasutamist suurendada.

PÄIS:
"Desing Your
Own Pension"

- Päis on kasinalt seotud kalkulaatori sisuga.
- Eestikeelne päis "Millal saad Sina pensionile ning kui suur see on?" on sisuga paremas vastavuses.
- Tasuks testida, kas teisiti sõnastatud päis suurendaks kalkulaatori kasutusaktiivsust.

EKSPERDI **SOOVITUSED PÄISE SÕNASTUSEKS** TULEVASTES EKSPERIMENTIDES TESTIMISEKS:

Kui suurt pensioni võib minusugune inimene pensionile jäädes oodata?

Kas ma saan pensionist mugavalt ära elada?

Kas mul on oht pensionieas vaesuses elada?

KALKULAATOR:
sisu ja vorm

- Kasutajasõbralik ja visuaalselt selge.
- Liigureid kasutada ja üksnes kolmele küsimusele vastata on lihtne.
- Küsimused on piisavalt lihtsad, et osata ilma kuskilt andmeid otsimata vastata. Brutopalk sisestatakse tõenäoliselt ümardatud arvuna.

EKSPERDI **SOOVITUS: JÄTTA SÜNNIKUU KÜSIMATA.** See lisab vähem kui 10% täpsust kalkulaatori tulemustele, selle küsimuse ära jätmine vähendaks aga vastamisele kuluvat aega 50% võrra. Seda muutust **tasuks testida.**

- Tulemused on hästi esitatud.

KALKULAATOR:
tulemused

EKSPERDI **SOOVITUS: KAALUDA, KAS KUVADA NII PENSIONILE JÄÄMISE AEGA KUI VANUST.** Sisuliselt on tegu sama informatsiooniga.

EKSPERDI **HÜPOTEES:** pensionile jäämise kuud ja aastat tajutakse ajas kaugema ja abstraktsemana kui pensionile jäämise iga.

SOOVITUS: tulevastes eksperimentides **VÖRRELDA NENDE KAHE INFO ESITAMISE VIISI MÕJU.**

KALKULAATOR:
esitatav info

EKSPERDI **SOOVITUS: PÕHJALIKUMALT UURIDA, kas kasutajad oskavad adekvaatselt hinnata, on tulemuseks saadud summa hea või halb. Millega nad seda võrdlevad?**

Kas võtavad arvesse ka inflatsiooni mõju ostujõule või hindavad seda nominaalväärtuses? Kui jätavad inflatsiooniga arvestamata, tekitab see ekslikku optimismi tuleviku rahalise kindlustatuse osas. Parem oleks aidata vastajal hinnata, kas tulemuseks saadud summa on hea või halb uudis, kas sellest piisab pensionieas toimetulemiseks. Samuti **SOOVITAS EKSPERT TESTIDA, kas summa kuvamine osakaaluna palgast vähendab või suurendab seda probleemi.**

MÕELDA, kas on võimalik kasutada võrdlemiseks summat, mis oleks mugava pensionipõlve märgiks.

Kui õnnestub, võiks seda kasutada **VISUALISEERIMAKS** kalkulaatori tulemust sarnaselt **energiamärgiste stiilile.** Ekspert on oma hiljutises teadusartiklis leidnud, et sellised märgised on tõhusad vahendid teadlikkuse ja motivatsiooni tõstmisel (Comerford et al., 2021).

TÄIENDAVALD SOOVITUSED

Alternatiivne soovitus on kasutada **võrdlust teistega:**

Sinu tulevane pension paigutaks Su 30% kõrgema sissetulekuga pensionäride hulka Eestis.

Tulevaste sekkumiste kavandamisel peab poliitikakujundaja lähtuma nügimise eetilistest printsiipidest. Järgnevalt analüüsime pakutud sekkumiste ideid FORGOOD raamistikus (vt ptk 2.2.1.). Selle elemendid on: **õiglus, avatus, austus, eesmärgid, arvamused, võimalused ja delegerimine** (*Fairness, Openness, Respect, Goals, Opinions, Options, Delegation*).

Õiglus – kas sel käitumuslikul poliitikal võib olla soovimatuid ümberjaotamise tagajärgi, võib see ebavõrdsust juurde tekitada?

Siin peaks arvestama erinevate segmentide vajaduste ja võimalustega. Esiteks, registriandmete analüüsist joonistusid välja profiilid, kellele töötamist jätkama nügivad sekkumised ei ole kasulikud (vt ptk 4.2.4). Nende olukorda parandaksid muudatused tööjõuturu ja tervisepoliitikas, mitte nügimine. Oleks ebaõiglane nügida tööturul jätkama inimest, kellele sobiv töökoht puudub või tervis ei võimalda töötada. Seega tuleks sekkumiste kavandamisel esmalt analüüsida olemasolevaid andmeid ja kavandada sekkumine üksnes neile, kel sellest tõepoolest kasu saab olla. Heaks eeskujuks on eelpool kirjeldatud hiljutine Suurbritannia eksperiment. Teiseks, osa elanikest on agaramad iseseisvalt infot otsima ja küsima, neil on niigi parem eeldus teadliku valiku tegemiseks, nende sekkumiste kavandamine võib olla asjatu ressursikulu. Siiski, Suurbritannia äsjase uuringu tulemused näitasid, et inimesed soovivad saada kinnitust, et nad on teinud arukad valikud. Kolmandaks, ennetähtaegne pension ei ole kõigi jaoks rahaliselt kahjulikum variant kui paindlik pension. Kui sekkumise eesmärk on suunata kõiki enne vanaduspensioniiga pensioni saama hakata soovijaid paindliku pensioni suunas, võib see ebavõrdsust juurde tekitada. Seepärast peaks kasutama sihtrühma määratlemisel konkreetsete isikute pensionikonto andmeid või nügima teadliku ja informeeritud valiku, mitte konkreetse pensioniviisi suunas. Samuti kauem tööturul püsima nügimine võib olla ebaõiglane nende suhtes, kel tervis või oskused seda ei võimalda, ning nende suhtes, kelle jaoks puuduvad sobivad töökohad. Ka Sunstein (Sunstein, 2021) hoiatab tahtmatu ebavõrdsuse suurendamise eest ja soovib kindlustada üksnes nende nügimise, kes sellest tõesti enam kasu saavad (Sunstein, 2021).

Avatus – on see poliitika avatud või varjatud ja manipuleeriv?

Eksperimentide korraldamisel on eeltingimuseks osalejalt teadliku nõusoleku saamine. Paraku ei ole see nii poliitika rakendamisega, kurvaks näiteks on siin hiljutine pensionireform. Tulevased sekkumised võiksid lähtuda BASIC raamistikust (vt ptk 2.2.2.) ja selle eetilistest printsiipidest. Kui poliitikakujundaja eesmärk on suunata inimesi ühe või teise pensionivaliku suunas, tuleks see ka avalikult ja kõigile arusaadavalt välja öelda ning aidata inimestel mõista, mida see valik nende jaoks tähendab.

Austus – kas see austab inimeste autonoomiat, väärikust, valikuvabadust ja privaatsust?

Sellele küsimusele annab vastuse eelmise kahe analüüs. Lisaks peaks siin silmas pidama, et inimesed ei tegele üksnes rahalise seisu optimeerimisega. Rahalise heaolu uurimused (Brüggen et al., 2017; Salignac et al., 2020) ja intervjuude tulemused (vt ptk 3.2.7.) näitavad, et oluline on tajutud võime soovitud elustiili hoida või saavutada, mitte jõukus. Rahalise heaolu hinnangus mängib rolli märksa laiem tegurite ring kui üksnes sissetulekute suurus. Rahaliselt pisut vähem tulus pensionivalik võib olla arukas valik kui elustiil põhineb postmaterialistlikel väärtustel (eeldusel küll, et toimetulek on siiski tagatud), eelistatakse vabadust enam lähedastega koos olla või aega hobidega veeta. Seega kõigi ennetähtaegsest pensionivalikust ja töötamise lõpetamisest eemale suunamine ei austaks kõigi väärtushinnanguid ja valikuvabadust. Küll aga vastab sellele printsiibile teadlikumate valikute suunas

nügimine. Kitsamalt rahatarkuse sekkumiste kontekstis tuleks arvestada sihtrühma teadmiste, oskuste ja kogemustega. Finantskirjaoskuse uuringu andmete analüüs näitas, et nende rahatarkuse tase pole sugugi kehvem kui keskmisel Eesti elanikul, seega tuleks ehitada olemasolevatele teadmistele ABC selgitamise asemel ning austada nende hoiakuid ning väärtushinnanguid. Tihtilugu kasutatakse meedias pensioniteemade illustreerimisel pilte kehva tervisega vanainimestest, mis eelhäälestab ehk praimib pensionipõlve suhtes negatiivset kuvandit ja mõjub pensioniealiste väarikust mitte austavalt. Seda tasuks teadlikult vältida.

Eesmärgid – on sel poliitikal head ja seaduslikud eesmärgid?

Nügimise kuldreegel ütleb, et sekkumine peab suurima tõenäosusega olema inimestele kasulik ja vähima tõenäosusega kahjulik. Poliitikal ei pruugi aga alati iga elaniku jaoks parimat lahendust tuua. Seepärast tuleks sekkumise kavandamisel esmalt kriitiliselt analüüsida, kas see on suurima tõenäosusega kõigile sihtrühma liikmetele kasulik või vähemalt kindlasti mitte kahjulik. Pensionivalikute kontekstis tuleb siin lisaks rahalisele poolele mõelda ka tervisliku seisu ja tööturu olukorra peale. Seega peaks ühe vitsaga löömise asemel ka selle printsiibi valguses esmalt analüüsima, mis on just nende inimeste jaoks parim lahendus laiemas tähenduses.

Arvamused – kas inimesed kiidavad heaks käitumusliku poliitika vahendid ja tulemid?

Poliitikakujundaja peaks enne tõhusaks osutunud sekkumise kogu populatsioonile rakendamist veenduma, et sihtrühm on positiivselt meelestatud kavandatava muutuse suhtes. Selleks saab kasutada muuhulgas arvamusküsitlusi, mis uurivad hinnangut nii käitumuslikule sekkumisele, selle eesmärkidele kui tagajärgedele. Antud uuringu kontekstis, kuidas vanaduspensionieale lähenevad inimesed suhtuvad kauem tööturul jätkamise. Registriandmete analüüs näitas, et suur osa ennetähtaegsele pensionile jäänutest tegi seda esimesel võimalusel. Intervjuudest tuli välja, et Eestis eksisteerivad teatud eelarvamused pensionäride edasi töötamise suhtes. Sekkumised saavad neid eelarvamusi vähendada ja arvamusi ning sotsiaalseid norme kujundada.

Võimalused – kas on olemas paremaid poliitikalid ja on need õigustatud?

Nügimine ei ole ainus ega alati parim lahendus käitumise suunamiseks. Võib olla oleks mõne pensionivaliku keelamine või vastupidi kohustuslikuks muutmine teatud tingimustel tõhusam lahendus. Võib olla tasuks hoopis piitsa ja präänikut kasutada – anda nt maksusoodustusi soovitud käitumise eest ja maksustada mitte nii soovitud käitumist. Antud uuringu kontekstis on oluline rakendada saadud teadmisi eelkõige tööjõuturu- ja tervisepoliitikas. Kui inimestel tervis ei võimalda edasi töötada, ei tohi teda ses suunas nügida. Kindlasti peaks poliitikakujundaja keskenduma paindlike, vanemaerialistele sobivate töökohtade loomisele.

Delegeerimine – on poliitikakujundajal õigus ja võime oma võimu kasutada selliseks nügimiseks?

Siinkohal tuleks hoolikalt mõelda, kellel on mandaat kavandatavat sekkumist rakendada ja kas selle puhul võib tekkida huvide konflikt. Finantshariduse kontekstis on huvide konflikti näiteks keskpangad – nende põhitegevus peaks tagama majandusarengu ja seeläbi soovutama enam tarbida, finantshariduse tegevused kutsuvad aga arukamaid tarbimisotsuseid tegema ja raha kõrvale panema. Antud uuringu tulemused näitasid, et osade profiilide jaoks oleks töötukassa parimaks nõustajaks. Kas aga töötukassal on õigus, võimekus ja pädevus pensioniküsimustes nõu anda? Täiendav õiguslik analüüs võiks näidata, kui kaugemale nad oma soovitustes minna saavad. Samuti tasuks uurida, kas inimesed näevad neid karjääri- ja pensioninõustajatena.

KOKKUVÕTE

Enne vanaduspensioniiikka jõudmist on Eesti elanikel võimalik otsustada, kas nad jäävad ennetähtaegsele pensionile, valivad paindliku vanaduspension või jätkavad senisel moel töötamist vähemalt kuni vanaduspensionieani. Antud uuringu peamine eesmärk on uurida, mis selle otsuse tegemist mõjutab. Selleks lähtume OECD väljatöötatud teoreetilisest raamistikust BASIC (vt ptk 2.2.2). Esmalt uurisime tausta ja analüüsisime teaduskirjandust ning teiste riikide sarnaste sekkumiste kogemusi. Seejärel viisime läbi 29 poolstruktureeritud intervjuud mõistmaks valikuid mõjutavat motivatsiooni, võimalusi ja võimekust. Samuti analüüsisime sihtrühma finantskirjaoskuse taset, kasutades selleks 2019. aastal rahandusministeeriumi tellimusel ja OECD metoodika alusel kogutud andmeid. Registriandmete abil analüüsisime, milline on ennetähtaegse ja paindliku pensioni valinute tervislik seisund, töötamise staatus, seos töötukassa ja SKA teenuste kasutamisega ning töövõime. Kõige eelneva toel töötasime välja sekkumiste ideed ja testisime neist esimesi randomiseeritud kontrollitud katses.

Kirjanduse ülevaadet koostades leidsime, et ennetähtaegset pensionile jäämist on üllatavalt vähe uuritud ja käitumuslikku vaadet kasutavaid sekkumisi konkreetselt uuritava käitumise suunamiseks sama hästi kui ei leidu, vähemalt mitte ingliskeelses kirjanduses. Küll aga saame õppida laiemalt pensionivalikuid nügitud sekkumistest. Liati on Suurbritannias suurema pensionivabaduse saanud inimesed meie valimiga sarnases eas. Seega saame nende sekkumisi kasutada uuringu järgmises etapis sekkumiste disainimisel. Näiteks võime testida kontrollnimekirja esitamise või käitumuslikult raamistatud info mõju teadlike pensionivalikute tegemisele.

Varasemaid pensioniuuringuid analüüsid leidsime, et peamised pensionile mineku aega ja viisi mõjutavad tegurid töö-ökonoomika vaatenurgast on: 1) tööjõu pakkumisest ehk inimesest lähtuvad tegurid, 2) tööjõu nõudlusest ehk tööandjatest lähtuvad tegurid ning 3) sotsiaalse kaitse süsteemist lähtuvad tegurid. Eesti kohta on läbi viidud palju empiirilisi uuringuid pensioniea lähedases eas inimeste töötamise kohta kasutades nii küsitlusuuringute andmeid kui ka registriandmed. Pensioniregistri andmete analüüs on näidanud, et pensionile siirdumist ja töötamise jätkamist on mõjutanud otseselt pensioniea tõus, enam madalama haridusega pensionäridel. Küsitlusuuringud näitavad, et peamine töölt lahkumise põhjus lisaks pensioniea saabumisele on inimeste kehv tervislik seisund, koondamine või töökohast tingitud põhjused.

Intervjuudest selgus, et enamik vastajatest on rahul erinevate pensionivalikute kohta käiva info kättesaadavusega ning umbes pooled intervjuueeritavatest on kursis paindliku vanaduspension kasutamise võimalusega. Peamiste pensionivalikut mõjutavate teguritena töid vastajad välja oma tervisliku seisundi ning rahalise toimetuleku, ent mõned intervjuueeritavad mainisid ka seda, et nad ei soovi enam töötada, vaid pigem veeta rohkem aega oma lähedastega. Intervjuudest ilmses, et umbes pooled vastajatest soovivad edasi töötada ka pärast pensionile jäämist, ent üldiselt peetakse pensionieas töö leidmist pigem keeruliseks – vanemad inimesed on tööturul kehvas olukorras võrreldes noorematega. Intervjuude käigus uuriti ka pensionieaks kogutud säästude ning tehtud investeeringute kohta, mille tulemusel selgus, et kui mitmed intervjuueeritavad olid teadlikult raha säästudena kõrvale pannud, siis investeerimiseks olid kokku puutunud vahesed.

Oma rahalist heaolu hindas enamik intervjuueeritavatest keskpäraseks või keskmisest paremaks. Suur osa vastajatest väitsid, et ei pea poes käies igapäevaselt hindu vaatama ega eraldi pere-eelarvet koostama. Mõnede intervjuueeritavate puhul, kes hindasid oma rahalist heaolu halvaks, on see seotud asjaoluga, et nad on töövõimetud ning neil ei ole hetkel võimalik endale sissetulekut teenida. Intervjuude käigus uuriti vastajatelt ka nende rahaasjadega seotud otsuste kohta ning ilmnas, et enamik intervjuueeritavaid usuvad, et nad oskavad oma rahaasju korraldada sama hästi kui teised samaealised Eesti elanikud. Enamik vastajaid ei osanud välja tuua rahaasjadega seotud otsuseid, mida nad kahetseksid, küll aga mainiti rahaasjadega seotud valikuid, mille üle ollakse uhked, nt raha säästmine, kinnisvarasse investeerimine ning laenude õigeaegne tagasimaksmine.

Sihtrühma finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse taset analüüsid ilmnas, et nad on Eesti keskmisel ja mõnes küsimuses isegi pisut kõrgemal tasemel. Ühest küljest tähendab see, et teadlike valikute tegemist ei tohiks takistada ebapiisav finantskirjaoskus. Teisest küljest aga ei tasu unustada, et finantskirjaoskuse tase on madal kogu maailmas, sh Eestis. Samuti näitasid intervjuud, et eelarve planeerimise ja investeerimisega tegelevad vähesed vastajad. Seega tasuks ka sellele sihtrühmale kitsamalt keskenduvaid käitumuslikult disainitud finantshariduse programme kavandada, näiteks töökohal toimuvate koolitustena, kus esimese sammuna eelarve koostatakse.

Registriandmete analüüs näitas, et ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate eelnev tööturuseisund on halvem ja tervis kehvem kui paindliku vanaduspensioni kasutajatel. Ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate seas on seega vähem inimesi, kes võiksid saada kasu sellest, et pensioni küll vähendatakse rohkem (paindliku vanaduspensioni vähendamise koefitsiendid on kahjulikumad kui ennetähtaegsel vanaduspensionil) kuid säilib võimalus samal ajal töötada.

Ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajatest suur enamus kasutab seda kaks-kolm aastat enne vanaduspensioniiga; vahetult enne ennetähtaegse vanaduspensioni kasutamist on töötamas veel vaid veerand inimestest. Seega enamuse jaoks on tegemist teadliku ja planeeritud tööturult lahkumisega. Neid inimesi peab seega nügima juba kolm-neli aastat enne vanaduspensioniiga. Samas, et ligi kolmandik ennetähtaegse vanaduspensioni ja paindliku vanaduspensioni kasutajaid on olnud pensionile jäämisele eelneval aastal olnud korra seotud töötukassaga (kas olnud registreeritud töötu või harvem tööotsija), siis on oluline roll töötukassa nõustajatel selgitamiseks lisaks tööturuvõimalustele ka reegleid ennetähtaegse ja paindliku vanaduspensioni saamise kohta ning toetamiseks töötamise jätkamist inimesele sobiva koormusega ning viisil. Registriandmete analüüs pakub ennetähtaegse vanaduspensioni kasutajate viimaste aastate andmete põhjal välja viis inimeste klastrit, mis erinevad tööturuseisundi, kasutatud töötukassa teenuste ja tervisliku seisundi poolest ning kellele peab seega erinevalt lähenema. Osadele saab läheneda töötukassa kaudu, osadele SKA kaudu ja osadele üldise avaliku inforuumi kaudu.

Eksperimendi tulemused kinnitasid, et kontrollnimekirja andmisest ja sellesse kalkulaatori viite lisamisest on kasu. Seeläbi saavad inimesed parema pildi tegurite ringist, millele mõtlema peaksid enne otsuse tegemist ning tunnevad end kindlamalt otsuse tegemisel tänu teadmisele vajalike abivahendite olemasolust. Testitud sekkumised suurendasid tööturul jätkamise eelistust.

Kokkuvõtvalt näeme, et tõenduspõhise nügimisega võib õnnestuda suunata inimesi kauem tööturul püsima ja kontrollnimekirja ning kalkulaatoriga kokkupuutumine tõstavad nende kindlust tehtud valiku sobilikkuses. Siinkohal tasub aga lähtuda registriandmete analüüsis väljatoodud profiilidest ning disainida sekkumised vastavalt. See segment inimesi, kellel on vähe kokkupuuteid töötukassa,

haigekassa ja sotsiaalkindlustusametiga, on eeldatavasti tabatavad üksnes sotsiaalmeedia ja otsepostituste teel. Veel töötavaid inimesi saab nügida aegsasti ühendust võtma töötukassa või SKA konsulantidega mõtlemaks rahulikult läbi, millal töötamist vähendada või lõpetada. Samuti on võimalik neid teavitada tööandjate kaudu. Kehvema tervisega inimestele on aga olulisem luua piisavalt paindlikke töökohti, mis võimaldaksid töötada osalise koormusega, võib olla sootuks tööampsude vormis ja arvestades vanemaealiste tervislikke probleeme. Tööturult sobiva töökoha puudumise või töövõimetuse tõttu eemal olijaile pole tõenäoliselt otstarbekas nügimist kavandada. Seega, uurimisprobleemi lahendamiseks on lisaks nügimisele vaja arendada ka tööturu- ja tervise poliitikat.

Nudging the choices to retire before retirement age

SUMMARY

Estonian pension system has become more flexible and includes new choices for the individuals approaching retirement age. This study focused on decisions regarding early retirement. Currently individuals in eligible age can choose between early retirement or flexible old-age pension, or continue working full time at least until reaching the retirement age. To investigate the factors affecting these choices, we analysed latest literature, conducted qualitative semi-structured interviews, analysed secondary data from registries and financial literacy survey, and conducted a randomized controlled trial. Our study design was based on the FORGOOD ethical principles framework for behavioural policy, behaviour change toolkit BASIC, COM-B framework and the (F)EAST model for behavioural interventions (Lades & Delaney, 2020; OECD, 2019b; Service et al., 2014; Sunstein, 2020b; Vlaev et al., 2015).

The key findings from the study stages:

I Literature review

Analysis of financial literacy, pension and behavioural economics research focused on ways to nudge individuals towards making considered choices. We found that the topic of choosing between early retirement options has gained relatively little attention in research, there is substantially more literature on nudging individuals to save for retirement.

We summarized relevant recent findings on four topics: choosing when to retire, whether to continue working, how to nudge towards considered choices and the framing of relevant information. A few examples of behavioural interventions that have been found to affect retirement choices:

- Before making a retirement decision, it is worth asking first to think about the future needs and only then to calculate what such a lifestyle pays and what needs to be done today for reaching it (Fertig et al., 2015; Hershfield, 2011)
- Instead of long and comprehensive pension information, a short (1-2 pages) overview is more effective (e.g., Pension Pass tested in the UK, Glazebrook et al., 2017), as well as it should be as personalized as possible (Money Advice Service et al., 2018)
- As part of pension counselling, a short checklist of questions to consider before deciding has been found useful (Ignition House, 2017; Vlaev et al., 2015)

II Qualitative analysis of semi-structured interviews

The interview guide was developed based on the COM-B model (Capability, Opportunity, Motivation, Behaviour), and in addition it included questions on financial well-being, financial literacy and subjective financial knowledge. 29 individuals in age 56-65 were interviewed face-to-face or over MS

Teams, most of them had contacted Social Insurance Agency and given a consent to participate in the study. The remaining sample included individuals who had not been in touch with Social Insurance Agency and had not yet retired. The key findings from the interviews:

- C- capability: roughly half knew about the flexible retirement option, roughly half rate their health to be good enough for continuing working, many support financially their children, some also their parents (e.g., care home costs).
- O-opportunity: majority believe there is sufficient information on pension issues available, but one has to know where to search; they rate to have good access to health, social and financial services, but many express low trust in the pension system and government.
- M-motivation: Many would like to continue working but in flexible jobs that would either suit their weakening health condition or their interests. Those in worse health do not wish (nor can) continue working. Many say it is hard to find a new (either flexible, part time or full-time job) in old age that has decent income level. Many also lack confidence. They mostly discuss with friends and family, if and how to retire, but emphasise that the decision is entirely theirs.
- B-behaviour: roughly half say they have actively sought for information and asked for advice from the Social Insurance Agency, Ministry of Social Affairs, websites, or media. Half have not saved for retirement, those who have saved say it is just the money left over, not a considered behaviour. Very few have ever invested.
- Most say they can make ends meet, but some are struggling financially. No one was able to predict, how their financial well-being might change once they retire. Hence, they did not know, will they change their lifestyle. When asked to compare their financial well-being to others in their age, most said they are doing as well as the average person in that age, but many refused to answer. When asked to define financial well-being, it is said being independent, able to keep the current living standard, and not having to carefully consider spending every dime.
- Most rate their subjective financial knowledge to be as good as of an average person in their age. The biggest shortcomings in respondents' words are in knowledge and skills about investing (note that due to that awful pension reform there is currently an investment boom in Estonia, plus a huge number of fraud and scams). Many say that due to inflation there is no point to save. Most don't regret (at least don't say they do) any financial decisions.

III Quantitative analysis of secondary data

III.1. Financial literacy survey data (collected in 2019 for the OECD) showed the target group (n=208) is doing as well or even better than the average Estonian. The three scores calculated based on the OECD methodology:

	53–62 age group (55–64 by 2021)	Average in Estonia	OECD average	max
Knowledge	4.9	4.8	4.6	7
Attitudes	3.2	3.1	3.1	5
Behaviour	5.6	5.5	5.3	9
Financial literacy	13.7	13.4	13.0	21

They know what inflation is much better than the average citizen. In answer to the question, how do you plan to finance your life after retiring (with multiple options possible), 89% plan to rely on state pension (I pillar, the one in the focus of our study in its various forms), 55% also mention the second

pillar pension funds. 20% intend to rely on support from spouse and 27% from children or other relatives. 38% plan to continue working and 29% will use their savings.

III.2. Analysis of data from registries of employment, health, unemployment fund, benefits and pensions for individuals who started to get pension in the time period of 1.1.2015 – 31.06.2021.

The main findings:

- Those who chose early retirement had worse health and were less likely to have a job than those choosing flexible retirement. Hence, nudging them towards continued work would not be ethical.
- 70% of those choosing early retirement do it 2-3 years before retirement age, majority as soon as it becomes possible for them (they become eligible for it). It appears to be a considered choice for most of them. Interventions should be designed for them earlier, at least 3-4 years before retirement age.
- Nearly one third of those choosing either early or flexible retirement have been in contact with Unemployment Fund at least once in the year before retiring. About 20% of them have received some sort of a service from there, e.g., career advice. Hence this institution should become involved in providing information about retirement choices, and is a possible channel for future interventions.
- 24% of those choosing early retirement and 14% choosing flexible retirement have a disability, at least 40% loss of ability to work or unable to work in the year before retiring. Hence the ones choosing to retire early are less capable to continue working. Again, nudging them is useless. Instead, policies related to flexible employment and health should address these issues.
- Five clusters were developed (using k-means) first among the ones choosing early retirement:

Cluster	Proportion	Label	To nudge or not to nudge
1	9%	Not in employment and not able to work for health reasons	A diminishing cluster, very weak link with job market, no point in nudging .
2	17%	Unemployed	Unemployed, but linked to Unemployment Fund, good health, great potential for nudging through that institution, towards working longer, getting employed, working part time and/or choosing flexible retirement.
3	41%	People with less information	Very little data on them in any of the registries. Officially work very little, do not use the services of Unemployment Fund, no health data, lost for the public sector. Could be nudged through social media.
4	8%	Unable to work but clients of the Unemployment Fund	Very poor health but good contact with the Unemployment Fund. Not a good potential for nudging, instead could be designed and provided jobs that can be done with weak health.
5	25%	Those leaving the job market due to weakening health	Still connected to the job market so can still be nudged towards flexible retirement.

- Clusters 2, 3 and 5 seem would benefit for nudges, but in different channels – 2 via Unemployment Fund, 3 in social media or awareness campaigns, 5 through employers, possibly also Unemployment Fund, and Social Insurance Agency.
- Similar clusters emerged among those who chose flexible retirement except for the third, the lost group – instead there the third cluster is those in good health and employed. This is the largest group in both segments and has the best potential to continue working and choose flexible retirement.

IV Randomized controlled trial for nudging towards considered choices

It would have been unethical to nudge actual decisions without prior piloting the intervention. Therefore, we could not assess the change in actual early retirement decisions. However, we could measure behavioural intention described in the Theory of Planned Behaviour (Ajzen, 1991, 2011). Based on the literature reviewed in the first stage of the study, and the findings of the quantitative analysis, we designed a randomized controlled trial (RCT). Its design was approved by the Research Ethics Committee of the University of Tartu.

In our sample were 2193 Estonian speaking Facebook users in age 50-64 and living in Estonia. Their participation was incentivized by invitation to participate in a lottery where they could win gifts from local producers. Those who had clicked on a link in a sponsored Facebook post were randomized into five groups – four treatment groups and a control group. The questions we sought to answer were:

1. Does being exposed to a checklist influence the preference between the retirement options?
2. Does the order of listing the options have an effect on the preferences?
3. Does the pension calculator button in the checklist attract to calculate one's options?
4. Do those who were exposed to the checklist with pension calculator link make different choices than those who saw it without the calculator button?

We found that all treatments (checklist, ordering of choices, calculator) increased the proportion of those who preferred to continue working until retirement age and reduced the number of those intending to take flexible pension. The order of presenting the choices had an effect on confidence, but not on intentions to choose one or the other option. Being exposed to the checklist increased confidence in one's choice. It can be interpreted as prompting people to think about their health, capability, financial obligations and whether they want to continue working is sufficient to cause an increase in preference for continuing to work at least until retirement age.

Conclusions and implications

The results of the study show that the main factors influencing early retirement choices are health, availability of suitable and flexible jobs, and financial situation. Some also mentioned the attitudes and social norms regarding continuing working in old age. Hence, in addition to informing the public of the available options and nudging them towards considered choices, also changes in health and labour market policy are needed for increasing well-being of the elderly.

The main aim of the current study was to develop suggestions for interventions for nudging early retirement choices and to pilot a few of them. Therefore, we concluded our analysis with a detailed

list of suggestions for future experiments and interventions, and analysed them across FEAST and FORGOOD frameworks. Some examples of our suggestions for future interventions:

- sending personalised checklist by post or e-mail to those soon to be in eligible age;
- testing different versions of the pension calculator, including observation of how much the individuals actually use the calculator and the additional information provided to them;
- asking in addition to the treatments, has the respondent already thought about retiring earlier and if yes, which option does he/she intend to use;
- developing pension advice where everyone can ask for advice; and test if these pension advice contact details added to the checklist make people use the advice, and how that affects their decisions and confidence;
- conducting lotteries between those who search for information, look at their pension data, contact a consultant, etc., to incentivize considered choices;
- promoting the values of continuing working in old age, incl. gig economy style;
- providing workplace financial education programmes to those approaching eligible age.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aarna, O., Riitsalu, L., & Venesaar, U. (2021). Finantspädevuse kui elukestva õppe võtmepädevuse raamistik. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri. Estonian Journal of Education*, 9(2), 155–183. <https://doi.org/10.12697/eha.2021.9.2.07>
- Aguinis, H., & Bradley, K. J. (2014). Best Practice Recommendations for Designing and Implementing Experimental Vignette Methodology Studies. *Organizational Research Methods*, 17(4), 351–371. <https://doi.org/10.1177/1094428114547952>
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I. (2011). The theory of planned behaviour: Reactions and reflections. *Psychology & Health*, 26(9), 1113–1127. <https://doi.org/10.1080/08870446.2011.613995>
- Aksen, M. (2013). *Eesti vanemaaliste tööturukäitumine ja seda mõjutavate tegurite analüüs (SHARE 4.laine andmetel)* [Thesis, Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/31793>
- Alloja, J. (2007). *Pensionile siirdumist mõjutavad tegurid Eesti näitel* [Thesis]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/2539>
- Ariely, D., & Kreisler, J. (2017). *Dollars and Sense. How We Misthink Money and How to Spend Smarter*. HarperCollins Publishers.
- Atkinson, A., & Messy, F.-A. (2012). *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study* (OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15). OECD. http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/measuring-financial-literacy_5k9csfs90fr4-en
- Barrafrem, K., Västfjäll, D., & Tinghög, G. (2020). *Financial Homo Ignorans: Measuring vulnerability to behavioral biases in household finance*. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/q43ca>
- Bastounis, M., Leiser, D., & Roland-Lévy, C. (2004). Psychosocial variables involved in the construction of lay thinking about the economy: Results of a cross-national survey. *Journal of Economic Psychology*, 25(2), 263–278. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00198-8](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00198-8)
- Bateman, H., Eckert, C., Geweke, J., Louviere, J., Satchell, S., & Thorp, S. (2014). Financial competence, risk presentation and retirement portfolio preferences*. *Journal of Pension Economics & Finance*, 13(1), 27–61. <https://doi.org/10.1017/S1474747213000188>
- Benartzi, S., Beshears, J., Milkman, K. L., Sunstein, C. R., Thaler, R. H., Shankar, M., Tucker-Ray, W., Congdon, W. J., & Galing, S. (2017). Should Governments Invest More in Nudging? *Psychological Science*, 1–15. <https://doi.org/10.1177/0956797617702501>
- Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2007). Heuristics and biases in retirement savings behavior. *The Journal of Economic Perspectives*, 81–104.
- Beshears, J., Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Milkman, K. L. (2015). The Effect of Providing Peer Information on Retirement Savings Decisions. *The Journal of Finance*, 70(3), 1161–1201.

- Beshears, J., Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Zeldes, S. P. (2014). What Makes Annuitization More Appealing? *Journal of Public Economics*, 116, 2–16.
- Børing, P. (2021). The Relationship Between Firm Productivity, Wage Level and Employees' Age: A Sectoral Perspective. *De Economist*, 169(3), 367–404. <https://doi.org/10.1007/s10645-021-09390-5>
- Brüggen, E. C., Hogleve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., & Löfgren, M. (2017). Financial well-being: A conceptualization and research agenda. *Journal of Business Research*, 79, 228–237. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.013>
- Brüggen, E. C., Post, T., & Schmitz, K. (2019). Interactivity in online pension planners enhances engagement with retirement planning – but not for everyone. *Journal of Services Marketing*, 33(4), 488–501. <https://doi.org/10.1108/JSM-02-2018-0082>
- Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Metrick, A. (2002). Defined contribution pensions: Plan rules, participant choices, and the path of least resistance. In *Tax Policy and the Economy, Volume 16* (pp. 67–114). MIT Press. <http://www.nber.org/chapters/c10863.pdf>
- Clark, R., Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2017). Employee Financial Literacy and Retirement Plan Behavior: A Case Study. *Economic Inquiry*, 55(1), 248–259. <https://doi.org/10.1111/ecin.12389>
- Cronqvist, H., & Thaler, R. H. (2004). Design Choices in Privatized Social-Security Systems: Learning from the Swedish Experience. *American Economic Review*, 94(2), 424–428. <https://doi.org/10.1257/0002828041301632>
- Cronqvist, H., Thaler, R. H., & Yu, F. (2018). When Nudges Are Forever: Inertia in the Swedish Premium Pension Plan. *AEA Papers and Proceedings*, 108, 153–158. <https://doi.org/10.1257/pandp.20181096>
- Dolan, P., Hallsworth, M., Halpern, D., King, D., Metcalfe, R., & Vlaev, I. (2012). Influencing behaviour: The mindspace way. *Journal of Economic Psychology*, 33(1), 264–277. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.10.009>
- Drexler, A., Fischer, G., & Schoar, A. (2014). Keeping it Simple: Financial Literacy and Rules of Thumb. *American Economic Journal: Applied Economics*, 6(2), 1–31. <https://doi.org/10.1257/app.6.2.1>
- Edovald, T., & Firpo, T. (2016). *Running randomised controlled trials in innovation, entrepreneurship and growth: An introductory guide*. Nesta. https://www.nesta.org.uk/sites/default/files/a_guide_to_rcts_-_igl.pdf
- Efendić, E., Brüggen, E., & Graus, M. (2021, February 1). Increasing pension engagement through personalized communication. *Think Forward Initiative*. <https://www.thinkforwardinitiative.com/stories/increasing-pension-engagement-through-personalized-communication>
- Eno-Amooquaye, J., Hardy, T., O’Keeffe, T., Holt, M., Krishnan-Barman, S., Solomon, P., & Lohmann, J. (2021). *Smarter Signposting* (p. 78). Money and Pensions Service; The Behavioural Insights Team. <https://moneyandpensionsservice.org.uk/wp-content/uploads/2021/12/smarter-signposting-to-pensions-guidance.pdf>

- Espenberg, K., Vahaste, S., Sammul, M., & Haljasmäe, R. (2012). *Vanemaealised tööturul*. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/15838>
- Farrell, L., Fry, T. R. L., & Risse, L. (2016). The significance of financial self-efficacy in explaining women's personal finance behaviour. *Journal of Economic Psychology*, *54*, 85–99. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2015.07.001>
- Fernandes, D., Lynch, J. G., & Netemeyer, R. G. (2014). Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, *60*(8), 1861–1883. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849>
- Fertig, A., Lefkowitz, J., & Fishbane, A. (2015). *Using Behavioral Science to Increase Retirement Savings. A new look at voluntary pension contributions in Mexico*. Ideas42. http://www.ideas42.org/wp-content/uploads/2015/11/I42_571_MexicoPensionsReport_ENG_final_digital.pdf
- Glazebrook, K., Larkin, C., & Costa, E. (2017). *Improving engagement with pension decisions: The results from three randomised controlled trials* (p. 48). The Behavioural Insights Team.
- Greenberg, A. E., & Hershfield, H. E. (2019). Financial decision making. *Consumer Psychology Review*, *2*(1), 17–29. <https://doi.org/10.1002/arcp.1043>
- Greenberg, A. E., Hershfield, H. E., Shu, S. B., & Spiller, S. A. (2018). *What Motivates Social Security Claiming Age Intentions? Testing Behaviorally-Informed Interventions Alongside Individual Differences*. 1–27. <https://www.nber.org/sites/default/files/2020-08/orrc18-06.pdf>
- Hershfield, H. E. (2011). Future self-continuity: How conceptions of the future self transform intertemporal choice. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1235*(Decision Making Over the Life Span), 30–43. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2011.06201.x>
- Hertwig, R., & Engel, C. (2021). *Deliberate Ignorance. Choosing Not to Know*. MIT Press. https://www.esforum.de/forums/ESF29_Deliberate_Ignorance.html
- Ignition House. (2017). *Qualitative consumer research for assessing the non-advised journey* (p. 118) [Retirement Outcomes Review]. Financial Conduct Authority.
- Ignition House. (2021). *New Choices, Big Decisions 5 years on. The Evolution of Consumer Decision Making and Behaviours Unders Pension Freedom and Choice* (p. 38). The People's Pension. <https://thepeoplespension.co.uk/wp-content/uploads/New-choices-big-decisions-5-years-on.pdf>
- IpsosMORI, Elliott, A., & Vlaev, I. (2013). *Money Lives: The financial behaviour of the UK*. Money Advice Service UK. <https://www.ipsos-mori.com/Assets/Docs/Publications/ipsos-mori-sri-ews-money-lives-report-march-2014.pdf>
- Johnson, E., Appelt, K., Knoll, M., & Westfall, J. (2016). *Preference Checklists: Selective and Effective Choice Architecture for Retirement Decisions* (No. 127; Research Dialogue, p. 21). TIAA Institute. https://origin-www.tiaainstitute.org/sites/default/files/presentations/2017-02/rd_selective_effective_choice_architecture_for_retirement_decisions_1.pdf
- Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., & Urban, C. (2020). *Financial Education Affects Financial Knowledge and Downstream Behaviors* (No. w27057; p. w27057). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27057>

- Kaiser, T., & Menkhoff, L. (2017). Does Financial Education Impact Financial Literacy and Financial Behavior, and If So, When? *The World Bank Economic Review*, 31(3), 611–630. <https://doi.org/10.1093/wber/lhx018>
- Kalokerinos, E. K., von Hippel, C., & Henry, J. D. (2015). Job Attitudes Are Differentially Associated With Bridge Employment and Phased Retirement Among Older Australian Employees. *Work, Aging and Retirement*, 1(2), 190–201. <https://doi.org/10.1093/workar/wau014>
- Karilaid-Vidder, G. (2015). *Varajast tööturult lahkumist mõjutavad tegurid* [Thesis, Tallinna Ülikool]. http://share-estonia.ee/wp-content/uploads/2019/10/Gerti_KarilaidVidder_2015_Varajast_toeoturult_lahkumist_mojutavad_tegurid.pdf
- Kempson, E., Finney, A., & Poppe, C. (2017). *Financial Well-Being. A Conceptual Model and Preliminary Analysis* (Project Note No. 3–2017; p. 74). Consumption Reserach Norway - SIFO. <https://www.bristol.ac.uk/media-library/sites/geography/pfrc/pfrc1705-financial-well-being-conceptual-model.pdf>
- Kempson, E., Perotti, V., & Scott, K. (2013). *Measuring financial capability: A new instrument and results from low- and middle-income countries*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16296/798060WP020Mea0Box0379791B00PUBLIC0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Knoll, M. a. Z., Appelt, K. C., Johnson, E. J., & Westfall, J. E. (2015). Time to retire: Why Americans claim benefits early & how to encourage delay. *Behavioral Science & Policy*, 1(1), 53–62.
- Lades, L. K., & Delaney, L. (2020). Nudge FORGOOD. *Behavioural Public Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/bpp.2019.53>
- Lees, K. (2013). *Pensionile siirdumise otsust kujundavad tegurid Eestis* [Thesis, Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/31779>
- Leetmaa, R., Vörk, A., & Kallaste, E. (2004). *Vanemaealine tööjõud tööturul ja tööelus*. Poliitikauuringute keskus PRAXIS. http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Tooja_Sotsiaalpoliitika/Vanemaealine_toojoud/Eakad_Toimetiste_formaadis.pdf
- Leppik, L. (2021, March 3). Kuidas paindub pension? *Demograafiablogi*. https://demograafia30.weebly.com/blog_29.html
- Liebman, J. B., & Luttmmer, E. F. P. (2012). The Perception of Social Security Incentives for Labor Supply and Retirement: The Median Voter Knows More Than You'd Think. *Tax Policy and the Economy*, 26(1), 1–42.
- Luhavee, T. (2014). *Vanemaealiste terviseprobleemid ja tööturukäitumine SHARE-Eesti uuringu näitel* [Thesis, Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/42410>
- Madrian, B. C., & Shea, D. F. (2001). The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Saving Behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, CXVI(4). http://www.ssc.wisc.edu/~scholz/Teaching_742/Madrian_Shea.pdf
- Mazumdar, B., Warren, A. M., & Brown, T. C. (2021). Bridge employment: Understanding the expectations and experiences of bridge employees. *Human Resource Management Journal*, 31(2), 575–591. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12323>

- Michie, S., & West, R. (2013). Behaviour change theory and evidence: A presentation to Government. *Health Psychology Review*, 7(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/17437199.2011.649445>
- Miller, M., Reichelstein, J., Salas, C., & Zia, B. (2015). Can you help someone become financially capable? A meta-analysis of the literature. *The World Bank Research Observer*, 30(2), 220–246.
- Money Advice Service, Behavioural Insights Team, & Ipsos MORI. (2018). *A behavioural approach to managing money: Ideas and results from the Financial Capability Lab* (p. 69). Financial Capability Lab. https://fincap-two.cdn.prismic.io/fincap-two%2Fd5312602-e0b0-4d6e-890b-249d408b608c_financial-capability-lab-report-may18.pdf
- OECD. (2017). *Behavioural Insights and Public Policy* (p. 408). OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/governance/behavioural-insights-and-public-policy_9789264270480-en
- OECD. (2018). *OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion*. OECD/INFE. <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/2018-INFE-FinLit-Measurement-Toolkit.pdf>
- OECD. (2019a). *The BASIC Toolkit* (p. 52). OECD Publishing. <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/BASIC-Toolkit-web.pdf>
- OECD. (2019b). *Tools and Ethics for Applied Behavioural Insights: The BASIC Toolkit* (p. 130) [Text]. OECD Publishing. https://www.oecd-ilibrary.org/governance/tools-and-ethics-for-applied-behavioural-insights-the-basic-toolkit_9ea76a8f-en
- OECD. (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy* (p. 78). OECD Publishing.
- Park, J. J., & Sela, A. (2018). Not My Type: Why Affective Decision Makers Are Reluctant to Make Financial Decisions. *JOURNAL OF CONSUMER RESEARCH*, 22.
- Post, T., & Hanewald, K. (2013). Longevity risk, subjective survival expectations, and individual saving behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 86, 200–220. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.11.012>
- Puur, A., Leppik, L., & Klesment, M. (2015). Changes in pension take-up and retirement in the context of increasing the pension age: The case of Estonia in the 2000s. *Post-Communist Economies*, 27(4), 497–516. <https://doi.org/10.1080/14631377.2015.1084719>
- Rahandusministeerium. (2013). *Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020*. Rahandusministeerium.
- Richburg-Hayes, L., Anzelone, C., Dechausay, N., & Landers, P. (2017). *Nudging Change in Human Services: Final Report of the Behavioral Interventions to Advance Self-Sufficiency (BIAS) Project* (No. 2017–23; OPRE Report, p. 137). Office of Planning, Research and Evaluation. <https://www.acf.hhs.gov/opre/report/nudging-change-human-services-final-report-behavioral-interventions-advance-self>
- Riitsalu, L. (2018a). Goals, commitment and peer effects as tools for improving the behavioural outcomes of financial education. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(3), 188–209. <https://doi.org/10.1177/2047173418812045>

- Riitsalu, L. (2018b). Taking the path of least resistance in managing personal finances for the longer term. *Journal of Management and Change*, 36/37, 55–67.
- Riitsalu, L. (2019a). Soovitused finantskirjaoskuse edendamiseks Eestis. In *Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring* (pp. 129–135). Turu-uuringute AS. file:///C:/Users/Leonore%20Riitsalu/Downloads/eesti_elanike_finantskirjaoskuse_aruanne_loplik_november_2019_.pdf
- Riitsalu, L. (2019b). *Tuleviku-minu rahaline heaolu. Kuidas nügida inimesi suurema rahalise heaolu suunas?* (p. 23). Arenguseire Keskus. https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2019/02/Rahaline-heaolu_raport.pdf
- Riitsalu, L. (2020a). *Eesti õpilaste tulemused PISA 2018 finantskirjaoskuse uuringus* (p. 32). SA Innove. <https://www.innove.ee/wp-content/uploads/2020/05/PISA-2018-FIN-RAPORT.pdf>
- Riitsalu, L. (2020b, September 14). *Financial education in Estonia. Practices and challenges*. LEER-EUFin Conference on Financial Literacy, Leuven.
- Riitsalu, L., & Murakas, R. (2019). Subjective financial knowledge, prudent behaviour and income: The predictors of financial well-being in Estonia. *International Journal of Bank Marketing*, 37(4), 934–950. <https://doi.org/10.1108/IJBM-03-2018-0071>
- Riitsalu, L., & Uusberg, A. (2021). To double, quadruple or keep? Semi-automated service increases micro-investments. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 95. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2021.101774>
- Riitsalu, L., & van Raaij, W. F. (2020). *Self-control, future time perspective and savings—The keys to perceived financial well-being* (p. 34) [Technical report]. Think Forward Initiative. <https://www.thinkforwardinitiative.com/research/self-control-future-time-perspective-and-savings-the-keys-to-perceived-financial-well-being>
- Robinson, J., & Comerford, D. A. (2019). The Effect on Annuities Preference of Prompts to Consider Life Expectancy: Evidence from a UK Quota Sample. *Economica*. <https://doi.org/10.1111/ecca.12326>
- Roosmaa, M. (2020). *Eesti vanemaealiste tööturukäitumist mõjutavad tegurid (SHARE 6. Laine andmetel)* [Thesis, Tartu Ülikool]. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/69537>
- Salignac, F., Hamilton, M., Noone, J., Marjolin, A., & Muir, K. (2020). Conceptualizing Financial Wellbeing: An Ecological Life-Course Approach. *Journal of Happiness Studies*, 21(5), 1581–1602. <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00145-3>
- Samek, A., Kapteyn, A., & Gray, A. (2021). Using vignettes to improve understanding of Social Security and annuities. *Journal of Pension Economics & Finance*, 1–18. <https://doi.org/10.1017/S1474747221000111>
- Selg, P. (2016, December 5). Ühe minuti loeng: Kuidas lahendada nurjatuid probleeme? *ERR Novaator*. <https://novaator.err.ee/259929/uhe-minuti-loeng-kuidas-lahendada-nurjatuid-probleeme>
- Service, O., Hallsworth, M., Halpern, D., Algate, F., Gallagher, R., Nguyen, S., Ruda, S., & Sanders, M. (2014). *EAST: Four Simple Ways to Apply Behavioural Insights* (p. 53). Behavioural Insights

- Team. https://www.bi.team/wp-content/uploads/2015/07/BIT-Publication-EAST_FA_WEB.pdf
- Shahab, S., & Lades, L. K. (2021). Sludge and transaction costs. *Behavioural Public Policy*, 1–22. <https://doi.org/10.1017/bpp.2021.12>
- Shephard, D. D., Contreras, J. M., Meuris, J., Kaat, A., Bailey, S., Custers, A., & Spencer, N. (2017). *Beyond Financial Literacy: The Psychological Dimensions of Financial Capability* (p. 21) [Technical report]. Think Forward Initiative. <https://www.thinkforwardinitiative.com/research/the-psychological-dimensions-of-financial-capability>
- Skirbekk, V. (2004). Age and Individual Productivity: A Literature Survey. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2, 133–153.
- Soosaar, O., Puur, A., & Leppik, L. (2021). Does raising the pension age prolong working life? Evidence from pension age reform in Estonia. *Journal of Pension Economics & Finance*, 20(2), 317–335. <https://doi.org/10.1017/S1474747220000244>
- Sotsiaalkindlustusamet. (2021, January 1). *Mida kujutab endast esimese pensionisamba reform?* Sotsiaalkindlustusamet. <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/mida-kujutab-endast-esimese-pensionisamba-reform>
- Sunstein, C. R. (2014). Choosing not to choose. *Duke Law Journal*, 64(1), 1–52.
- Sunstein, C. R. (2020a). Sludge Audits. *Behavioural Public Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/bpp.2019.32>
- Sunstein, C. R. (2020b). *Behavioral Science and Public Policy* (1st ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108973144>
- Sunstein, C. R. (2021). The distributional effects of nudges. *Nature Human Behaviour*, 1–2. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01236-z>
- Tang, N., Baker, A., & Peter, P. C. (2015). Investigating the Disconnect between Financial Knowledge and Behavior: The Role of Parental Influence and Psychological Characteristics in Responsible Financial Behaviors among Young Adults. *Journal of Consumer Affairs*, 49(2), 376–406. <https://doi.org/10.1111/joca.12069>
- Thaler, R. H. (2018). Nudge, not sludge. *Science*, 361(6401), 431–431. <https://doi.org/10.1126/science.aau9241>
- Thaler, R. H., & Shefrin, H. M. (1981). An Economic Theory of Self-Control. *Journal of Political Economy*, 89(2), 392–406. <https://doi.org/10.1086/260971>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin Books.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2018). *Nügimine*. Tänapäev. <https://tnp.ee/raamat/nugimine>
- Turu-uuringute AS. (2019). *Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring* (p. 157). https://www.rahandusministeerium.ee/et/system/files_force/document_files/eesti_elanike_finantskirjaoskuse_aruanne_loplik_november_2019_.pdf?download=1

- Uudeküll, K., & Võrk, A. (2014). *Ennetähtaegne vanaduspension ja selle seos tööturukäitumisega Eestis*. 278–287.
- Vainre, M., Aaben, L., Paulus, A., Koppel, H., Tammsaar, H., Telve, K., Koppel, K., Beilmann, K., & Uusberg, A. (2020). Nudging towards tax compliance: A fieldwork-informed randomised controlled trial. *Journal of Behavioral Public Administration*, 3(1), Article 1. <https://doi.org/10.30636/jbpa.31.84>
- Van Ours, J. C. (2009). Will You Still Need Me: When I'm 64? *De Economist*, 157(4), 441–460. <https://doi.org/10.1007/s10645-009-9132-7>
- van Putten, M., van Dijk, E., Turlings, M., & van Loon, R. P. (2018). *Framing in pensioenkeuzes* (No. 112; Netspar Design Paper, p. 38). Netspar. <https://www.netspar.nl/publicatie/framing-in-pensioenkeuzes/>
- Vermeer, N., van Rooij, M., & van Vuuren, D. (2019). Retirement Age Preferences: The Role of Social Interactions and Anchoring at the Statutory Retirement Age. *De Economist*, 167(4), 307–345. <https://doi.org/10.1007/s10645-019-09350-0>
- Vlaev, I., Nieboer, J., Martin, S., & Dolan, P. (2015). How behavioural science can improve financial advice services. *Journal of Financial Services Marketing*, 20(1), 74–88. <https://doi.org/10.1057/fsm.2015.1>
- Willis, L. E. (2009). Evidence and Ideology in Assessing the Effectiveness of Financial Literacy Education. *San Diego Law Review*, 46(415), 415–441.
- Winterich, K. P., & Nenkov, G. Y. (2015). Save Like the Joneses: How Service Firms Can Utilize Deliberation and Informational Influence to Enhance Consumer Well-Being. *Journal of Service Research*, 18(3), 384–404. <https://doi.org/10.1177/1094670515570268>

LISAD

LISA 1. Varasemaid Eesti uuringuid pensionieas töötamist mõjutavate tegurite kohta

Uuring	Kasutatavad andmed ja meetodika	Valik järeldusi
Soosaar <i>et al.</i> , 2021 Does raising the pension age prolong the working life? Evidence from pension age reform in Estonia	Pensioniregistri, töötamise ja töötuse andmed 1943–1952 aastal sündinud naiste kohta Juurdekasvude erinevuse analüüs (<i>dif-dif</i>)	Pensioniea tõus tõstis 4,1 protsendipunkti hõivemäära ja ennetähtaegse pensioniea tõus 3,4 protsendipunkti, mis on väike efekt. Madalad pensionid selgitavad töötamise motivatsiooni. Pensioniea tõus mõjutab vähem kõrgemalt haritud inimesi.
Puur <i>et al.</i> , 2015 Changes in pension take-up and retirement in the context of increasing the pension age: the case of Estonia in the 2000s.	Pensioniregistri ja töötamise andmed 2002.–2011. aastate kohta	Pensioniea tõusuga on paralleelselt kaasnenud töötamise kasv. Kasvas töövõimetuspensionäride saajate arv.
Roosmaa, 2020 Eesti vanemaealiste tööturukäitumist mõjutavad tegurid (SHARE 6. laine andmetel)	SHARE 6. laine (2015) 50–74-aastased Kirjeldav analüüs Logit-mudelid: töötav vs töötav pensionär; pensionär vs töötav pensionär; pensionär vs töötav	Kõrgem haridus soosib töötamist Suured liikumisraskused vähendavad töötamise tõenäosust
Karilaid-Vidder, 2015 Varajast tööturult lahkumist mõjutavad tegurid	SHARE 4. laine 50–70-aastased (2010) Kirjeldav analüüs Logit-mudel: töövõimetuspensionär vs ennetähtaegne pension vs tavaline vanaduspensionär	Tööturult lahkumise põhjus töövõimetuspensionile kehv tervis, eelnev lihttöö; eelpensionile lahkumisel koondamine; vanaduspensionile õiguse riiklikule pensionile.
Luhavee, 2014 Vanemaealiste terviseprobleemid ja tööturukäitumine SHARE-Eesti uuringu näitel	SHARE 4. laine 50–74-aastased (2010) Kirjeldav analüüs Logit-mudelid: töötav vs mitte-töötav; töötav pensionär vs mittetöötav pensionär Tobit mudel töötundide hindamiseks	Kõrgem haridus soosib töötamist Halval tervisel ja tegevuspiirangutel oluliselt töötamist (kuid mitte töötunde) pärssiv mõju. Meeste puhul olulisem. Meestel lapselapsed tõstavad töötamise tõenäosust; naistel langetavad
Aksen, 2013 Eesti vanemaealiste tööturukäitumine ja seda mõjutavate tegurite analüüs (SHARE 4.laine andmetel)	SHARE 4. laine 50–80-aastased (2010–2011) Kirjeldav analüüs Logit-mudelid: Töötav vs pensionär; Töötav pensionär vs	Kõrgem haridus soosib töötamist Halb tervis vähendab töötamise tõenäosust Lastelaste suur arv vähendab tõenäosust

	pensionär; Töötaja vs töötav pensionär	Sotsiaaltoetuste saamine tõstab tõenäosust töötada
Lees, 2013 Pensionile siirdumise otsust kujundavad tegurid Eestis	SHARE 4. laine 50–74-aastased (2010) Kirjeldav analüüs: Logit-mudel: Kas soovib töötamisest loobuda võimalikult vara kas siirdus 2010 pensionile või jätkas töötamist	Võimalikult vara soovib töötamisest loobuda 22,9% meestest ning 28,1% naistest. Halvem tervis soodustab tööst loobumist Tööga rahulolu vähendab tööst loobumist
Espenberg <i>et al.</i> , 2012 Vanemaealised tööturul	Küsitlusuuringud vanemaealiste inimeste ja tööandjate hulgas, fookusgrupid ekspertidega, intervjuud personalijuhtidega	Töötamisest loobumist mõjutasid: soov jääda pensionile, terviseprobleemid ja tööga seotud põhjused Pensionieas töötamise jätkamise peamine põhjus on väike pension
Alloja, 2007 Pensionile siirdumist mõjutavad tegurid Eesti näitel	Leibkonna eelarve uuring 2004–2005, 50–74-aastased inimesed, kaheaastane roteeruv paneel Kirjeldava analüüs Logit-mudelid: hõivest lahkumine vs jäämine; osaajaga tööle minek vs täisajaga tööle jäämine; hõivest lahkumine enne vanaduspensioniga vs vanaduspensionieas	Halb tervis või puue mõjutab mitteaktiivsusse siirdumist, sh enne vanaduspensioniga. Selgem efekt meestel. Suurem palk vähendab mitteaktiivsusse siirdumist Osaajaga tööle siirdumist mõjutavad teiste 65+ või puudega inimesed leibkonnas Eelnev töötus suurendab mitteaktiivsusse siirdumist.
Udeküll & Vörk, 2014 Ennetähtaegne vanaduspension ja selle seos tööturukäitumisega Eestis	Pensioniregistri ja TSD ühendatud andmed 2000–2001	2000. ja 2001. aastal 80% ennetähtaegset pensioni kasutanud inimeste jaoks toimus pensionile minek läbi töötuse või mitteaktiivsuse seisundi. Ennetähtaegne pension pakub alternatiivset sissetulekut inimestele, kes on nagunii olnud juba pikka aega töötud.

LISA 2. Pensionile jäämisele aastale eelneval kolmel kalendriaastal vähemalt korra kasutatud tööturuteenused

Teenus	Edasi- lükatud pension	Ennetäht- aegne pension	Paindlik pension	Rahvapension (vanuse alusel)	Soodus- tingimustel laste eest	Soodus- tingimustel muu põhjus	Soodustuseta vanadus- pension
Karjäärinõustamine	0,59%	14,27%	14,16%	7,23%	5,16%	5,49%	3,20%
Tööotsingu töötuba	0,67%	13,60%	11,56%	8,62%	5,35%	5,22%	3,62%
Tööturukoolitus töötutele ja töötajatele (sh kutseeksam)	0,75%	11,14%	12,47%	7,23%	4,49%	5,94%	3,09%
Tööklubi	0,33%	6,84%	3,51%	3,85%	1,95%	2,20%	1,57%
Tööharjutus	0,50%	5,18%	1,30%	10,31%	0,89%	1,33%	0,71%
Infotund	0,33%	4,01%	7,53%	2,46%	1,06%	2,34%	1,05%
Proovitöö	0,33%	2,91%	2,99%	2,31%	1,17%	1,37%	0,64%
Palgatoetus	0,33%	2,74%	2,86%	0,77%	1,34%	1,48%	0,83%
Eures teabe jagamine	0,17%	1,51%	2,60%	1,54%	0,65%	0,86%	0,30%
Tööpraktika	0,17%	2,20%	1,56%	0,77%	0,83%	1,31%	0,52%
Psühholoogiline nõustamine	0,00%	1,64%	1,95%	0,77%	0,81%	0,31%	0,48%
Karjääriinfo vahendamine	0,00%	0,86%	3,12%	1,08%	0,22%	0,50%	0,15%
Tööalane rehabilitatsioon	0,00%	0,86%	1,43%	0,77%	0,89%	0,54%	0,66%
Karjäärinõustamine töötavatele ja mitteaktiivsetele	0,00%	0,59%	1,82%	0,31%	1,06%	0,59%	0,68%
Võlanõustamine	0,08%	0,74%	0,26%	3,08%	0,22%	0,20%	0,16%
Vabatahtlik töö	0,08%	0,88%	0,39%	0,92%	0,36%	0,09%	0,18%
Tasemeõppes osalemise toetus	0,00%	0,23%	1,04%	0,00%	0,17%	0,36%	0,05%
Individaalne rakendamine	0,17%	0,61%	0,00%	0,62%	0,17%	0,16%	0,09%

Enne vanaduspensioniga pensionile jäämise valikute nügimine

Teenus	Edasi- lükatud pension	Ennetäht- aegne pension	Paindlik pension	Rahvapension (vanuse alusel)	Soodus- tingimustel laste eest	Soodus- tingimustel muu põhjus	Soodustuseta vanadus- pension
Tehnilise abivahendi andmine	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,02%	0,00%	0,02%
Hooldusteenus	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,04%	0,00%	0,00%
Koolitustoetus tööandjale töötajate värbamiseks	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,01%	0,00%	0,01%
Muu teenus	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,01%
Järelnõustamine ettevõtluse alustamise toetuse saajatele	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Tööandja koolituskulude hüvitamine	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Töökoha kohandamine	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Allikas: töötukassa ja sotsiaalkindlustusamet, autorite arvutused

LISA 3. Eksperimendi ankeedid

Sekkumise rühm A	Sekkumise rühm B	Sekkumise rühm C	Sekkumise rühm D	Kontrollrühm
<p>Sotsiaalministeeriumi, Sotsiaalkindlustusameti ja Tartu Ülikooli koostöös uurime, kuidas inimesed eelistavad töötamist vähendada või lõpetada. Selleks palume Sul mõelda võimalikele valikuile ja märkida oma eelistus. See võtab vaid mõne kui minuti Sinu aega. Uuringus osalemine on vabatahtlik.</p> <p>Sinu vastused on anonüümsed, uurijatel ei ole võimalik kuidagi Sinu vastuseid Sinu isikuandmetega kokku viia. Üksnes siis kui soovid loosimises osaleda, palume jätta e-posti aadressi, millelt saaksime loosiõnne naeratamise korral Sinuga ühendust võtta. Muudel põhjustel Sinuga keegi uurijaist rohkem ühendust ei võta.</p> <p>Kui oled nende tingimustega nõus, palun vasta järgnevatele küsimustele.</p> <p>Uuringu kohta saab lisainfot antud uuringu vastutavalt uurijalt Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudi käitumusliku poliitikakujundamise teadurilt Leonore Riitsalult. Kontakt: leonore.riitsalu@ut.ee; Lossi 36, Tartu.</p>				

<p><i>Palun loe ja mõtle järgnevaile teemadele, ühtegi varianti siin ära märkida pole vaja.</i></p> <p>Pensionieale lähenedes on hea läbi mõelda, kas, millal ja kuidas lõpetada töise sissetuleku saamine. Enne otsuse langetamist tasub mõelda neile küsimustele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas tahan töötada vähemalt vanaduspension eani (65)? • Või eelistaksin varem ennetähtaegsele vanaduspensionile jääda – enam üldse mitte töötada ja ainult pensioni saada? • Või eelistaksin varem paindlikule vaanduspensionile jääda – vähendada töökoormust ja samal ajal juba ka pensioni saada? • Kas tean, milline neist valikuist mulle rahaliselt kõige kasulikum on? • Kas mul on laene või muid kohustusi, millega ilma töötamata toime ei tuleks? • Kas mu tervis lubab pensionieas töötada? • Kas mu oskused lubavad pensionieas töötada? • Kellelt saan enne otsustamist nõu küsida? 	<p><i>Palun loe ja mõtle järgnevaile teemadele, ühtegi varianti siin ära märkida pole vaja.</i></p> <p>Pensionieale lähenedes on hea läbi mõelda, kas, millal ja kuidas lõpetada töise sissetuleku saamine. Enne otsuse langetamist tasub mõelda neile küsimustele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas tahan töötada vähemalt vanaduspension eani (65)? • Või eelistaksin varem paindlikule vanaduspensionile jääda – vähendada töökoormust ja samal ajal juba ka pensioni saada? • Või eelistaksin varem ennetähtaegsele vanaduspensionile jääda – enam üldse mitte töötada ja ainult pensioni saada? • Kas tean, milline neist valikuist mulle rahaliselt kõige kasulikum on? • Kas mul on laene või muid kohustusi, millega ilma töötamata toime ei tuleks? • Kas mu tervis lubab pensionieas töötada? • Kas mu oskused lubavad pensionieas töötada? • Kellelt saan enne otsustamist nõu küsida? 	<p><i>Palun loe ja mõtle järgnevaile teemadele, ühtegi varianti siin ära märkida pole vaja.</i></p> <p>Pensionieale lähenedes on hea läbi mõelda, kas, millal ja kuidas lõpetada töise sissetuleku saamine. Enne otsuse langetamist tasub mõelda neile küsimustele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas tahan töötada vähemalt vanaduspension eani (65)? • Või eelistaksin varem ennetähtaegsele vanaduspensionile jääda – enam üldse mitte töötada ja ainult pensioni saada? • Või eelistaksin varem paindlikule vanaduspensionile jääda – vähendada töökoormust ja samal ajal juba ka pensioni saada? • Kas tean, milline neist valikuist mulle rahaliselt kõige kasulikum on? • Arvuta pensionikalkulaatoril pensioniplaan.ee, kuidas muutub pension varem või hiljem pensionile minnes (https://pension.sotsiaalkindlustusamet.ee/kalkulaator) • Kas mul on laene või muid rahalisi kohustusi, millega ilma töötamata toime ei tuleks? 	<p><i>Palun loe ja mõtle järgnevaile teemadele, ühtegi varianti siin ära märkida pole vaja.</i></p> <p>Pensionieale lähenedes on hea läbi mõelda, kas, millal ja kuidas lõpetada töise sissetuleku saamine. Enne otsuse langetamist tasub mõelda neile küsimustele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas tahan töötada vähemalt vanaduspension eani (65)? • Või eelistaksin varem paindlikule vanaduspensionile jääda – vähendada töökoormust ja samal ajal juba ka pensioni saada? • Või eelistaksin varem ennetähtaegsele vanaduspensionile jääda – enam üldse mitte töötada ja ainult pensioni saada? • Kas tean, milline neist valikuist mulle rahaliselt kõige kasulikum on? • Arvuta pensionikalkulaatoril pensioniplaan.ee, kuidas muutub pension varem või hiljem pensionile minnes (https://pension.sotsiaalkindlustusamet.ee/kalkulaator) • Kas mul on laene või muid rahalisi kohustusi, millega ilma töötamata toime ei tuleks? 	<p>See jääb vahele</p>
---	---	---	---	------------------------

		<ul style="list-style-type: none"> • Kas mu tervis lubab pensionieas töötada? • Kas mu oskused lubavad pensionieas töötada? • Kellelt saan enne otsustamist nõu küsida? 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas mu tervis lubab pensionieas töötada? • Kas mu oskused lubavad pensionieas töötada? • Kellelt saan enne otsustamist nõu küsida? 	
<p>Kui peaksid täna otsustama ja vastaksid kõigi nende pensioniliikide saamise tingimustele, millise valiku teeksid Sina?</p> <p>a) töötaksin ja ei saaks pensioni enne vanaduspensioniiikka jõudmist</p> <p>b) töötaksin ja saaksin samal ajal ka pändlikku vanaduspensionii</p> <p>c) ei töötaks ja saaksin ennetähtaegset vanaduspensionii</p>				
<p>Kui kindel Sa oled oma valikus? Palun märgi skaalal, kus 0 on 'sugugi mitte kindel' ja 10 on 'täiesti kindel'.</p>				
<p>Kui soovid infot pensioniküsimustes, leiad Sotsiaalkindlustusameti klienditeeninduste kontaktandmed siit: https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/organisatsioon-kontaktid/kontaktid/sotsiaalkindlustusameti-klienditeenindused</p>				
<p>Milline neist iseloomustab Sind kõige paremini?</p> <p>a) töötan täiskoormusega</p> <p>b) töötan osalise koormusega</p> <p>c) töötan ja saan ka pensioni</p> <p>d) olen pensionil</p> <p>e) ei tööta ega saa ka pensioni</p> <p>Kui valib c või d, ilmub lisaküsimus</p> <p>Palun täpsusta, kas oled</p> <p>a) ennetähtaegsel vanaduspensionil</p> <p>b) pändlikul vanaduspensionil</p> <p>c) jäin pensionile vanaduspensioniiikka jõudes</p> <p>d) soodustingimustel pensionil</p> <p>e) muu (palun täpsusta)</p>				
<p>Kui vana Sa oled?</p>				
<p>Viimane küsimus – kas soovid osaleda auhinnaloosis? Kui jah, palun kirjuta e-posti aadress, mille kaudu võidu korral Sinuga ühendust saame võtta.</p>				
<p><i>Täname, et osalesid uuringus!</i></p>				

LISA 4. Intervjueeritavad

	Sugu	Vanus	Kõrgeim haridustase	Pensionivalik	Elukoht (kas linnas või maal, kas oma kodus või üüripinnal)	Emakeel
Intervjueeritav 1	Mees	63	Keskeriharidus	Vanaduspension	Maal, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 2	Mees	63	Ei täpsustanud intervjuu käigus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 3	Naine	63	Keskharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 4	Naine	61	Kutseharidus	Ennetähtaegne pension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 5	Mees	63	Kõrgharidus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 6	Naine	60	Keskharidus	Pole veel otsustanud	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 7	Naine	56	Keskeriharidus	Pole veel otsustanud	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 8	Naine	63	Kõrgharidus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 9	Naine	63	Kõrgharidus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 10	Naine	62	Keskeriharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Linnas, üüripinnal	Eesti
Intervjueeritav 11	Naine	61	Keskharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Linnas, üüripinnal	Eesti
Intervjueeritav 12	Naine	60	Keskharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 13	Mees	62	Keskeriharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 14	Naine	63	Keskeriharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 15	Mees	64	Keskharidus	Vanaduspension	Linnas/maal, enda kodus*	Eesti
Intervjueeritav 16	Naine	63	Keskeriharidus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Vene
Intervjueeritav 17	Naine	60	Ei täpsustanud intervjuu käigus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Vene
Intervjueeritav 18	Naine	59	Keskharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Vene
Intervjueeritav 19	Naine	63	Kõrgharidus	Vanaduspension	Linnas, enda kodus	Vene
Intervjueeritav 20	Naine	61	Kõrgharidus	Pole veel otsustanud	Maal, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 21	Naine	61	Keskharidus	Pole veel otsustanud	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 22	Naine	63	Keskharidus	Paindlik pension	Linnas, üüripinnal	Eesti
Intervjueeritav 23	Naine	63	Keskharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 24	Naine	61	Keskharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 25	Mees	61	Kõrgharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Vene
Intervjueeritav 26	Naine	61	Keskeriharidus	Paindlik pension	Linnas, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 27	Naine	63	Kõrgharidus	Vanaduspension	Maal, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 28	Naine	63	Kõrgharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Maal, enda kodus	Eesti
Intervjueeritav 29	Naine	63	Kõrgharidus	Soodustingimustel vanaduspension	Maal, enda kodus	Eesti

*Intervjueeritav tõi välja, et elab poole ajast linnas, poole ajast maal.

LISA 5. Intervjuukava

Intervjueeritava taustainfo

Kui lubate, siis võiksime alustuseks veidi tuttavamaks saada. Intervjueerija räägib veidi endast.

- Kui vana Te olete?
- Mida Te õppinud olete? Mis on Teie kõrgeim lõpetatud haridustase?
- Kellena Te töötate/töötasite?
- Kas Te saate/hakkate saada pensioni Eestis või ka mõnest teisest riigist?
- Kus Te elate, kas linnas või maal? Kas elate üüripinnal või on Teil enda kodu?
- Kellega Te koos elate?
- Kas Teie lähedaste hulgas on neid, keda rahaliselt või muul viisil toetate või kes Teist muul viisil sõltuvad?
 - Kuidas nad intervjueeritavast sõltuvad?
- Kas on kedagi, kes Teid rahaliselt või muul viisil toetab?
 - Kui lähedased toetavad Teid, siis kuidas? Kui tihti?

Rahaline heaolu

Teadmiseks intervjueerijale: rahaline heaolu – tajutud võime säilitada praegune elustiil ja jõuda soovitud elustiilini tulevikus. See ei ole sama asi, mis jõukus. Pigem hinnang oma võimele hoida praegust elustiili ja ootust tulevasele elustiilile.

- Intervjueerija: alustuseks räägime pisut rahalisest heaolust, mida see Teie jaoks tähendab ja kuidas enda rahalist heaolu hindate. Mida tähendab Teie jaoks rahaline heaolu? Kuidas seda oma sõnadega seletaksite? Olete Te selle peale varem mõelnud?
- Kuidas hindate oma rahalist heaolu tänases?
- Mis te arvate, milline on Teie rahaline heaolu kolme aasta pärast? On see kõrgem või madalam kui täna?
 - Aga võrreldes ennetähtaegsele / paindlikule pensionile jäämise eelse ajaga? [eeldusel, et teame, kas vastaja on ühel neist]

Pensionivalikud

Räägime nüüd erinevatest võimalustest, mis on Eesti elanikel enne vanaduspensioniiga pensionile jäämisel.

- Kas olete sellistest võimalustest kuulnud, nagu näiteks paindlik pension, ennetähtaegne pension? Kui jah, mida Te olete neist täpsemalt kuulnud?
- Millise pensionivaliku tegite/plaanite teha?
 - Miks tegite just sellise otsuse/kaalute selliseid otsuseid?
 - Mis Teie valiku tegemist mõjutas/mõjutab?
- Kas otsisite/olete otsinud infot erinevate pensionivõimaluste kohta? Kust olete saanud infot erinevate pensionivalikute kohta? Mis infot Te sealt saite? Kuidas see info Teid aitas/Teile kasulik oli? Kui info ei olnud kasulik, siis miks? Millisest infost jäi puudu/millist infot oleksite veel vajanud?

- Kas olete seoses pensionivõimalustega kellelki nõu küsinud, nt mõnelt lähedaselt? Kui jah, siis kellelt ja miks? Kui ei, siis miks mitte?
- Kas Teie arvates on erinevate pensionivõimaluste kohta lihtne infot saada? Miks/miks mitte?
- Kas töötasite/töötate enne pensionile minemist?
 - Kas töötas täis- või osakoormusega? Osakoormusega töötamise põhjused?
 - Kui vastab „ei“: mis peamiselt selle põhjuseks, et Te ei tööta(nud) enne pensionile minemist?
 - Kas püüdsite/olete püüdnud tööd leida? Miks/miks mitte?
 - Mis on töö leidmist takistanud?
- Kas plaanite jätkata/jätkate töötamist ka pärast pensionile jäämist?
 - Kui vastab „jah“: millist tööd soovite pärast pensionile jäämist teha/millist tööd olete pärast pensionile jäämist teinud? *Juhis intervjuerijale: kui intervjueeritav muudab oma tööd/koormust, siis uurida, mis põhjustel ta seda teeb.*
 - Kui vastab „ei“: mis peamiselt selle põhjuseks, et Te ei tööta/ei plaaninud töötada pärast pensionile minemist?
 - Mida arvate, kui lihtne või keeruline oleks tööd leida? Miks?
- Mida Te pensionil olles teha tahate/plaanite? *Juhis intervjuerijale: aru saada intervjueeritava motivatsioonist, mis võib mõjutada ka tema pensionivalikut (nt kas intervjueeritav pühendub lastelaste kasvatamisele, kas ta soovib reisida ümber maailma vms).*
- Mida Teie lähedased Teie pensionivalikust arvavad/arvasid?
- Mida Te arvate, kuidas Eestis suhtutakse neisse inimestesse, kes lähevad ennetähtaegselt pensionile? Miks? Aga neisse, kes töötavad pensionieas edasi? Miks? Kuidas Te ise neisse suhtute?

Tervis

Järgnevalt räägime natuke tervisest.

- Milliseks hindate oma tervist?
 - Kui ütleb, et pole väga hea: küsida, mis muret teeb, kui kaua on terviseprobleem olnud, kas on tuvastatud puue/vähenenud töövõime?
 - Kas olete läbinud töötukassa töövõime hindamise? Kas Teile on määratud osaline või puuduv töövõime?
 - Kas tervis on mõjutanud töötamist? Nt läinud osa-ajaga tööle (vt ka küsimused pensionivaliku juures)
- Kas ja kuidas tervis mõjutab Teie pensionivalikuid ja töötamist?
- Mis Te arvate, kui kaua Te jõuate pensionipõlve pidada? Kui vanaks Te loodate elada? (küsida lähtuvalt eelnevast vestlusest). *Juhis intervjuerijale: kuna tegu on väga delikaatse küsimusega, tuleks hinnata iga intervjuu käigus individuaalselt, kas tasub seda küsimust küsida või mitte. Kui on näha, et intervjueeritavaga on saavutatud hea kontakt ning see küsimus ei mõjuks talle solvavalt, võib seda selles plokis küsida.*
- Kas Teil on viimastel aastatel olnud tarvis kasutada arstiabi? Kas saite vajalikku abi? (*Juhis intervjuerijale: kui vaja, siis küsida põhjalikumalt vajaliku abi ja selle saamise kohta?*)
 - Kui ei ole kasutanud: mida arvate, kui abi vajaksite, kas saaksite seda?
- Kas Teil on viimastel aastatel olnud tarvis mingit muud abi (nt sotsiaaltoetusi, sotsiaalteenuseid, töötukassa teenuseid) riigilt või kohaliku omavalitsuselt? Kas saite

vajalikkude abi? (*Juhis intervjuerijale: kui vaja, siis küsida põhjalikumalt vajaliku abi ja selle saamise kohta?*)

- Mida arvate, kui kättesaadavad on Teile sotsiaal- ja terviseteenused, kui neid vajaksite?

Rahaline toimetulek ja finantskäitumine

Paljudele inimestest valmistab rahaasjadest rääkimine ebamugavust. Mõistame seda ega soovi teada detaile Teie ja Teie pere rahaasjade kohta, aga loodan, et olete nõus meiega oma kogemust jagama ja rääkima, kuidas pensionile jäämine Teile rahalist toimetulekut mõjutab/mõjutas.

- Kuidas rahaliselt hakkama saate? Kuidas saite (võrreldes endaealistega) hakkama enne pensionile jäämist?
- Kas Teile peres on veel inimesi, kes käivad tööl või teenivad muul viisil perele sissetulekut?
- Kui palju Teile (ja Teie pere) sissetulek seoses pensionile jäämisega muutub/muutus?
- Kuidas mõjutab pensionile jäämine Teile ja Teie pere rahalist toimetulekut?
 - Kuidas see mõjutab Teile ja Teie pere hakkamasaamist praegu ja lähematel aastatel? Pikemas ajavaates?
 - Kas pensionile jäädes pidite/peate midagi ka oma elukorralduses muutma (nt ei saa enam nii palju reisida, peab väiksema eluaseme muretsema vms)?
- Kas kaalute poes käies oma ostud läbi ja/või kas olete koostanud ka pere-eelarve?
- Kas Teil jääb kuu lõpus raha pigem üle või tuleb puudu? Miks? Mille osas puudu jääb?
- Kas Teil on kogunenud ka sääste, mis aitavad pensionipõlves hakkama saada?
 - Kui „jah“: millal raha koguma hakkasite? Kas see oli teadlik valik või n-ö raha jäi lihtsalt üle? Kuidas/kuhu Te sääste kogusite?
 - Kui „ei“, siis mille taha see on jäänud?
- Kas olete elu jooksul teinud ka investeringuid, mis aitavad pensionipõlves hakkama saada?
 - Kui „jah“: millal investeerima hakkasite? Millesse investeerisite? (nt aktsiad, kinnisvara, investeerimisfondid). Kas tegite seda just pensionipõlve kindlustamiseks?

Rahatarkus

Juhis intervjuerijale: subjektiivne rahatarkus: hinnang oma teadmistele, oskustele, hoiakutele ja käitumisele, mis võimaldavad rahalist heaolu saavutada ja kindlustada.

Lõpetuseks räägime pisut rahatarkusest.

- Kuidas arvate, kas võrreldes keskmise teie-ealise Eesti elanikuga oskate oma rahaasju korraldada sama hästi, paremini või halvemini? Miks?
- Milliseid puudujääke Te tunnetate seoses teadmistega rahaasjus?
- Milliseid valikuid seoses rahaasjade korraldamisega kahetsete?
- Milliste otsuste üle, mida olete rahaasjades teinud, olete uhke?